

117.

SZÁM

SZENT ISTVÁN
KÖNYVEK

117.

SZÁM

HIT TUDO-
MÁN
LEJELLET

NEVELÉS
KÖNYVEI

BÖLCSÉLET
JOG

FÖLDRAJZ
TERMÉSZETI
TUDOMÁNY

TÖRTÉNE-
LEM
SOCIOLOGIA

ELETRAJZ
UTIRAJZ

SZALAY JEROMOS

A KATOLIKUS GONDO-
LAT UTJA AZ ÚJKORI
FRANCIAORSZÁGBAN

BUDAPEST
SZENT ISTVÁN
TÁRSULAT
KIADÁSA

A
KATOLIKUS GONDOLAT ÚTJA
AZ
ÚJKORI FRANCIAORSZÁGBAN

(XIX—XX. SZÁZAD)

IRTA

SZALAY JEROMOS

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

Nihil obstat. *Dr. Michael Marcell*, censor dioecesanus. Nr. 3647/1934.
Imprimatur. Strigonii, die 22. Novembris 1934. *Dr. Julius Machovich*, vicarius generalis.

Nihil obstat. *Dr. Ernestus Mihályi*, censor dioecesanus. Nr. 1062/1934.
Imprimatur. In Sacro Monte Pannoniæ, die 12. Novembris 1934.
Chrysostomus, archiabbas et ordinarius.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.
A nyomdáért felelős: ifj. Kohl Ferenc.

BEVEZETÉS.

GONDVISELÉS két eszközt adott a francia nemzetnek, mellyel mozgatja a világot: nyelvét és a prozelitizmusnak, a térítésnek szellemét, mi jellemének lényegét alkotja, — mondja Joseph de Maistre. Valóban, nincs is nemzet, melynek annyira sajátja lenne a más meggyőzésére, befolyásolására, megtérítésére való törekvés. Az ilyen lelki alkat a vallási kérdéssel szemben se lehet közömbös. S ha nézzük azokat a vezetőeszméket, melyek a francia irodalmat mozgatták, ihlették, az első helyek egyikét a vallási eszmének kell adnunk. A francia irodalmat át meg átjárja a vallási eszme, melyet terjeszteni, magasztalni iparkodik vagy amely ellen küzdeni akar.

A mi munkánk a XIX. század irodalmában mutatja be a katolikus gondolat sorsát, fejlődését. Ezen épül fel az úgynevezett *Renouveau Catholique* (kat. megújulás) is, ami azonban alig érthető meg a XIX. század nélkül.

A katolikus gondolat útját 1802-vel, Chateaubriandnak *A kereszténység szelleme* (*Génie du Christianisme*) című munkájával kezdjük. Ez az évszám kétszeresen határkő a francia szellem történetében. A kereszténység szellemével kezdődik meg a katolikus gondolat erőteljes, hatásos képviselése az irodalomban a XVIII. század vallásellenes áramlatával szemben. Ez az év a Napoleon-féle konkordátum megkötésének éve, melynek következményei száz évnél tovább voltak érezhetőek a francia egyházi életben.

A fejlődés szempontjából is termékenynek kínálkozik a Génie du Christianisme-ből való kiindulás. Az általános érdekű, irodalmi értékű művekben képviselt apologétikus gondolat Chateaubriand-tól kiindulva, a jelenig nagy útat tett meg. Chateaubriand-nál és társainál a katolicizmus a szociális érdek, az érzelem és szép jogán jelentkezik, követel elismerést és méltánylást. Ezek helyett az inga-tag alapokon álló szempontok helyett a katolikus megújulás írói azt a katolicizmust képviselik, mely alkalmazkodik azokhoz az elvekhez, miket a hivatalos egyház állásfoglalásai a múlt század folyamán megrögzítettek. (1832, 1834, Syllabus, vatikáni zsinat.) Forrása, ihletője mindaz, mit az egyházi tudományok — keresztény bölcsélet (neothomizmus), szentírástudományok, egyháztörténelem, liturgia — terén elértek. Pedig ha valahol, hát itt nagy a haladás. Rossz nyelvek szerint a francia teológia a múlt század első felében csak jó katekizmusokat termelt. E helyett is az értelmiség megelégedett azzal a katekizmussal, mit A kereszténység szelleme nyújtott neki, vagyis igen kevés, határozatlan ismerettel. A század végén pedig a világi elem nem egyszer a cursus teologiaekből (teológiai kézikönyvekből) meríti ismereteit.

Amíg így a vallásellenes, vagy közömbös irodalom oldalán erős katolikus irodalom fejlődik ki, ami más tényezők segítségével öntudatos, erős katolikus értelmi osztályt fejleszt ki, a nép körében éppen a megfordítottja következett be. Ennek a folyamatnak a főtényezője a politika, illetve az iskolakérdés. A katolikus gondolat irodalmi fejlődésének fázisait ismertetve, ezt a kérdést sem hagyjuk figyelmenkívül.

Az ilyen tárgykörnek már magában véve is megvan az érdekessége, de még nagyobb lesz azzal, hogy olyan nép irodalmán végezzük a kutatást, mely századok óta minden szellemi áramlatnak élén állott, minden másol

jelentkező áramlatot magáévá tett, áthasonlított, ha az összeegyeztethető volt génie-ével, s terjesztett olyan lelkesedéssel, szenvedéllyel, mely csak a francia népnek sajátja. Maurice Barrès mondja: A franciák vallásos hevületben harcolnak. A köztársasági második év katonája, mikor azt hiszi, hogy a világ szabadságáért küzd, ugyanazon lendületnek adja át magát, mint a Jeruzsálem körül harcoló keresztesvitéz. Mikor a keresztesvitéz azt kiáltja: Isten akarja, mikor a Valmynál küzdő önkéntes azt mondja: A köztársaság hív bennünket, ez ugyanaz a harci kiáltás. Mindkettőnek egy égből jövő szó vagy a lelkiismerete azt mondja: Ha meghaltok, szent martírok lesztek . . .

Ez a lelkület teremt francia módra szabadgondolkodókat, de együttal ez az oka annak is, hogy ma is áll Joseph de Maistre-nek 1795-ben megfogalmazott gondolata: A vallásos szellem nincs kioltva Franciaországban, még hegyeket fog fölemelni és csodákat fog művelni.

A munka megírásánál követett alapelveket, az anyag kiválasztását irányították magából az anyagból levonható következtetések, és kell-e mondanunk, magának a szerzőnek adottságai. Évek óta éltek a szerzőben könyvében követett alapelvei, azonban itt az előszóban mégis a saját megfogalmazása helyett, két kedvelt írójának a szavaival adja őket.

Könyvünk egyik legrokonszenvesebb, szereplője Charles Montalembert, 22 esztendő korában két cikket írt Lyon és a Dauphiné katolikusairól. Barátja, Lacordaire, levélben hívja fel a figyelmét a cikkek hibáira. «Először is ezek a cikkek tele vannak szertelen magasztalásokkal. Úgy látszik, hogy nem is emberekről van szó és hogy te eszményi vidékeket jártál be. . . . Barátom, nem ilyen a jóból és rosszból álló dolgok igazi festése . . . Regényíró vagy, nem pedig történetíró. Nem az igazságról beszélsz, hanem szerelmet vallasz . . . Több embert dicsértél 22 esz-

tendős korodban, mint én majd egész életemben.» Lacordaire szemére hányja Montalembertnek azt a kihívó hangot, melyet alkalmaz a miniszterekkel és a magas állásban levő emberekkel szemben. «Nincs az igazságnak amúgy is elég ellensége, hogy most te még élvezettel teremts újakat? Semmi sem ártott napjainkban az igaz ügynek, mint az a könyörtelen tónus, mellyel a lelkekre rá akarják kényszeríteni az igazságot.» (1832. 4 juin, 13 juillet.)

Charles Péguy, akivel könyvünkben sokszor fog az olvasó találkozni, beszélt el, hogy egy alkalommal ő, akinek a Dreyfus-ügyben tevékeny része volt, társaságban erről az eseményről határozott hangon beszélt, egyszer csak azt veszi észre, hogy a közbeszóló fiatalember kétkedő tónusban válaszolgat neki. Ez a gyermek, akinek a számára a Dreyfus-ügy szülei felfogását jelentette, úgy hallotta az eseményeket. «Én a valóságot adtam neki, ő a történetből merített», abból a történetből, — mint Daniel Rops jegyzi meg (Péguy. 110.), — amelyet úgy szerkesztenek, vagyis amelyet rendezgetnek, amelynek megírásánál mesterkednek, és ami végeredménykép (valamit mindig) rossz hírbe hoz.

Ettől az elrendezett, alakított ünneplőruhás történetírástól iparkodtunk és hisszük, sikerült is megszabadulni még az első fejezetekben is, hol, a dolog természeténél fogva nem volt annyira alkalmunk a személyes beleélésre, forrásainknak a valósággal való egybevetésére, mint könyvünk második részében. Így könyvünk semmi esetre se fog bárkit is rossz hírbe hozni.

Érdekét még azok se tagadhatják le, akik a mai divat szerint mást vártak volna tőle. Veritas vos liberabit!

Szalay Jeromos.

I.

A vallásos gondolat a XVII—XVIII. század irodalmában.

Mint mindenütt, az irodalomban is az egyik korszak sokszorosan a másikba ereszti gyökerét. Az előző korszak ismerete nélkül a következő gyakran meg sem érthető. Dolgozatunk célkitűzése, tárgya pedig ennek a gyökéreszítésnek, az előző korszakokkal való összefüggésnek a vizsgálatát különösen is követeli. Azért, mielőtt volta-képeni tárgyunkra térnénk, röviden áttekintjük, milyen volt a sorsa a katolikus vallási gondolatnak a korszakunkat megelőző század irodalmában.

A XVII. század Franciaország nagy századja minden téren: az irodalomban és a vallásban is. A század elején az egész ország hatalmas, mélyenható vallási megújulás színhelye. Ez a megújulás megnyilvánul a szerzetes- és világi papság kebelében megvalósított hathatós reformban (maurinusok), új szerzetesrendek alapításában (lazaristák, oratoriánusok, szulpiciánusok, eudisták, irgalmas nővérek, vizitáció, kármelita apácák elterjedése, iskola-testvérek stb.), az aszkétikus irodalom felvirágzásában, nagyhatású, megnyerő szentek feltűnésében (Szalézi Szent Ferenc, Páli Szent Vince stb.), a hitterjesztő gondolat erősödésében. (Kanada, keleti missziók.)

Ez a különféle forrásokból táplálkozó (Nagy Szent Terézia spanyol miszticizmusa, Bérulle és az oratoriánus iskola, jezsuitaiskola, janzenizmus stb.) táplálkozó meg-

újhódás átjárta az egész társadalmat, keresztény gondolat- és érzésvilággal töltötte el. Az egész országot behálózó ájtatos és a felebaráti szeretetet gyakorló egyesületek (confréries) minden társadalmi osztályból kapták tagjaikat, de főképp a céhekre nyomták rá a vallásos bélyeget. Nem hagyta ez az áramlat érintetlenül az írókat sem. Ennek következménye volt, hogy a XVII. század irodalma a francia irodalom legkeresztényibb korszaka. Külsőleg egy részében pogány ez az irodalom, de keresztény tartalommal tölti meg azokat a formákat, melyeket a görög-latin irodalomtól kölcsönöz. Legnagyobb tragédiaíróik : Corneille és Racine, mintaszerű keresztények, műveiket átjárja a keresztény életfelfogás. A legnagyobb írók közül többen az Egyháznak kimondott apologétái, hitvédői vagy egyenesen az egyházi rendhez tartoznak : Pascal, Bossuet, Fénelon, hogy csak a legnagyobbakat említsük.

Voltak természetesen kivételek is, de ezek csendesen viselkedtek, meghuzódtak. Igazi nagy író nyíltan nem helyezkedik szembe a vallással, még Molière sem.

A XVIII. században megváltozik a helyzet. Amennyire keresztény az előző század, annyira ellenséges indulatú a XVIII. Mintha Bossuet hialálával a vallásos gondolat az irodalomban megmerevedésre, tétlenségre lenne kárhozthatva. Nincs többé ennek a gondolatnak az egész században egyetlen nagyhatású képviselője. Ez a hiány érezteti hatását a társadalomban is. Úgy látszik, hogy az a nagy lendület, mellyel a XVII. század nagy keresztény elméi Szalézi Szent Ferenctől kezdve igyekeztek a társadalmat keresztény lélekkel eltölteni, elveszítette termékenyítő hatóerejét, kimerült. A legnagyobb elmék már nem a vallás szolgálatában állanak, hanem közömbösekké vagy nyíltan ellenséges álláspontot foglalnak el vele szemben. Ennek a fordulatnak sok és mélyreható oka volt.

A vallásellenes gúnyolódásnak a francia irodalomban

nagy hagyománya van. A néplélek alacsonyabb ösztöneiből táplálkozó, mások kárán mulató, saját tapasztalatát és értelmét felülmúló érzéseket, gondolatokat, tényeket nevetségessé tevő, durva röhögéssel kíséző szellem annyi gyilkos gúnyt, trágár beállítást, cinikus megjegyzést egyetlen nép irodalmában sem termelt ki olyan mértékben, mint a középkori népies francia irodalomban. Ebből a maró gúnyból, nevetségessé tevésből bőven kijutott az egyháziaknak is. Találkozunk vele a fabliaux-ban, a Roman de Renart-ban, Rabelais-nál, látható ez a népies, kispolgári vonás Molière-nél, Lafontaine-nél. Ehhez az alaphoz járult a renaissance pogány szelleme, mely a XVII. század vallási megújhódása következtében sem tűnt el egészen, sőt a század végén és a következő elején megerősödve jelentkezik, táplálkozva a legkülönbözőbb forrásokból.

Az előbbi jelenség a nagytömeg, az utóbbi a művelt elem számára szolgált alapul, mire azután ráarakódott a XVII—XVIII. századból kiinduló valamennyi szellemi áramlatból mindaz, ami a vallás ellen felhasználható volt. Ezeknek együttes eredője lett a világtörténelem legvallásellenesebb áramlata, melyből táplálkozik napjainkig is minden vallásellenes gondolat.

Ezen áramlatok közül az első hely Descartes bölcseletét illeti meg, mely ismeretelméleti hibás kiindulópontja, a mindenben való kételkedés következtében elméleti alapot szolgáltatott a felvilágosodás vallásellenes felfogásának. Descartes maga hívő, sőt buzgó lélek volt, de az Isten létezésére nézve azt tartja, hogy az velünk született eszme, nem pedig a világból, mint okozatból ésszel megismerhető és fölfogható valami, mint azt a katolikus tanítás hirdeti. Vallási és társadalmi téren a legveszedelmesebb felforgatás elméleti megalapozója lett ez a sok tekintetben termékenyítő bölcselet.

A mai ember nehezen tudja elképzelni, mekkora lelke-

sedéssel, szenvedéllyel karolta fel kora vezetőosztálya Descartes bölcseletét, a karteizianizmust. A Bergson- és Einstein-láz csak halvány fogalmat adhat arról a népszerűségről, mellyel a karteizianizmus az akkori művelt közönség körében találkozott. Át vannak vele itatva a kor teológiai és bölcseleti munkái. A bölcselők kiegyeztették a vallást a bölcselettel, sőt a vallás szolgálatába is állították. Alig néhány élesenlátó elme (Bossuet és Pascal) vette észre, hogy milyen veszedelmes következtetéseket vonhat le e tanításból egy másik nemzedék, ha a rendszer gyöngelábon álló istenérve alapján kétségbevonja majd Isten létezését, megtámadja a társadalmi berendezkedést stb.*

Ez a korszellemet annyira kifejező, részben teremtő bölcselet azáltal is veszedelmes volt az Egyházra nézve, hogy az ember lelki tevékenységeiből az érzést és a képzeletvilágot úgyszólván egészen elnyomta és az okoskodásnak és a gondolatnak rendelte alá. Márpedig a vallás felöleli az egész embert és minden tehetségét. Az irodalomban a személyes érzelmek tanulmányozását kiszorította az általános emberi rajza, mi kiszárította sok emberben a vallásos érzés forrását. A szintén a racio-

* «Nem bocsáthatok meg Descartes-nek, — mondta Pascal. — Egész bölcseletében el akart Isten nélkül lenni. De azért nem kerülhette el, hogy önmagának ne adjon fricskát. Mert a világ mozgásbahozására szüksége volt rája. Ennek megtörténte után nincs mit tegyen Istennel.» (Pensées, éd. Brunshwig, Section II. 77.) Bossuet pedig azt írja: «Hogy semmit se hallgassak el ön előtt, én úgy látom, hogy nemcsak a természet és kegyelem viszonyánál, hanem sok más, a vallásra nagyon fontos fejezetnél, az Egyház ellen hatalmas harc van készülöben a karteziánus bölcselet neve alatt. Azt látom, hogy kebeléből és — véleményem szerint — rosszul értelmezett alapelveiből több eretnokség fog születni. Előre látom, hogy belőle az atyáinktól hitt dogmák ellen vont következtetések az Egyházat gyűlöletessé fogják tenni és elveszítetik mindazt a gyümölcsöt, melyet belőle reméltek az Isten létezésének és a lélek halhatatlanságának a bizonyítására.» (Lettre à un disciple de M. Malebranche, 187. Le 21 mai, 1687.)

nalizmusból folyó történeti érzék hiánya pedig sokakat érzéketlenné tett a vallással mint történeti ténnyel szemben.

A descartesi bölcseletből veszedelmes következtetéseket vonó nemzedék ideje hamarosan érkezett. XIV. Lajosnak a külső formákat tiszteletben tartó rendszere után a régenség alatt (1715—1723) a külső korlátoktól felszabadult emberi ösztön fékevesztetten vetette bele magát a kicsapongásba, a tisztességtelen vagyonszerzésbe. (Law-ügy.) Igazi szemérmertlenséggel dobták félre a vezetőosztályok nagy részében a régi erkölcsi felfogást. Az erkölcsi lecsúszásnak igazi jele volt, hogy míg más tisztességesebb korok legalább elméletben tisztelték az erkölcsöt, ha gyakorlatban vétettek is ellene, most közöny, nevetségesség tárgya lesz. Az erkölcstelenség védelmére soha annyi elméletet nem gyártottak. Ennek az élvezethajhászó társadalmonak Voltaire fejezte ki legbenső gondolatát, mondván: «Az élvezet a tárgya, kötelessége és célja minden eszes lénynek».

Nem lehet kétséges, hogy a vallástól való elpártolásban nagy része volt annak a körülménynek, hogy a vezetőosztályok egy része, az írók közül sokan a kereszténységben a gyönyör és élvezet ellenségét látták. Ez a réteg szívesen vonta le mindazon következtetéseket, miket a karteziánizmusból a kereszténység ellen levonni lehetett, szívesen fogadta az Angolországból és Hollandiából kiinduló szabadgondolkodó és deista irodalmat, mely minden kinyilatkoztatást és tételes vallást elvet. A tudományos fölfedezések, az ezek alapján elért eredmények azt a meggyőződést keltették nagyon sok emberben, kiknél a hit és erkölcs legfőbb indítóoka a másvilági büntetéstől való félelem volt, hogy a tudomány hamarosan feleletet talál az emberi lélek nyugtalanságaira, az élet nagy kérdéseire. Ezekre az emberekre valóságos fellélekzés volt minden kinyilatkoztatást és tételes vallást elvető angol deizmus.

Az új korszakot Bayle leksikonjával kezdhetjük. (*Dictionnaire historique et critique*, 1697.) Bayle és kortársa, Fontenelle (1657—1757), Descartes bölcséletére támaszkodva a vallásra nézve veszedelmes elveket hoznak divatba és tesznek népszerűvé: Bayle a módszeres és teljes kételkedést mindazzal szemben, mi a vallásra vonatkozik, Fontenelle pedig a vallás és tudomány összeférhetetlenségét.

Ez a hitetlenség körülbelül 1750-ig nem annyira gyűlölködő és támadó jellegű, mint lesz a század második felében. Vallási közömbösség és türelmesség a jelszavuk. A tréfa, a szellemes, maró gúny a kedvelt fegyverek. A tagadás mosolyba rejtése, a legkomolyabb kérdések könnyed, felületes szellemességgel való elintézése a társadalmi jólneveltséghez tartozik. A tételes vallás elleni érvek állandó beszédtemák a szalonokban és az asztalnál.

A korszaknak a felvilágosodástól érintett rétege nem hisz a kinyilatkoztatásban, a természetfölöttiben és a csodában, de hisz a természetes vallásban, a teremtő és jutalmazó Istenben. Ez a következetlenséggel teli deista álláspont a kereszténységből kiküszöböl mindent, ami az ő felületes képzettségét, hiányos bölcséleti megalapozását felülmúlja: személyes Isten léte, eredeti bűn, megváltás, kegyelem, egyházi intézmények. A deista abból a kevés vallási fogalomból, mit megőrizett: halvány istenfogalom, a Gondviselés közben-közben való emlegetése, kenetes szólamoknak néha Isten felé való irányítgatása, alkot saját képére és hasonlatosságára kényelmes, leegyszerűsített vallást.

Az első korszak felvilágosodottsága még nem szakadt el annyira a tradíciótól, mint a másodiké. Nagyon soknak van gondja arra, hogy a bölcselkedés után keresztény módon haljon meg.

A nemhívés (*l'art de décroire*) művészetét Voltaire és az enciklopedisták fejlesztették tovább. Az 1751—

1772-ig megjelenő Enciklopédia munkatársai valósággal a vallástalanság megszervezett harcosai voltak. Elvetnek minden vallást, de főképp a kereszténységet akarják megsemmisíteni az ész, a tudomány és a haladás nevében. Egyelőre ugyan mint az államkormányzás hathatós eszközét (*instrumentum regni*) meg akarják tartani a tömeg számára, de csak addig, míg a tudomány győzedelmeskedve a babonán és az előítéleteken, nem lesz képes egyedül is munkálni az emberiség szüntelenül növekvő boldogságát, mi az anyagi jólétben és a józan esztől szabályozott érzéki élvezetekben fog állani.

Egészen addig ők sem mennek mindig, hogy Isten létét tagadják, legtöbbször megelégednek a deizmussal. Voltaire még azt is mondja Istenről, ha nem volna, fel kellene találni. De az ő istenük valami elvont, meghatározatlan lény, akihez imádságunk nem ér fel, aki igen szépen el van a mi hódolatunk nélkül is. Legtöbbször pedig még ezt az istenfogalmat is helyettesítik a «természettel», mely majd az anyagot mozgató törvények összeségét, majd az embert jelenti szükségleteivel, hajlamaival, szenvedélyeivel.

Az Enciklopédia vezetőgondolata a tudományban és a haladásban való föltétlen hit, célja az egyházi és a fennálló társadalmi rend megdöntése, a tekintély és hagyománytisztelet, a vallásos hit lerombolása. Az egész mű a maga 35 kötetével nem más, mint a nemhívés művésze, mint azt az egyik munkatárs, Naigeon, maga is bevallja. (Unitaire címszó.) Amit a századok összehordtak a vallás ellen, az mind megtalálható ebben a nagy munkában. A kereszténység észszerűtlen, antiszociális, barbár intézmény lehetetlen dogmáival, nevetséges rendelkezéseivel, önmegtagadó erkölcsével. Minden eszközzel meg kell kezdeni ellene a küzdelmet, mert minden vallási türelmetlenségnek, fanatizmusnak szülőanyja, tizennyolc századon át vérrel mocskolta be a történelmet. A kereszt-

ténység a művelődésnek és az emberiségnek egyetlen ellensége. El kell pusztítani. Écrasez l'infâme, adta ki Voltaire a jelszót.

Módszerük ennek a lelkületnek megfelelő volt. Fel-fogásukat nem fejezték ki nyíltan, hanem valamely intézmény vagy dogma ellen felsorolták egész terjedelmében a támadásokat s adtak rájuk ügyetlen cáfolatokat. Vagy utaltak egy másik kötetben levő cikkekre, ahol a kérdésről semmi se volt található vagy pedig az ellenkezője. A maró gúny, legtöbbször fényes írói készség biztosította a sikert ennek a galád eljárásnak.

S hogyan ne szédítené meg a hitben és erkölcsben gyöngé lábbon álló felületes embereket annyi ígért? Különösen mikor az önmegtagadást, önfegyelmézést kívánó vallást azonosítani lehet a barbársággal, csalással, a szabadosságot, az élvezeteket pedig a haladással, emberiséggel!

Az Enciklopédia óriási pusztítást végzett a hit terén. A főnemesség és a gazdag polgárság a XVIII. század második felében már nagy részében hitetlen volt, ha külsőleg őrizte is a tradíciót. De a nemzet többsége még hívő, csak törpe kisebbség hódolt be az új eszméknek és tör a vallás ellen. Azonban ebből a kisebbségből kerülnek ki azok, kik írnak, gondolkodnak, cselekednek és hatnak.

Milyen volt ez ellen a munka ellen a védekezés? Gyöngé és hatástalan. A XVII. század teológiai harcai (janzenizmus, quietizmus, kat-protestáns viták) szenvedélyességükkel, szócavarásaikkal nagyon rossz hírbe hozták az ilyenféle munkákat, sok erőt fecséretek el. Így a janzenizmus, mely kezdetben a vallási élet elmélyítésének erős ösztönzője volt, egészen a XVIII. század végéig kötötte le az erőket, osztotta meg a papságot és hívőket egyaránt. Azután a papságot is megérintette az új idők szele. Az Enciklopédia munkatársai között több

papot is találunk, akik versenyeztek az enciklopedistákkal. (Raynal, de Prades.) Az a viszony, melyben a francia egyház az állammal volt, érthetővé teszi, hogy a papság hatásában meg volt bénítva, mikor egy erkölcstelen állam volt főpártfogója és legfontosabb ügyeinek intézője. Az élvezetvágyó, hitetlen nemesség ifjabb tagjaiban ráveti magát hivatás nélkül az egyházi javadalmakra, szolgáltatva a papságnak azon csoportját, kik éppen nem váltak hasznára az Egyháznak és növelték a főpapság és az alsópapság között az ellentétet.

De voltak azért a vallásnak szép számmal védői is s mint majd a forradalomnál látni fogjuk, volt igazi hitéletet élő papsága is. Azonban nem lehet tagadni, hogy a támadókkal szemben alul maradtak. Nem voltak közöttük olyanok, kik elméjük mélységével, egyéniségük elragadó erejével meg tudták volna nyerni a közönséget. Tudományos módszereiket, eszközeiket nem újtották meg, makacsul ragaszkodtak idejét multa tudományos felszerelésükhöz, nem tudtak elszakadni az iskolában tanult könyveiktől, jegyzeteiktől. Pedig az élet és a haladás már más nehézségekre várt feleletet, mint néhány évszázaddal azelőtt.

De ha Bossuet tehetségével vették is volna fel a harcot, mit érhetek volna el olyan szervezett, tehetséges támadókkal szemben, mint voltak az enciklopedisták, kik egyrészt az ember legalacsonyabb ösztöneire, az élvezetvágyra építettek, másrészt fényes jövőt ígértek a haladás nevében. «Az aranykor, mit a régiek messze mögöttünk helyeztek el, előttünk van», mondták. S míg az Egyház — úgy látszott — részét teszi egy rendszernek, mely a jelen állapot megrögzítésére törekszik, az enciklopedisták felkaroltak több szükséges társadalmi reformot, harcoltak előítéletek ellen, lelkes pártolói és művelői voltak főképp a természettudományoknak.

Az emberiség alacsony ösztöneire építő, sokat ígérő,

a pártatlanság és önzetlenség álarcába öltöző, ügyesen szervezett, tehetségektől irányított áramlattal szemben a küzdelem mindig nehéz, főképp ha az irányzat jó oldalait, eredményeit oly ügyesen tudják közismertté, népszerűvé tenni, mint Voltaire és társai, ellenségeiket pedig zajjal, nevetségessétevéssel elnyomni. Mert minden rendelkezésükre álló eszköz mellett is a nevetségessétevével, az ellenfél hangjának a legnemtelenebb eszközökkel való elfojtása volt a leghatásosabb fegyverük. Lelkes életrajzíróinknak ugyancsak sok erőlködésbe kerül, hogy a legtöbbjüket csak némileg is tisztára mossák. (L. pl. Lanson: Voltaire.)

A nevetők legtöbbször Voltaire és az enciklopedisták oldalán állottak. Az emberi gyöngeséghez tartozik, hogy majdnem mindig a bátor, fölényes, ügyes támadó oldalán vagyunk. Ha magát a tényt nem is fogadjuk el, a mód, ahogyan a támadást végrehajjták, tetszik. A hangozó nevetés, a röhej, mely ezt az eljárást követi, nem is engedi meg a nagy többségnek, hogy gondolkodjék, azokat pedig elnémítja, kik észbe kapnak az érvek gyöngeségén, aljasságán. Márpedig az enciklopedisták látszat-féligazságait nagy határozottsággal hirdették. Népies szólásmondások, meggyőződések a vallás ellen úgy számítottak előttük, mint bebizonyított igazságok. Legtöbbször csak állítottak, de nem bizonyítottak.

Fölényes megvetéssel, sokszor nyílt hazugsággal vezetett támadásaik nehezen voltak kivédhetők. Különben is vallás védelme olyan eszközökkel, mint Voltaireé, nagyon nehezen képzelhető el, de semmiképen sem szolgál a hit gyarapítására. Voltaire vigyorgása nagyon nehezen egyeztethető össze a hitvédő szerepével. Egyéb-ként ilyen harcokban nyert ügye legtöbbször a támadónak van. Itt áll a Voltaire-től ellenségeire alkalmazott mondás: Rágalmazz bátran, valami mindig marad. Ez a nevetéssel, zajjal, rágalmazással való elnémítása

az ellenvéleménynek tette lehetővé, hogy Voltaire és társai minden körülmények között megúszták a támadásokat. A merész, nem bizonyított állítások a vallás védelmezőit sokszor érték készületlenül s nagyon könnyen találtak hitelre az ilyen állítások elhívására amúgy is hajlamos közönségnél. A XIX. század fölfedezéseinek kellett jönniök (egyiptomi képírás, babylon-asszíriai emlékek megfejtése), hogy a Szentírással szemben használt csúfondáros hangot fölényesen lehessen visszatülasítani.

Ritkán volt még társadalmi osztály annyira vak és cinikus, mint a felvilágosodásnak behódolt francia nemesség és polgárság. Párizs előkelő szalonjaiból irányítják ezt a mozgalmat. Itt reformálják az államot, szönek megvalósíthatatlan terveket a pénzügyek megjavítására, kikelnek az állami, a társadalmi berendezkedés visszaélései ellen, vitatják az «ember jogait». (Droits de l'homme.) A nemesség, mely egyre jobban elfordult a közügyektől, a szalonabbékkal együtt élén áll annak a mozgalomnak, mely előkészítette a forradalmat, melynek következményeit nem látta előre. Mikor azután a gyümölcs megérett, első dolga volt emigrálni.

Természetesen reformátori buzgóságuk mellett is nagyon jól tudják kihasználni az általuk romlottnak hirdetett rendszer előnyeit. A nemesek nem mondanak le kiváltságaikról, tizedeikről, a bankárok kiuzsorázzák az országot, siettetik az anyagi összeomlást. De mivel reformátori sóhajtozásaik megvalósulásától hamarosan nem kellett félniök, a képtelenségig hajtják elméleteik gyártását. A forradalomnak kellett jönnie, hogy leckét adjon ezeknek az elvakult teoretikusoknak. A lecke kegyetlen és alapos volt. Utána már hajlandóbbak voltak az emberek az ellenvéleményt is meghallgatni.

Az enciklopedista, volterianus szellem korlátlanul, nagyobb ellenállás nélkül uralkodhatott a francia szel-

lemi életen, de ugyanez volt a helyzet Európának egyéb, főképp protestáns országaiban is. (I.)

Végeredménykép mondhatjuk, hogy az Enciklopédia eredője különböző szellemi áramlatoknak, melyeknek létezését megállapíthatjuk 1600—1750 között: erkölcsi és vallási szabadosság, a tudomány haladásába vetett túlzó hit, a politikai átalakulás után való vágyakozás, külső hatások. (Angol, holland.) Az Enciklopédia ennek a szellemnek részint kifejezője, részben továbbfejlesztője. Az ellene való küzdelemnek egyrészt szüksége lett volna nagy szellemekre — vallásról lévén szó — szentekre és olyanokra, kik társadalmi és politikai téren a reformok élén állanak. Ez utóbbi pedig, tekintve a kor politikai viszonyait, lehetetlen volt, hogy egyháziak részéről induljon ki. A XIX. század nem egy kezdeményezése mutatja, mily nehéz nagy veszedelmeket megelőző mozgalmakat kezdeni.

Az első igazán hatásos ellenfél Rousseauban jelentkezik, ki a tételes vallásra nézve egyszerre szövetségest és ellenséget is jelentett. Rousseau munkássága egyrészt hatásos visszahatás volt az enciklopedistáknak a tudományt és haladást vallássá emelő irányzata ellen, hirdelve, hogy «századunk irodalma és tudománya sokkal inkább törekszik rombolásra, mint építésre», másrészt teremt követői számára vallást, mely következményeiben éppolyan veszedelmes volt, mint a mindent tagadó racionalizmus, mely majd egy egész korszakon át szedi áldozatait. Rousseau a maga természetes vallásában függetlenítette magát minden szabály, minden forma alól. Amint a társadalomról, művészetéről és tudományról szóló felfogását is érzelmi világa alapján alkotta meg, vallási elgondolása is az érzelem szülötte. A vallás lényege a szív. A szavojai segédlelkész, vagyis Rousseau hitvallásában van sok-sok érzelem és sok kétely, de nincs benne dogma, nincs kinyilatkoztatás, bár Krisztusról

és az evangéliumról megható szavakat találunk nála. (Az evangélium szentsége szívéhez szól. Jézus élete és halála egy Isten halála volt stb.) (2.)

A racionalizmus vallássá emelte a tudományt és haladást (progrès), Rousseau pedig az érzelmet. Az a közösség gögjének a kifejezése, emez pedig az egyéni gögé. Mindkettő a saját erejéből, isteni segítség nélkül akar céljához elérni és erkölcsöt teremteni. Olyan nagy felfordulásnak kell jönnie, mint a nagy forradalom, amely azután bebizonyítja mindkettőnek elégtelenségét. De egyelőre Rousseau nagy szolgálatot tett a vallásos gondolatnak azzal, hogy támadta a voltairianizmust. Voltaire is érezte, hogy veszedelmes ellenfélre akadt, mit bizonyít Rousseau ellen indított hajszája.

Rousseau lelkesedése a természetes vallás, a szív vallása iránt futótűzként terjedt el azoknál a nyugtalan lelkeknél, kiket a voltaire-i tagadás elszakított a tételes vallástól. Ezek a kételkedő lelkek elragadtatással fogadták a szavojai segédlelkéztől javasolt vallást, hogy t. i. inkább a szívre, mint az észre hagyatkozzunk. Kissé megkönnyebbültek kétségeiktől. Érezték, hogy a Rousseau-féle megoldással elkerülik a tételes vallás hátrányait (erkölcsstan) s megtartják annak előnyeit. Ötödik evangélium lett számukra a szavojai segédlelkész hitvallása, mely nem igen volt egyetértésben a másik négygel, sőt sok embernek csak arra volt jó, hogy a többiből egyet se tartson meg. (3.)

Az ortodoxia őrei iparkodtak is a hívőket óvni a varázslat ellen. Ez természetes is. A kinyilatkoztatásra, csodákra, határozottan megfogalmazott dogmákra támaszkodó Egyház nem fogadhat el határozott tartalom nélküli, pusztán az egyéni vallásos érzésre vagy érzékösségre támaszkodó vallást. Azonban minden fenntartással élve ezen határozatlan tartalmú, következetlen vallásoskodással szemben Rousseau nagy haladás volt

az enciklopedistákhoz képest. Az irodalomból már mintegy ötven éve eltűnt vallásos érzést újra meghonosította; sok aggódó, kételkedő, szenvedő léleknek adott indítást és tette tudatossá azt a tényt, hogy ilyen komoly, nagy problémákat nem lehet egyszerűen tagadással, gúnnyal elintézni.

Rousseau valósággal új lendületet adott a hitvédelemnek. Egyháziak, világiak egyaránt szövetségest látnak benne a nagy ellentétek ellenére is. Hálásak neki bátorsága, őszintesége és azon tisztelet miatt, mellyel a vallás és Jézus Krisztus iránt tanusít. Látják, hogy mindent tekintetbe véve közelebb áll hozzájuk, mint Voltaire és társai. Egymásután jelennek meg a hitvédő művek, melyek már felhasználják Rousseau gondolatait a vallás szociális hatásáról, a művelődés terén adott szolgálatairól, szépségeiről stb. A társadalom a vallás utáni érdeklődés gyöngé fuvalma vonul végig. A kereszténység szelleme már jöhet. A lelkek készek voltak befogadására és megértésére. Chateaubriandnak volt a hivatása, hogy Rousseaut, hogy úgy mondjuk, megkeresztelje és adjon egy nagyon várt művet, mely azután keresztény és katolikus alapon lesz kiindulópontja egy szellemi áramlatnak, melynek hatása egyre javítva és kiegészítve tart az egész XIX. századon át, koronáját pedig napjainkban érte el.

Chateaubriand munkája a költői lángész munkája volt, de a koré is. Hogy azonban a munka megjelenhessék és hatást érhessen el, írójának is, a francia társadalomnak is nagy megpróbáltatásokon kellett átesnie. A forradalom kegyetlenségei, az emigráció honvágya készítették elő a talajt. Az idők nagy változást idéztek elő a papságban is. «Elvesztette vagyonát, megcsonkították szerzetesrendjeiben, sőt megtámadták hitének lényegében is. A kiváltságaitól, vagyonától megfosztott Egyházban a nép a szenvedő, küzdő, üldözött Egyházat látja, mi elfeledteti a

mult lagymatagságát, gyöngeségeit és ezzel mintegy elvégezve a megengesztelést, megérdemli, hogy újra fel-támadjon. (4.)

Mert a forradalom alapos leckét adott a könnyelmű, cinikus vezetőosztályoknak. A nyaktilók munkája nem vág tervünkbe, csak az Egyházra vonatkozó fejleményeket adjuk röviden. A forradalom vezérszónokai közül Mirabeau katolikus jellegétől (décatholiciser), Herbert keresztény jellegétől (déchristianiser) akarta megfosztani Franciaországot. Ez a kettős cél tartotta fogva a forradalom intézőinek nagy részét. Az erőszak, a terror, az emberi ravaszság minden eszköze nem ért célt. Minden kísérletük, minden üldözésük csak arra szolgált, hogy az Egyházat megerősítsék, életképesebbé tegyék. Hiába volt a papság polgári alkotmánya (1790), hiába volt az úgynevezett alkotmányos Egyház megalapítása, mellyel a gallikán és janzenista szellemtől szítva, szakadással próbálták a katolikus vallást gyöngíteni. Az eredmény az lett, hogy a forradalom és a napoleoni konkordátum, mely pedig szintén az Egyház gúzsakötését célozta, kiindulópontja lett a janzenizmus és a gallikánizmus eltűnésének.

A 76.000 papból kb. 3000 lett hűtlen, 30.000 aláírta a papság polgári alkotmányát. A forradalom elűzte a régi püspököket, a papság polgári alkotmányára fel nem esküdött papokat (insermentés) százával hurcolta a verpadra. De a hívők is méltók voltak fogsággal, számkivetéssel, guillotine-nal dacoló papjaikhoz. Nem álltak szóba a felesküdt papokkal. A szakadár egyház még a forradalmi támogatás mellett is csak tengődött. A katolikus egyház a forradalom kegyetlenségei, hóbortjai között élte a katakombák életét és bensőleg megerősödve érte meg a tízesztendős üldözés végét és a fellelékezést jelentő konkordátumot.

II.

Napoleon és a konkordátum.

«Az én politikám abban áll, hogy úgy kormányozzam az embereket, amint a nagy többség akarja, hogy kormányozzák őt. Azt hiszem, ez a népfelség elvének elismerése», mondta Napoleon. (1.) Márpedig a franciák nagy többsége óhajtotta és sürgette a régi vallás szabadságát. Amint Napoleon konzulsága kezdetén megnyitotta a templomokat, a katolikusok rég nem látott tömegben keresték fel a templomokat. Mihelyt a fel nem esküdött papság elfoglalhatta templomait, nyilvánvalóvá lett, hogy a forradalom megpróbáltatásait egyedül a katolikus vallás élte túl. A forradalomtól agyontámogatott «alkotmányos egyház» kimúlt, mihelyt a világi hatalom megvonta tőle támogatását és napfényre engedte az üldözött katolikus papokat. «A régi vallás visszanyerte a háború előtt élvezett tekintélyét és hatását», írja egy rendőri jelentés 1800-ban. (2.)

Nagyon jól láthatta ezt Napoleon, kinek célja a belső béke helyreállítása volt. Komolyan tanulmányozta az egyenletlenség okait s egymásután szüntette meg őket. Látta azt is, hogy a legnagyobb lépést akkor teszi meg, ha a vallás terén békét teremt. Napoleon 1799 november 9-e óta korlátlan ura volt a köztársaságnak. Ha beszédeiben együtt is ordított a farkasokkal, eljárásában számításból, emberiességből vagy a lelke mélyén szunnyadó vallásos érzésből jóakarátú volt korlátlan hatalma megszervezése előtt is. Tudta, hogy a vallási béke helyreállí-

tásával hatalma megszilárdulásának egyik legjelentősebb eszközét szerzi meg. Megnyeri az üldözött, tiltott vallását követelő nép háláját, kiveszi az egyenetlenség egyik hatalmas tuskóját, kicsavarja a Bourbon-propaganda egyik leghatalmasabb eszközét.

A konkordátumot alapos tanulmányozás előzte meg. Napoleon jelentést kért az egész országból. Mindenfelé ugyanazt a vágyakozást találja. Tanulmányozta a francia katolicizmus multját. Hosszú, alapos tanulmányozásából azt a tanulságot szűrte le, hogy a francia nép a katolicizmust kívánja: «Elég hatalmas vagyok — mondta egy nap az államtanácsban. — Nos, ha meg akarnám változtatni Franciaország régi vallását, fel kelne ellenem és legyőzne... A mi országunk vallása a katolikus vallás».

Az első konzul körében felmerült a gondolat, hogyha már mindenképen vissza kell állítani a vallást, hát tegyék meg államvallássá a protestantizmust. Napoleon vállalt, tanulmányozta a kálvinista vallást is, és, mint később írja, nem volt hatalmában választani. Az ellenvetésekre azt válaszolja: Franciaország akarja. S mivel Franciaország akarta, Napoleon túltette magát a nehézségeken. Főmunkatársai, államcsinijének oszlopai: Talleyrand, Fouché rendőrminiszter volt papok, Grégoire alkotmányos püspök ármánykodtak a terv ellen. Velük tartott a hadsereg nagy része, a nemzetgyűlés, az Akadémiák tagjai. Mindez nem számított előtte. Ő csak a tömeget nézte, mely a kérdés megoldását türelmetlenül várja, melyet egy gesztusával rendszeréhez kapcsolhat, ha visszaadja a vallási békét.

Szerencsére VII. Pius pápában olyan emberre akadt, aki átérezte és megértette, milyen nagy érdekről van szó. Nem engedett semmiben se, mi a keresztény tant fenyegethette vagy lazíthatta volna a fegyelmet, de a cél olyan nagy és magasztos volt, hogy a másodrendű kérdésekben érdemes volt engedni. Millió meg millió katolikuskak

szüntette meg megpróbáltatásait és tette lehetővé nagyon soknak, hogy visszatérjen az elhagyott akolba. «A szent pápa figyelmenkívül tudott hagyni minden jogos nehez-
telést, csak azt a megmérhetetlen jót tartotta szem előtt, ami a megegyezésből a hívőkre áradt, kiknek kitartó hűsége, követelése, hogy vallását szabadon gyakorol-
hassa, hozta létre tulajdonképen a megegyezést, kik kí-
sértve az egyházszakadástól, nyugtalanítva az üldözé-
sektől, a legembertelenebb fenyegetések és szenvedések
között érdemelték meg a «hívő» szép nevét, mit az Egyház
ad népének.» (Hívő = fidèle jelentése a franciában hű,
a magyarban is ez az eredeti jelentése.) (3.)

A konkordátum megkötésének és az amiensi békének örömeire 1802 április 18-ára elrendelt Te Deum fordulópont a francia katolicizmus életében. A tények bebizonyították, hogy a katolicizmus életerejé következtében látszólagos bukása után erősebben kelt fel. A felvilágosodás szelleme a forradalom örületétől segítve egy pillan-
tatig diadalmaskodott. De az is világossá lett, hogy a kereszténység Franciaországban csak katolikus formájában életképes.

Tehát a francia nép nagy többségében hívő maradt, de nemcsak a nép körében volt erős vágyódás a vallási béke után. Elég hatalmas áramlat indul meg a régi, közismerten voltairianus elem között is a vallásellenes irányzattal való szakításra, mit felelőssé tettek a nagy világrengésért. Megindul ez az irányzat a külföldön tartózkodó emigránsok között is, otthon is. Nem tekintve a belső meggyőződést, a belső szükségét, az emigránsok kik vallásellenes felfogásukkal talán legjobban elősegítették a forradalmat és annak vallásellenes kilengéseit, szétszórva egész Európában, hamar ráeszméltek a vallás szükségességére. Dolgozott náluk a tradíció, az ősök buzgóságára való emlékezés, a kaszt becsületérzése. «Megjegyzésre méltó, hogy a forradalom alatt becsületből tér-

tek vissza az emberek az erkölcsöz, a becsület csinálta az emigrációt, a becsületérzés vezetett vissza a vallásos eszmékhez.» (4.)

«Miután a lelkekben megkezdődött a forradalom elleni visszahatás, egészen természetes lett volna, hogy a felfordulás miatt a szabadvizsgálódás elvét tegyék felelőssé, mely azt élte. Azonban az emigrált nemesség körében késlekednek ezt tenni, kétségkívül azért, mert a nemesség gyakran együtt érzett a vallás és társadalom kritikusaival. Azért nem a filozófiai szellem, hanem a «filozófus szekta» tevékenysége lesz a bűnbak.»* (5.)

«A nemesség megtérése, mely sok esetben érdekből történt, korról-korra egyre jobban megszilárdult a következetes nevelés hatása alatt. Ami talán számítás volt az ősöknel, kiknek Voltaire volt a mestere, őszinte lett a papi iskolákban nevelődött unokáknál. Ha a régenség idejében a katolicizmus nem jól állott a szalonokban, a harmadik köztársaság idejében a hitetlenség lett a nevelatlenség jele.» (6.)

Oththon is elég tekintélyes tábor fordított hátat a filozófusoknak. Az istentelenség nincs többé divatban. Számláján túlságosan sok a gaztett és a bűn. Heves visszahatás támadt a «filozófusok» pártja, a «parti de l'Institut» ellen. Voltaire régi rajongója, Fontanes állott élére ennek a mozgalomnak. «Meg kell hagyni a népnek papjait, oltárait, istentiszteletét. A kormány pedig használja fel ezeket, mint egy hatalmas emelőrudat, hogy alakítsa erkölcsüket, elviselhetőbbé tegye nyomorukat», — írja Fourcroy, a minap még filozófus, de akit — Napoleontól misszióba küldve — a néppel való érintkezés megtérített nem a vallásnak, hanem a vallás szükséges-

* Nem hasonló-e az eset nálunk is? Az összeomlás, forradalom, kommunizmus körül oly sokirányú a felelősség és terheltség, hogy ezek mindig megakadályozzák, hogy a nemzet egésze egységes, világos és igaz képet nyerjen összeomlásunk okairól.

ségének. Ez a felfogás sugallja a Napoleon körül csoportosuló filozófusokat is. Az ősi vallást szükségesnek tartják a nép számára. A társadalmi béke megvalósítására törekvő munkájában a vallást mint eszközt akarják felhasználni. Ezek a filozófusok Fontanes vezetésével Bonaparte Elisa szalonjába helyezik tevékenységük közép-pontját. Úgynevezett neokatolicizmus mutatkozott mindenfelé, bár — hogy az igazságtól el ne térjünk — meg kell mondanunk, hogy eléggé önkényes. Itt beszél Joubert ellágyulva a kinyilatkoztatott vallás szépségéről. Ebben az időben jegyzi fel gondolatai közé, hogy egy kijavított Rousseau nagyon hasznos, sőt szükséges lenne. (7.)

Ebben a környezetben tűnik fel 1802 május 12-től kezdve egy, az emigrációból hazatérő író, aki hamarosan adja ezt a kijavított, katolizált Rousseaut. Annak a száz évnek a végeztével, mely alatt a vallásellenes irányzat azon erőlködött, hogy megdöntse mindazt, mit addig igazságnak neveztek, a fiatal író, Chateaubriand, felemeli szavát, hogy elmondja a művészet új formái után vágyakozó nemzedéknek, mekkora teremtményről adott bizonyosságot a kereszténység a századok folyamán azokkal a műalkotásokkal, melyeket vagy saját maga alkotott, vagy hatása alatt mások hoztak létre. A szerző gondolatában ez a munka elsősorban közvetett hitvédelem, azonban egész irodalmi és művészeti megújulás lett a gyümölcse.

Chateaubriand messziről érkezett a hitvédő hivatáshoz. Előbb neki is damaszkuszi utat kellett járnia, hogy védője lehessen annak, amit azelőtt üldözött. Mint katonatiszt Párizsba kerül, hol elveszti hitét, vagy pontosabban: a szavojai segédlelkész hitére tér át. Amerikába megy. Vizionárius képzelete, beteges érzelmvilága új benyomásokkal, új képekkel gazdagodik. XVI. Lajos elfogatásának hírére hazasiet, az emigránsok seregébe

áll, megsebesül, Angliába eszi a száműzetés keserű és szűkös kenyérét.

A szülőföldi, az öröklött elemekhez a száműzetés adta a legtöbb egyéniséget formáló erőt. Későbbi munkáiban sohase tudott volna annyi hűrt mozgásba hozni, nem tudta volna éreztetni a vallás és szülőföld összeolvadását oly erővel, igazsággal szemléltetni a száműzetés nélkül. Nem szóvirág volt az Atala honvágyó panasza: Boldogok azok, kik nem látták más országok ünnepeinek füstjét, akik csak atyáik lakomáinál ültek! (8.) Hogyan ne talált volna ez a panasz utat a száműzöttek szívéhez! Az emigrációból visszatértek mondhatták: Mennyire igaz ez!

A száműzetésben a kenyérkereset lehetősége, írói készség és hajlam ráviszik, hogy az írásra adja magát. Miről is írjon? Ne volna neki mondanivalója arról a nagy eseményről, mely egész Európát elméletben és gyakorlatban foglalkoztatja, mely egy egész földrészt vérrel öntöz? Képzeljünk csak el egy 18—25 év közötti tehetséges, sok tekintetben éleslátó fiatal embert, kissé anarchista hajlamokkal, akinek azonban a forradalom nincs ínyére, mert őt is súlyosan érintette. Az *Essai sur les Révolutions* (Értekezés a forradalmakról) egy kételkedő fiatal ember terjengős munkája sok kesernyességgel, féligazsággal. Van benne szó bölceletről, politikáról, történelemről, költészetről, vallásról stb. Minket ez az utolsó érdekel. Hogyan is gondolkodik a vallásról a kereszténység jövőndő hitvédője, aki nem hisz vagy úgy gondolja, hogy nem hisz, de dühös hogy mások nem hisznek eléggé és hitükkel nem mentették, vagy nem reformálták meg zökkenő nélkül a fennálló társadalmi rendet.

Ez a munka később elég gondot okozott Chateaubriand-nak is, védőinek is, mert ellenségei ezzel bizonyítanak vallási őszintesége ellen. Itt bizony Chateaubriand eléggé az enciklopedisták tanítványa. Jó tanulóként

ismétli mestereinek leckéit. De azért a régi katolikus vér nem tagadja meg magát egészen, valami hit lappang benne, ami megakadályozza, hogy fenntartás nélkül elfogadjon mindent. Kemény szava van már itt is a filozófusok erkölcstelensége, aljassága, mindent romboló dühe ellen. Hiába támadja a papságot, a végső következtetés mégis az, hogy «a francia papság jelenlegi állapotát tekintve, a kereszténység még sokáig fog fennállani Franciaországban . . . Nagyon rosszul számítanak a protestantizmussal honfitársaimnál». (9.) Nagyon érezzük, mondatja a vallásellenes filozófusokkal, hogy sohase térítették volna meg a népeket a kereszténységre az istentisztelet ünnepélyessége nélkül. Azért mi előnyben részesítjük a római szektát. Nevetséges, hogy az ember kálvinista, luteránus quaker stb. legyen, és mégis alig valami különbséggel elfogadja ugyanazokat a lehetetlen dogmákat. Nevetséges elvetni az érzékekre ható vallást, amely egyedül való a népnek. (10.) — A művész már itt is jelentkezett benne. Valósággal meghatódottsággal ír a katakomba-jelenettel kapcsolatban annak a keresztény vallásnak a költői szépségeiről, mit kigúnyolt.

S mikor felveti a kérdést, mi lesz a jövő vallása, egymásután utasítja vissza a kortársaktól ajánlott formákat. «De kell vallás, mert különben a társadalom elvész» — kiált fel. A valóságban, mentől jobban szemébe nézünk a kérdésnek, annál jobban megrémít bennünket. (11.)

Ez a könyv a kételkedés és fájdalom hangja, mint később maga az író is mondja. Össze-visszaságban találkozunk benne olvasmányjaival, a filozófusok deklamációival, de van benne sok A kereszténység szelleme szerzőjéből is. Nem egy lap, ha kiszakítanók a mű egészéből, minden nehézség nélkül foglalhatja helyét A kereszténység szellemében.

Tudtán kívül vezették tövises utakj Chateaubriand-t

a hit felé. A magány, a nyomorúság, a hallállal végződhető betegség nagyon lehangolták. Közben anyja is meghal. Egyik nővére, ki maga is csak nemrég tért meg, esdve kéri, mikor a csapást tudatja vele, hogy térjen meg ő is. «Ha tudnád, mennyi könnyébe kerültek tiszteletreméltó anyáknak tévedéseid, talán megnyilna szemed» — írja neki nővére, aki, mire levele megérkezett, szintén halott volt.

Mint mindenkit, akinek szíve és idegei vannak, Chateaubriand-t is gondolkodóba ejtette a szeretett lények eltűnése és végső kívánsága. «Ez a sírból jövő két hang, a halott, ki tolmácsa volt a halottnak, megrendített. Mikor megtértem, elismerem, nem valami természetfölötti világosságnak engedelmeskedtem. Az én meggyőződésem a szívből jött. Sírtam és hittem . . . Isten, aki látta, hogy az én szívem nem járt a törtetés útjain, sem az arany után, jól megtalálta a helyet, hol sujtson . . . Tudta, hogy szeretem hozzátartozóimat . . . Tőlük fosztott meg, hogy szememet feléje emeljem.» (12.) Haldokló anyja arra kérte, hogy hagyjon fel az írással. A gondolat, hogy megmérgezte anyjának utolsó napjait könyvével, kétségbeejtette. Tépelődik. De miért mondana le az írásról? Nem lenne-e jobb helyrehozni valamikép a mult tévedéseit azáltal, hogy tollát a vallás szolgálatába állítja? Ekkor fogamzik meg benne A kereszténység szellemének terve, mit közöl barátjával, Fontanes-nal. «Azt a kevés erőt, mit Isten adott, az ő dicsőségének szolgálatára fordítom. Mert bizonyos vagyok abban, hogy ott van az igazi szépség és tehetség.» (1.)

És ez a terv megvalósult 1802 ápr. 14-én A kereszténység szelleme megjelenésével. Chateaubriand új utakat vágott, a mások által vágottakat kiszélesítette és mások számára járhatóvá tette.

III.

Chateaubriand és a vallási megújulás a forradalom után.

Ez a halhatatlan könyv kezdte meg a század nevelését, mondja Ozanam — A kereszténység szelleméről. (*Génie du Christianisme.*) (1.) Valóban ez a mű az első nagyszabású, hatásos visszahatás az irodalomban a XVIII. század szelleme ellen. Megindítója, kifejezője egy hatalmas szellemi áramlatnak, mely a katolicizmus körül vele rokonszenvező légkört iparkodik teremteni. Mint kétszáz évvel azelőtt Szalézi Szent Ferenc Filoteájával, ez az áramlat is konkordátumot akart kötni a vallás és a világ között vagy — hogy Bourdalou szavaival éljünk — a kereszténységet akarta a világba beoltani.

Az eredmény, a siker minden képzeletet felülmúlt. Egy nagy író új írásművészettel, újszerű felfogással, a megindításnak eddig nem ismert vagy csak másodrangú íróktól alkalmazott eszközeivel szólt a közönséghez. Az emberi szívnek olyan húrjait érintette, melyek bár sokaknál elszibbadva voltak, az első érintésre rezgésbe jöttek; az érzésnek olyan áramát hozta mozgásba, melyről azt hihette volna az ember, hogy egyszázados propaganda következtében régen kiszáradt s most kiderült, hogy a látszat ellenére is, sokaknál képes még új hullámmzásra. «Templomaink, úgy szólván, még romokban voltak, mikor megjelentettem A kereszténység szellemét. Az emberek érezték a hit szükségét, vágyakoztak a vallás hosszú

évek óta nélkülözött vigasztalásai után, tolultak az Isten házába, mint járvány idején az orvoshoz . . . Viszontagságaink áldozatai (mégpedig mennyi és milyen áldozatai!) az oltár körül szorongtak, mint a hajótörtek a sziklán és ott keresték üdvöket» — írja Chateaubriand az 1828-i kiadás előszavában.

Chateaubriand csodálatosan értette korának nyelvét. Ehhez még hozzájárult a megjelentetés időpontjának ügyes kiválasztása. A munka megjelent április 14-én; 18-án pedig, tízévi hallgatás után, megszólaltak a Notre-Dame harangjai, híva az embereket az Egyház és az állam kibékülését, a konkordátum megkötését ünneplő Te Deumra. A hivatalos lapban Fontanes az Európa legyőzőjéből békés törvényhozóvá lett Bonaparte magasztalásába lelkes szavakkal szötte be a nagy író bemutatását és magasztalását, aki a vallás örök időszerűségére tanít bennünket, azt a vallást mutatja be, melynek fensége szenvedéseivel növekedett, mely hosszú számkivetésből tért vissza elhagyott szentélyeibe a győzelem és béke közepett, melyeknek művét megszilárdítja. (2.)

«Ez nap egy asszony sem aludt — mondja egy korabeli asszony. — Mindenki kierőszakolt vagy lopott egy példányt. Azután micsoda fölfedezés, micsoda fecsegés, milyen szívdobogás! Hogyan mondtuk mindnyájan, hát ez a kereszténység! De hiszen ez fönséges!» (3.)

Minék köszönhetette A kereszténység szelleme káprázatos sikerét? Megérdemelte vagy talán csak a kortársak lelki állapotának és a történelmi eseménnyel csodálatos összetalálkozásának (győzelmes béke, konkordátum) eredője ez a lelkes fogadtatás? Jelentett-e ez a munka a kortársaknak ujságot, tartalmazott-e meggyőző erőt? Ezek azok a kérdések, melyekre iparkodunk megfelelni a mű rövid elemzésével.

Chateaubriand a bevezetésben részletesen megmagyarázza egyéni és eredeti célját, munkájának szerkezetét.

Korának a vallásra vonatkozó tévedéseit, előítéleteit akarja megcáfolni és a közvéleményt újra kedvezően hangolni a vallás iránt. Voltaire és társai elhitették, hogy a kereszténység barbárságon alapuló vallás, lehetetlen tanításában, nevetséges szertartásaiban, ellensége a művészeteknek, irodalomnak és a szépnek, ellentétben áll az ésszel, nem tett mást, csak vért ontott, bilincsbe hajtotta az embereket, késleltette az emberi nem boldogságát és a felvilágosodást.

Ilyen felfogással szemben hogyan védekezzék a hitvédő? Teológiai érvekkel bizonyítson? Nem! Chateaubriand Pascal tanácsát követi. Azoknál, kiknek ellen-szenves a vallás, azt kell bebizonyítani, hogy a vallás egyáltalában nem áll ellentétben az ésszel, azután, hogy tiszteletreméltó, megérdemli becsülésünket, majd szeretetreméltóvá kell tenni, hogy azt kívánják, bárcsak igaz lenne. (4.) Azt kell bizonyítani, hogy a valaha is létező vallások közül a keresztény vallás a legköltoőbb, legemberibb, leginkább mozdította elő a szabadságot, pártfogolta a művészeteket és az irodalmat, hogy a modern világ neki köszön mindent, hogy egyáltalán nem szégyen hinni Newtonnal, Bossuet-val, Pascallal. Nem azt kell bizonyítani, hogy a kereszténység kiváló, mert Istentől származik, hanem azért származik Istentől, mert kiváló.

Ilyen elgondolás mellett a módszer önként kínálkozik. «A képzelet minden varázsát, a szívnek minden érzését kellett segítségére hívni annak a vallásnak, mely ellen harcba állították őket.» Alapgondolatát nagyon jól kifejezi az első kiadás alcíme: A keresztény vallás költői, erkölcsi szépségei. Montesquieuból vett jelmondata hasonlóképp újszerű elgondolást sejtet: Csodálatos, hogy a keresztény vallás, amelyről, úgy látszik, hogy nincs egyéb célja, mint a másvilági boldogság, a földi életben is boldogságunkat munkálja.

A munka négy részből áll, mindegyik rész pedig hat könyvből. Igazában azonban a harmadik rész mindig csak öt könyvet foglalt magában, a második rész pedig — 1807-től kezdve, mikor Atalát és Renét, melyek tételének megvilágosítására szolgáltak, külön adta ki — szintén öt könyvből állott. Az első részben a keresztény tannal foglalkozik. Sorrakerülnek a dogmák, szentségek, misztériumok. Nyíltan, félre nem érthető módon beszél róluk, nem iparkodik kora ízléséhez, felfogásához alkalmazkodni még olyan hittételnél sem, mint az eredeti bűn, mely pedig a Rousseau hatása alatt álló kortársak szemében valóságos botránykő volt. Beszél a Szentírás néhány problémájáról, (Nem sok szerencsével.) Az első részt Isten létének és a lélek halhatatlanságának bizonyításával fejezi be, amihez csak költői és érzelmi bizonyítékokat használ fel, amikből következteti, hogy a büntetés és jutalmazás, miket a kereszténység kilátásba helyez a másvilágon, csodálatosan megegyezik az észszel és a lélek vágyódásával.

A kereszténység költői szépségei, poétikája alkotja a mű legnagyobb részét. A második és harmadik részt egészen a kereszténységnek a költészethez (II. rész), szépművészetekhez, tudományokhoz való viszonya tölti ki. Ezek a fejezetek a könyv legegényibb részei, ezek mondanak legtöbb új dolgot, melyeknek sokszor a nyomát se találjuk meg az elődöknek a költészetről szóló felfogásában. A kereszténységnek a francia költészetben igazában nem volt polgárjoga.* Chateaubriand adja meg neki. Tételét a következőkben foglalhatjuk össze: A kereszténység olyan hatalmas költői ihletésnek a forrása, milyent az ókor nem ismert. A kereszténység megújította az ember erkölcsi alapját; a természetről, az Istenről, a

* Boileau szerint: «De la foi des chrétiens les mystères terribles D'ornements égayés ne sont point susceptibles».

természetfelettiről új fogalmakat adott. Ezekkel a tényekkel költői felhasználásra alkalmas anyagot nyújtott. A keresztény csodásság sokkal szélesebb körű, sokkal változatosabb, mint a pogány csodásság. A keresztény vallás új elemeket hozott az emberi lélek ismeretéhez. Ezzel változatosabbá tette a jellemábrázolást. A régiek Homerosra támaszkodtak, a keresztény felfogás a Bibliára, melynek költői szépségei sokszorosan felülmúlják Homeroszt.

A kereszténység előmozdította a művészetek, a tudomány, a bölcsélet haladását. A szépművészetekre sem volt kisebb a hatása. A zene az ő szárnyai alatt vett igazán lendületet, a festészetnek, szobrászatnak kiszámíthatatlan lehetőségeket nyújtott. Az építészetnek legmagasztosabb emlékeit, a csúcsíves székesegyházakat ő hozta létre. A tudomány terén semmiféle igazsággal nem ellenkezik. Ha néha harcolt valamely tudomány ellen, ebben követte századának felfogását.

Chateaubriand mindenféle módon iparkodik feltüntetni mindazt, mit az irodalom és általában a szép érzése és kifejezése a kereszténységnek köszön. Ebből a célból művének II. és III. részében valósággal halmozza a szellemes, ragyogó, új észrevételeket. De nem hiányoznak az irodalomra vonatkozó részek az első és a negyedik részben sem. Ezek a képek valóságos kis remekművek. Ilyen gyöngy pl. a keresztény halálának, az utolsókenetnek a festése; a madárfészek című klasszikus szépségű remekműve a leírásnak. Főképp azonban a negyedik rész volt alkalmas megható, bájos leírások festésére, (Úrnapja keresztjárók, temetés, falusi temetők, a paraguayi missziók.)

Chateaubriand apológiájában nemcsak azokra a költői szépségekre hivatkozik, miknek a kereszténység forrása, hanem megmutatja mindazt a szépséget, mi az erkölcsi és társadalmi rendre háramlott a kereszténységből.

A negyedik részben beszél az istentiszteletről, a katolikus szertartásokról, az Egyház szolgálataitól a társadalomnak nyújtott szolgálatokról. Ezeknek a részeknek a bizonyítóereje sokkal szilárdabb, mint az előző könyveké. A keresztény szertartások éppen nem nevetségesek, mint Voltaire és társai hirdetik, ellenkezőleg, a keresztény istentisztelet egyesíti magában a külső fényt és fönséget az erkölcsi emelkedettséggel, a megható és fönséges imádságokkal.

Szép lapokat szentel a papság századokon át nyújtott teljesítményeinek. Jézus Krisztus után a világi és szerzetespapság, a misszionáriusok és lovagok voltak az emberiség jótevői és hősei. A művelődés mindenütt az Evangélium nyomán haladt. A kereszténység hozta magával a nyomorultak iránt való szeretetet; terjesztette az oktatás világosságát, még az észszerű táplálkozásra is ő tanította meg őseinket; ő tette termékennyé a vad Európát... Tegyük ezekhez még egy jótéteményt, mit a bölcsélet történetében aranybetűkkel kellene beírni: a rabszolgaság eltörlését.

A negyedik rész utolsó fejezetében (XII.) felveti a kérdést, mivé lett volna a társadalom a kereszténység nélkül. Bármilyen elméletet fogadjunk is el, el kell ismernünk, hogy az evangélium mentette meg a társadalmat a pusztulástól, úgyhogy Jézus Krisztus nemcsak lelki téren nevezhető a világ megváltójának. Megjelenése a földön, emberileg szólva, a legnagyobb világtörténelmi esemény, mert az evangélium hirdetésétől kezdve újult meg a föld színe.

Chateaubriand okadatolásai, melyek között vannak gyengék is, nem adnak rendszeres hitvédelmet abban az értelemben, amint azt ma értjük, bár a végén akar következtetni, azonban szolgálatai mégis óriásiak. Az egész munka szemléletesen, mindenkitől érthetően bizonyítja, hogy az ember lehet hívő, a nélkül is, hogy gyenge el-

méjű vagy csaló volna ; hogy a voltairinizmus meghamisította az igazságot és a történelmet s hogy végül : a kereszténység tiszteletet parancsoló hatalmas rendszer, melynek nemcsak dogmája, erkölcstana, hanem a költészete és művészete is megvan.

A munka megjelenésekor kicsinyes szellemek és Voltaire szellemi örökösei szemére hányták Chateaubriandnak módszerét. Megbotránkoztak vagy inkább színlelték a megbotránkozást a miatt, hogy a szerző a vallást profanizálta módszerével, hogy fonák helyzetbe hozta a kereszténység komolyságát és szentségét, mikor mint költészeti anyagot tüntette fel. Kérdezték tőle, mit akart írni, dogmatikát vagy költészettant? Az első esetben a költészet túlságosan sok, a második esetben a dogmatikai részt hagyhatta volna a teológusoknak.

Chateaubriand nem hagyta magát. «Ha én beszéltem a kereszténység nagyságáról, szépségéről, azért van, mert ötven év óta nem beszéltek másról, mint a vallás kicsinyességéről, nevetségességéről. Egy félszázadon át dolgoztak Voltaire és az enciklopedisták, hogy becsméreljék, eltorzítsák a kereszténység fogalmát. A fontos az volt, hogy visszaadjuk ennek az eltorzított képnek régi fényét. Nem én választottam a módszert, a körülmények követelték. Először a közbecsülést kellett visszaszerezni ennek a méltatlanul félreismert vallásnak. Különben is ki olvasna el ma egy teológiai munkát? Néhány jámbor ember, akinek nincs szüksége arra, hogy meggyőzzék ; néhány valódi keresztény, aki úgyis meg van győződve az igazságról. Pedig most arról van szó, hogy a tömeggel és a művelt emberekkel olvastassunk. Adjuk meg egyiknek is, másiknak is, mi érdekli, vonzza. A kereszténység kevésbé lesz igaz, ha szebbnek látszik?» (5.)

Chateaubriand mindig védekezett az ellen, mintha ő rendszeres hitvédelmet akart volna írni. Az ő célja elsősorban az volt, hogy azt a vallást attól a gyűlöletes

és szégyenletes álarctól megszabadítsa, mit a voltairianizmus ráakasztott. A tudományos hitvédelem először bizonyítja az Isten létezését észokokkal, azután megállapítja a kinyilatkoztatás szükségességét. Az ész istenfogalmából így jut el azután a hit istenfogalmához. Chateaubriand-nak erre az eljárásra nem volt szüksége. Ő a lélek mélyén megmaradt emlékeket gyűjtötte össze, ébresztette fel, hangolta az embereket a vallás irányában és így mintegy elvezette őket a templom előcsarnokába.

Természetesen ez a módszer a munka apológiai értékét csökkenti, de hatását nem. A szerző által elfogadott módszer szükséges volt 1802-ben, megfelelt Chateaubriand egyéniségének és tehetségének. Ezzel a módszerrel eredeti remekművet teremtett. Megmutatva azt, hogy a kereszténység az irodalomban, művészetben mily felsőbbrendű, addig nem is gyanított szépségek teremtője volt; termékeny, hatásos apológiát alkotott, talán az egyedülit, újra hangsúlyozzuk, melyet kora meg tudott érteni, mely tömeghatást érhetett el. Mások dolga lett volna erre az alapra építeni s nem az író hibája, hogy legtöbben itt megálltak.

Természetesen ennek a módszernek megvan az a veszedelme, hogy sokan a vallást csak a szép vagy a költészet egy formájának tartják s szem elől tévesztik, hogy a keresztény vallás elsősorban igazság és kinyilatkoztatott vallás. A veszély annál nagyobb volt, mert a kereszténység szellemének szemléltetésére beékelte két kis regényt, Atala és René, keresztény szempontból tartalmaznak kivetni valót. A szenvedélyek hulláma című fejezet pedig (2.) valóságos eltévelyedése Chateaubriand gondolatának. A fáradtságnak és életuntságának ez a pesszimista lelki állapota, mal du siècle, az 1800-as évek vége felé valóságos járvány-jelleget öltött. Irodalmi divat (Werther), a körülmények következtében a művelt osztályok tekintélyes része elkapta ezt, a fiatal korban majd min-

denkinél jelentkező betegséget. Anyagi összeomlás, hozzátartozók erőszakos halála, eszmékből való kiábrándulás, nyomor, száműzetés mind olyan tények, mikkel a forradalom a szokottnál jobban boldogította az embereket; ki nem elégtett szendevélyek az alkotóelemei ennek az állapotnak. S erre Chateaubriand kortársainál nincs orvosság, nincs menekülés a valláshoz, mely csak határozatlan istenfogalomban áll náluk; nincs az akaraterő hiánya és a körülmények következtében a munkában sem. Az irodalmi divat folytán az emberek valósággal kéjelegtek ebben a cselekvést megölő lelki állapotban és valami nagy vívmánynak tartották az irodalomba való bevonulását. Chateaubriand hitvédői céltalattal a keresztény vallás nyakába varrja ezt a nagy vívmányt is, Renéjében pedig megtestesíti ezt a lelki állapotot, melyben egész nemzedék magára ismer.

Itt már több, mint veszélyes a kereszténységet poétikává tenni. Maga, a kereszténységnek a lényege van itt eltorzítva. Igaz, a kereszténység figyelmeztet bennünket emberi érzéseink, vágyaink hiábavalóságára; azt tanítja, hogy nincs itt maradandó lakásunk. S ez az, ami a keresztény vallás komolyságát és méltóságát adja. Az, aki csak élvezni akar; aki gyáva, hogy küzdelem, munka, saját erkölcsi értékének ereje árán irányítsa, készítse elő jövődjét, az nyöghet a földi sors miatt, beszélhet szomorúságról, vagy — hogy a mindennapi életnél maradjunk — mondhatja, mire jó az erőfeszítés, a munka? Úgyis hiába! — De a helyesen felfogott kereszténység mindig magában foglalja a férfiasság eszméjét. Ismeri a világ nyomorúságát, de azt is tudja, hogy a nehézségek az emberi és egyéni haladás eszközeivé válhatnak. Azonkívül a biztos véget állítja elénk, mely győzelemnek, munkának a jutalma.

A kereszténység ezen helyes felfogását különben Chateaubriand mindig hangoztatja, mikor arról beszél,

mennyire nevelte, mélyítette el a kereszténység az emberi lelket, hogyan dolgozott az emberek önfegyelmzésén; mikor elmondja, milyen csodákat művelt akár Európában, akár Amerika vadjai között a művelődés érdekében. Igaz, hogy Chateaubriand a vague des passionsnak kevés helyet adott művében, de Atala előkészítette a lelkeket, René pedig megerősítette őket benne. A romanticizmus főkép itt kölcsönzött Chateaubriandtól. Ez a lelki állapot különben megfelelt Chateaubriand egyéniségének is.

Ebbe a következetlenségbe Chateaubriand beleesett, mert őszinte hite mellett is nagyon közepes keresztény volt erkölcsi téren. Érezte ezt önmaga is, mikor 1837-ben írta: «Ha René nem léteznék, nem írnám meg». (6.)

Mindamellet Chateaubriand művének a hatása kiszámíthatatlan, ha sok tévelyt is szórt el. (A vallásban sokan csak az érzelmi elemet látták, nem pedig az életet is szabályozó parancsok összeségét, főképp a romanticizmus alatt.) Korábban a kiadások egymást érték. Rövidítették, kivonatolták, fordították. Kiadták nemcsak Franciaországban, hanem Bécsben, Pozsonyban stb. Hiába mondja Lanson: «Egy század mult el s Chateaubriand főműve még a kereszténységben se, sőt főképp ott nem számít». Chateaubriand szellemi áramlatot indított meg, mely azóta állandóan fejlődésben van. A kereszténység szellemével kezdődik meg a kereszténység körül a kedvező légkör kialakulása. Az a durva, igaztalan, piszkoló hang, mely jellemezte Voltairt és az enciklopedistákat, utána lehetetlen. A XVIII. század vallásellenes hagyományát megtörte, új és korszerű érvekkel szociális és esztétikai szempontból helyreállította az Egyház becsületét, korának megmagyarázta és bebizonyította a vallásos érzés szükségességét.

A Chateaubriand-tól megindított áramlat tart ma is. Tökéletesedve jelenik meg a katolikus megújulás íróinál

(Renouveau Catholique) a XX. század elején. Ennek az irányzatnak egyik fényes alkotása Prohászka Diadalmos világnézete is. Chateaubriand nélkül a XIX. század irodalmát nehéz volna elképzelni. Kritikusok, regényírók, szónokok, történetírók majdnem mind sokat köszönnek neki. Ő úttörőjük, mesterük.

Chateaubriand-nak megvolt az a szerencsétlensége, hogy nagyon sokfelől szerzett ellenségeket. Ellene volt a voltairianizmus, ellene az egész, éppen nem lekicsinylendő antiromantikus irányzat, mely hazafias és politikai szempontból egyaránt támadta a romanticizmust. (Ch. Maurras, P. Lasserre.)

Emlékirataiban Chateaubriand beszél az emberiség öt legnagyobb írójáról, akik magukban is elégségesek lettek volna az emberiség szükségleteinek kielégítésére. Úgy látszik, a többi ezekből táplálkozott. Megnevezi Homerost, Rabelaist, Shakespeare-t, Dantet. Az ötödik megnevezését, aki bizonyára nem más, mint Chateaubriand, ránk bizza. Azt mondja róluk : «Az emberek gyakran megtagadják ezeket a nagy mestereket ; fellázadnak ellenük : számolgatják hibáikat, vádolják őket unalmaságról, hosszadalmasságról, különködésről, de hiába tiltakoznak igájuk ellen, mindenütt ott az ő színik, ott az ő nyomuk . . . Kifejezéseik közmondássá válnak, költött személyeik valóságos személyekké, kiknek hamar meglesz a családfája. Új lehetőségeket nyitnak meg, ahonnan új fényforrások fakadnak ; eszméket hintenek el, melyek csirái lesznek ezer más eszmének ; képzeletet, tárgyat, stílust adnak minden művészetnek ; műveik az emberi szellem bányái.»

Azoknak, kik kétségbevonták megtérésének őszinteségét, ezt a büszke feleletet adta : «Én őszintén hiszek, akár holnap a vérpadra lépek hitemért. Egy szótagot se vonok vissza abból, amit írtam A kereszténység szellemében ; soha egy szó el nem hagyja számát, egy szó tol-

lamat, mely ellenkezésben lenne azzal, mit huszonöt év óta vallottam... Keresztény vagyok a nélkül, hogy gyengeségeim ismeretlenek lennének előttem; a nélkül, hogy magamat példaképnek tartanám; anélkül, hogy üldöző, inkvizitor, feljelentő lennék; a nélkül, hogy kémleném testvéreimet, rágalmaznám szomszédaimat. Egyáltalában nem vagyok kereszténységet színlelő hitetlen, aki a vallást ajánlja a nép megfélemezésére. Nem magyarázom az evangéliumot a zsarnokság, hanem a szerencsétlenség javára»... (8.)

1837-ben befejezett, 1846-ban újra átdolgozott Emlékirataiban Chateaubriand azt írja: «Feltéve, hogy a vallási közvélemény olyan lenne, mint most, mikor írok és A kereszténység szellemét még nem írtam volna meg, egészen másképp alkotnám meg. A helyett, hogy vallásunknak a multban teljesített jótéteményeit, a multban alkotott intézményeit emlegetném, megmutatnám, hogy a kereszténység a jövő és az emberi szabadság gondolata, hogy ez a megváltó gondolat egyedüli alapja a társadalmi egyenlőségnek, mert egyedül ő állapíthatja meg, ő állíthatja az egyenlőség gondolata mellé a kötelesség szükségességét, a demokratikus ösztönnek mérséklőjét és szabályozóját. Megmutatnám, hogy mindenütt, ahol a kereszténység uralkodott, megváltoztatta, helyesbítette az igazság és az igazságtalanság fogalmát. Iparkodnék megállapítani a távolságot, ahol mi vagyunk még az evangélium teljes megvalósításától, hozzávetőlegesen kiszámítva azt a sok bajt, mit megszüntetett és azt a sok javulást, mit művelt az elmúlt tizennyolc század folyamán». (9.)

Tehát Chateaubriand főképp művének negyedik részét dolgozta volna át, ha 1840 körül kellett volna megírnia. Itt beszél ugyanis az Egyház civilizáló működéséről. A maga idejében is munkájának főképp ez a része lepte meg a filozófusokat; ezt bámulta leginkább a művelt

közönség. 1840-ben, mikor a demokratikus, liberális mozgalom terjedt egész Európában, Chateaubriand megérezte, hogy az Egyház előtt új nagy kérdések állanak, hogy az emberiség hamarosan új irányítást vár tőle. Hogy most már nemcsak arról van szó, mit tett eddig az Egyház a társadalomért, hanem arról is milyen erőforrásokat tartalmaz a jövő problémáinak a megoldására. Chateaubriand megérezte a *Rerum Novarum* és a *Quadragesimo Anno* elkövetkezését.

Chateaubriand merész utat vágott. Sok szép gondolatot fogalmazott meg, sok gondolatnak adott hatásos kifejezést. Don Guéranger mondja róla : «Az a könyv, mely azt tűzte feladatául, hogy bebizonyítsa a kereszténység igazságát azzal, hogy szép, többet tett a franciáknak az ősi vallással való kiengesztelésére, mint az Emile-nek, vagy a Filozófiai szótárnak (Voltaire vallásellenes filozófiai lexikona) száz cáfolása». Hibái, tévedései mellett is a jövő őt igazolta, mert a következő korszakban, amint látni fogjuk, lehetetlen lett volna tömegeket mozgató apológiát elképzelni, hacsak nem jelentkezik a szépség és jótékonyág nevében.

*

Chateaubriand nem az egyedüli a világi írók közül, ki a közvetett hitvédő szerepre vállalkozott. Mások már előtte munkába álltak. Bonald (*Théorie du pouvoir*, 1796), J. de Maistre (*Considérations*, 1796 ; *De l'Église Gallicane*, 1820 ; *Du Pape*, 1819), Ballanche (*Du Sentiment*, 1801) az ellenforradalmi és keresztény gondolatnak jelentős képviselői voltak, akik azonban korukra közel se hatottak úgy, mint Chateaubriand, akár theóriáik sebezhető oldalai miatt, mint Bonald vagy Ballanche, akár meg nem alkuvó, kortársaikra nézve sokszor kihívó formuláik miatt, mint J. de Maistre. Hatásuk inkább csak szűk körű szellemi elitre szorítkozott, akik aprópénzre váltot-

ták tanításukból, ami felhasználható volt. Bonald és J. de Maistre az abszolút monarchiáról való rideg felfogásukkal túlságosan szembehelyezkedtek koruk felfogásával. Bonald volt a «trón és az oltár szövetsége» néven ismert, sok kellemetlenséggel járó formula megfogalmazója. Mindkettőnek nyelve is akadály volt a szélesebb körben való elterjedéshez. Bonald-é valóban homályos volt, J. de Maistre apokaliptikus nyelve pedig a XVIII. század világos nyelvén nevelődött közönséget riasztotta vissza. Mindkettőnek az utókor szolgáltatott igazságot. A XIX. század vége felé a nemzeti megújulást munkáló írók mestereiket tisztelik bennük. Joseph de Maistre kétségkívül a legnagyobb francia írók között foglal helyet, Bonald pedig lelkes tanítványt kapott Paul Bourget-ben, ki azt mondja róla : «Bonald-nak egész jelentősége abban van, hogy azonosítani merte a terror rút anarchiáját a XVIII. század elbájoló, megszedítő szofizmáival». Ezeknek az íróknak hatása beleolvadt a Chateaubriand-tól megindított áramlatba s nevük annál inkább is háttérben maradt, mert a következő nemzedéket nem annyira az Egyháztól a multban nyújtott szolgálatok érdekelték, mind azok a kísérletek, amelyek azt célozták, hogy a vallást a modern világgal kibékítsék.

IV.

A vallási megújulás és a vallásellenes erők küzdeme a restauráció alatt.

A konkordátum és A kereszténység szelleme, mind-egyik a maga módján, bizonyosfokú katolikus megújulásnak a kifejezője. Chateaubriand a majd egy század alatt összegyűlt előítéletek tömegét lerontva, sok embert vezetett el legalább a templom előcsarnokába, Napoleon pedig a konkordátum aláírásával Franciaország felkelésekben is megnyilvánuló akaratának engedelmeskedett. Ennek az éleslátásra valló ténynek a következménye lett a belső helyzet feszültségének enyhülése. A nép öröme óriási. Azonban a vallás nagyon is messze volt attól, hogy a lelkekben elvesztett pozícióját egészen visszanyerje. Ellenkezően : a keresztény érzés megfogyatkozása állandóan növekszik egészen 1830-ig. A forradalomnak nem sikerült a katolicizmust kiirtania, de elvetett olyan magvakat, melyeknek buja növést a császári rendeletek nem tudták megakadályozni. Miközben fáradságos munkával iparkodnak helyreállítani az istentiszteletet, a vallási élet gyakorlatait, az Egyháznak szolgáliban kapott sebeit, az erkölcsi felbomlás munkája egyre folytatódik. A kevés lélezetthez jutott katolicizmus, amennyire a forradalomban kapott sebeit megengedik, óriási munkát fejt ki. Nem hiányoztak az eredmények sem. A köztudatba bejutott néhány leegyszerűsítő formulával nem lehet elintézni ezt a munkát. Mert a nehézségek olyan természete-

tűek voltak, melyeknek ellensúlyozása a rendelkezésre álló erővel sokszor múlik váratlan, rajtunk kívül álló erőkön, körülményeken.

A XIX. század eleje három nagy probléma elé állította a franciákat: a politikai, szociális és vallási probléma elé. Mind a három probléma felvetője, vagy mondjuk inkább, az emberiséget nyugtalanító, izgató problémává emelője a francia forradalom volt. Fölvetette a politikai kérdést a monarchia eltörlésével és a népfölség elvének a felállítással. Előtérbe állította élesebben, mint valaha, a szociális kérdést azzal, hogy mindenkit egyenlőnek nyilvánítva, a céhek eltörlésével a gyöngébbet kiszolgáltatta a szabadverseny elvének, nem gondoskodott a munkásvédelemről. A forradalom kérdésessé tette a vallás létfeltételeit, lévén főharcosaiban és hangadóiban a kinyilatkoztatott vallás ellensége, kik a voltairianus racionalizmussal keresztezett rousseau-i deizmusnak állítottak oltárt.

A baj az volt, hogy ezt a három problémát nem tudták elkülöníteni egymástól, sőt az egymástól független megoldást a kortársak nagy része el se tudta képzelni. A politikai és társadalmi problémának a vallási problémával való összekeverése szabja meg a francia katolicizmus és vallásellenes irányzat küzdelmeinek az útját. Ez színezi a küzdelmet, nyomja rá bélyegét újkori történetének eseményeire. A vallásnak a «világgal» való kibékítésére irányuló kísérletek az élesenlátók szemében már a restauráció alatt is azt célozták, hogy a vallási problémát a politikaitól elválasszák s így a vallást megszabadítsák a politikai probléma tehertételétől, a szociális téren pedig a kezdeményezést kézbe vegyék, irányítsák. Ezek körül a kísérletek körül játszódik le annyi nemes lendülettel megindult kezdeményezés, annyi meghiusult, rossz útra tévedt megindulás.

A forradalomtól fölvetett eszmék végzetes következ-

ményei nem lettek máról-holnapra nyilvánvalóvá. A bennük rejlő végzetes lehetőségek lassanként bontakoztak ki. Először nyugtalanságból, bizonytalanságerzetből, elégedetlenségből összetevődő lelki állapot keletkezett. Mikor azután a váratlan események alkalmat adtak a hamu alatt égő parázsnek, hogy lángralobbanjon, a forradalmi elvek minden következményükkel jelentkeztek. A politikai problémát — hogy monarchia legyen-e Franciaország vagy köztársaság — a császárság elodázta, de Napoleon bukásával 1815-ben újra jelentkezik. Franciaország nagy részében monarchista, de már kisebbségben vannak az abszolút monarchia hívei, az ultrák. XVIII. Lajos alkotmánya már engedmény a demokrácia felé. X. Károly nem érti meg az idők változását, el is söpri az új áramlat.

A szociális kérdés 1840 körül jelentkezik a maga éleségében. Hogy azonban a szociális kérdés válsággá nője ki magát, kellett, hogy a hatalmasan fejlődő gyáripar nagy munkástömegeket csoportosítson a gyárak köré; hogy a munka fogalmában a szabadverseny alapján a kereslet és kínálat szerinti értékelés egészen az erkölcs-telenségig uralkodóvá legyen. Ezekhez a tényekhez járultak a súlyos gazdasági válságok, a magát megszedett polgárság gondatlansága és önzése, a demagóg politikusok és az utópisták ügyessége, sok író vétkes oktalansága. 1830-tól kezdve 1839-ig a szakadék egyre mélyebb lesz a munkás és a vezetőosztályok között. A romantikusok, főképp George Sand deklamálásai, a titkos társaságok munkája egyre mélyebbé ássák ezt az árkot. A szociálista tan, az államszocializmus már a levegőben, már kialakulóban van. 1840-ben jelennek meg Louis Blanc (*Organisation du travail*), Proudhon (*Mémoire sur la propriété*), Cabet (*Voyage en Icarie*) munkái. L. Blanc szerint az egyedüli eszköz a jövő államának a megvalósításához a forradalom.

A demokrata és szociálista elemre rakódik le a vallásellenes réteg. A restauráció liberálisairól és Lajos Fülöp republikánusairól nehezen lehetne letagadni a vallásellenességet, a szocializmus nagy többségében mindjárt kezdetben a vallással való szakítás álláspontjára helyezkedett.

Napoleon uralmának letűntével a politikai probléma újra középpontba került. XVIII. Lajos alatt az ellenfél eleinte Napoleon nevének varázsát iparkodott a rendszer ellen kihasználni. A tömeg használatára alkotott Napoleon-legenda: a régi rendszer visszaéléseinek megszüntetője, a forradalom vívmányainak folytatója, sőt, mi több, még a szabadság megtestesítője is eleinte hatott, de csakhamar új eszközökről kellett gondoskodni. Ez a csalahatatlanság az antiklerikalizmus volt. A francia ösztönszerűen küzd minden külső keret, minden befolyás ellen, mely egyéni szabadságának korlátozását jelentené. Márpedig az Egyház tételes törvényei, parancsoló rendelkezései ennek az egyéni szabadságnak korlátozásai főképp azoknál, kik a forradalom hatása következtében a régi keretek megszűntével abbahagyták a hitélet gyakorlását. Ha már most ezeket a közömbös elemeket sikerül meggyőzni arról, hogy a papság a rábeszélés ereje, a meggyőzés helyett a hatalom eszközeit akarja felhasználni a vallási gyakorlatok kikényszerítésére — aminek talán a papság nem egyszer látszatát adta, de amit főképp aljas propaganda állított — akkor a francia belelovalja magát a küzdelembe, elveszti az igazságnak és méltányosságnak elemi fogalmát, nem veszi észre, milyen aljas eszközökkel lovalták bele a harcba. Ő nem a vallás ellen küzd, ő csak a papi túlkapás, hatalmaskodás ellen száll síkra. 1925-ben a Renaissance c. folyóiratban Gaston Picard körkérdésére: Antiklerikális-e Franciaország? — Antikatolikus-e Franciaország? az eredmény az lett, hogy az első kérdésre a feleletet így adhatták meg: Százszor

is igen, a másodikra: ezerszer nem. (I.) Ime ilyen kiváló, éleselméjű megkülönböztetések eredménye a francia katolikus egyház jelenlegi szomorú helyzete, melybe sokszor taszították saját fiai. Hogy azután ez az anti-klérikalizmus sikeres fegyverré válhassék, szükség volt arra, hogy a kormányzat éppen olyan ügyetlen legyen, mint amilyen galád volt az ellenfél.

A politikai probléma, vagyis a trón megdöntésére irányuló küzdelem hamarosan a vallás túlkapásai elleni küzdelem cégérébe takarózik s osztja két táborra Franciaországot: a liberális pártra és a papi pártra, a parti prêtre-re.

Ezt a küzdelmet nagyon egyenlőtlen eszközökkel vívták meg. A francia egyház a XVIII. századtól, a forradalomtól nehezen hegedő sebeket kapott. A papság számban megfogyatkozott (1815-ben 5000 plébánia, 7000 segédlelkészi állás betöltetlen), nagyrésze előregedett, az utánpótlás fogyatékos, a világi hatalom akadályozza. Az öregedő, hitvalló papok mellett ott vannak azok is, kik a forradalom hosszú éveit alatt kissé megégették ujjukat . . . A múlt tehertételei, a gallikánizmus, a hitélet tényezőinek (egyesületek, céhek) teljes eltűnése, a szerzetes-papság hiánya, az a körülmény, hogy a természetes vezetőknél nem voltak előrelátó, nagy gondolataik, ők csak a régít akarták állandósítani stb. Mindezek nagyon akadályozták hatásának kifejtésében az Egyházat.

Mégis az eredményes munkának annyi eszközétől megfosztott papság óriási munkát végzett. Missziók az emberek ezreit vezetik vissza a vallás gyakorlására. A régi vallásos egyesületek, intézmények helyett újak alakulnak. Irodalmi téren is felveszik a küzdelmet. Az apológéták nagy száma áll munkába. Azonban ezek a közép-szerűséget ritkán haladják meg. Hatásuk, valamint a misszióké is, csak a tömeghez jutnak el, a műveltebb osztályokat nem igen érintik. A nagy írók: Chateau-

briand, Bonald, de Maistre hatását különböző okok hátráltatják. A kereszténység szelleme csak a felszínét szántotta annak a talajnak, melyet a filozófusok száz éven át dolgoztak meg. Bonald, de Maistre nem vonzották a kortársakat, főképp pedig nem tartották meg. Ez utóbbi tulajdonság jellemzi Lamennais-t is, aki 1817-től kezdve mint egy új iskola feje tűnik fel. Kevésbé biztos, ellenmondást nem tűrő teológiája nyugtalanította még barátait is, ellenségeinek pedig érveket szolgáltatott önmaga és a vallás ellen is.

«Majd hevességével riaszt el bennünket, majd természetlen miszticizmusával. Ahol rá kellene beszélni az embereket, megzavarja őket, ahol lelkesíteni kellene, tüzet gyújt. Mondhatnók róla Voltaire-rel: Tehetsége olyan, mint az a kemence, ahol minden ég, de semmi se fő meg.» (2.)

Ezzel szemben a voltairianus Franciaország ereje egyre emelkedik, felhasználva mindazt, mit a XVIII. század a vallás ellen kitermelt.

*

Nagy vezetőegyeniségei nincsenek, mert hiszen a kor nagy gondolkodói mind katolikusok vagy annak hiszik magukat. Propagandájuk eszköze a sajtó, mit fáradhatatlan ügyességgel és lelkiismeretfurdalás nélkül kezelnek. Nem hagynak egyetlen alkalmat se felhasználatlannul. A legkisebb igazság vagy annak a látszata elég, hogy vitriolba mártsák tollukat. Vádolják a népmisziókat tartó misszionáriusokat, de főképp a jezsuitákat és a kongregációt.* Egyházi botránykrónikákat terjesztenek hely, név, dátum nélkül, hogy ne lehessen megcáfolni. Temetés, feloldozás megtagadása, keresztyszülők

* A Delpuits-től 1801-ben feltámasztott kongregáció nemcsak hitbuzgalmi egyesület volt, hanem előkelő tagjaival és összeköttetéseivel iparkodott az állam életében is érvenyt szerezni a keresztény befolyásnak.

el nem fogadása, kiprédikálás állandó csemegéje ennek a sajtónak, vagyis mindaz, mi felizgathatja azokat, kiket a valláshoz csak bizonyos alkalmak fűznek.

A Constitutionnel című újságnál külön újságíró volt megbízva a papi botránykrónika kitalálásával, tények elferdítésével. Ezt az újságírót a szerkesztőségi bizalmas körben csak az ostoba cikkek (articles bêtes) szerkesztőjének nevezték. Ha az előfizetések száma csökkent, akkor rögtön kiadták a jelszót: Nem szabad, hogy az ostoba cikkek írója lustálkodjék, gyakrabban kell belőlük közölni!

A sajtó kiegészítője volt a könyv. Pamflet pamfletet ér, de főképp a XVIII. század vallásellenes írói szerepelnek: Voltaire, Rousseau, Holbach, Volney, Diderot könyveinek új kiadásai elérik egykorú adatok szerint, a 2,700.000 példányt. Minden társadalmi és műveltségi osztály megkapja a használatára készült, gondosan kiválogatott szemelvényeket. Molière «Tartufe»-jének népszerű kiadásából 100.000 példányt osztottak ki.

Dolgozik ezekkel szemben a jó könyveket terjesztő katolikus társaság is. Százezrével terjeszti a vallási épülésre szolgáló könyveket. Nem is lehet lekicsinyelni azt a munkát, amit végeztek, valamint a régi jámbor egyesületek, céhek vallásos testvérületei (confrérie) helyett nagyon sok helyen alapított jámbor társulatok, új szerzetesrendek, a régiék feltámasztása. De míg az ellenfél hódításra rendezkedett be, az utcára vitte embereit, a katolikusok a dolog természeténél fogva nem barrikádharcosokat neveltek. És így abban a küzdelemben, mit a két ellenfél a francia lélek megszerzéseért folytatott, természetesen, ha a tisztességes eszközökkel dolgozó fél pillanatnyi gyöngesége folytán alkalom kínálkozik, az ellenfél viszi el a győzelmet.

Az újságnál, a könyvnél is veszedelmesebb volt Béranger propagandája, kinek ereje abban állott, hogy

antiklerikalizmusa mindenkinek a felfogó képességéhez tudott alkalmazkodni: a falusi emberéhez, ki nem szereti papját; a kispolgáréhoz, ki hetvenkedik felvilágosultságával, bár tulajdonképen nem az; a katonához, kit a katonalelkész a vallási gyakorlatokra szeretne kötelezni; az ügynökéhez, kinek talán rossz emlékei vannak egy, a híveit kizsákmányolástól, félrevezetéstől megmentő, szúrószemű papról; a kis nemeséhez, aki bár keresztény és királpárti, nagyon sok arisztokratával együtt csak «egy keveset kíván a vallásból, a királyságból, a hűségből, hogy túlságosan sok ne legyen». (3.)

Ezzel a propagandával a kapkodó, következetlen kormányok ijedtükben nem tudtak hasznosabb, célravezetőbb eszközt találni, mint az ultramontanizmus elleni küzdelmet és a gallikánizmus védelmét. Elkeserítve ezzel s maga ellen hangolva a katolicizmusnak legkomolyabban vallásos és harcosabb elemét. Így azután a francia társadalomban az igazi hatalmat a vallásellenes sajtó ragadta magához. Ez pedig, hogy aláassa a királyságnak a tekintélyét, a klerikalizmus vádját használja. Másféle vádaskodásba az emberek belefáradnak, ebbe soha, bármilyen ostoba és aljas is legyen.

Szerencsétlenségre a racionalizmus ezen erőrekapásával összeesik az 1830-as évek nagy erkölcsi válsága (crise morale), mely éppen ezen fontos, döntő pillanatokban zavarja meg a francia lelket. Ekkor lettek nyilvánvalóvá a Chateaubriand-tól megindított apologetikus irány sebezhető oldalai a racionalizmus támadásai következtében. Sőt maga az alap, az érzelem is ellene fordul, más tárgyat keres: az élvezetekbe veti magát vagy az emésztő kételkedésbe.

1820 körül igéretekkel teli irodalmi renaissance kezdődik. Az új iskola (Lamartine, Victor Hugo, Musset, Vigny) lelkes katolikusnak és királpártinak indul. Victor Hugo az Ódák és balladák bevezetésében azt írja,

hogy a költő nem találhat a megéneklésre méltóbb tárgyat, mint a királyság és a vallásos eszmék. Egészen Chateaubriand tanítványa; meg van győződve, hogy a vallás sokkal biztosabb alapokon fog nyugodni, ha majd a költők ültetik az emberek lelkébe. «Ki tudja, mi történt volna a felvilágosodással (filozófiával), ha az Isten ügyét az eredmény nélkül dolgozó erény mellett a lángész is védelmezte volna. A vallás veresége a XVIII. században következménye volt az értelmiségi elemmel való szakításnak.» (4.)

Hát bizony az erényhez kellett volna a lángész, az új szükségletek megérzése, a merész, de mégis ortodox kezdeményezés szelleme, azonban a lángészhez is kellett volna az erény, de főképp az igazi hit. Ha ez meglelt volna náluk, akkor V. Hugo se énekelte volna hamarosan a gótikus katedrális és gyalázta volna e mellett az Egyházat, akkor a Notre-Dame de Paris 1832-es kiadásába nem szötte volna be az Egyházat támadó új fejezeteket. (Abbas beati Martini, Ceci tuera cela.) Százada eszméinek ércesen szóló viszhangja (écho sonore), vagy helyesebben: szélkakasa, aki mindig a divatos, uralmon levő eszmék kifejezője volt. A többi romantikusnál se végződött volna a vallásos lendület nagyon soknál a legjobb esetben az egyszerű tagadásban, másoknál pedig a vallás elleni durva támadásokban, mint G. Sandnál, kinek a megállapítása a Chateaubriand iskolájából kiindult romantikusokra sok igazságot tartalmaz: «Csak egy dolog hiányzott a század ezen vallásos lendületéből, az őszinteség». (5.)

A hagyományos kereteket semmibe vevő romanticizmus veszedelmes lett volna a vallásra még akkor is, ha egy százados propaganda a vallás alapjait nem ingatta volna meg annyi lélekben, nem kezdte volna ki a vallás támasztékát, a családot; ha a forradalom erkölcsi züllése nem éreztette volna hatását; ha ez a nem-

zedék szilárd, alapos vallási nevelést kapott volna s nem Rousseautól, a legjobb esetben Chateaubriand-tól tanulta volna a katekizmust. Így azonban vagy az érzéki élvezetekbe vetette magát, vagy a kételkedésbe, legtöbb esetben pedig mind a kettőbe.

Sok, e korbeli fiatal ember lelki állapotát festi G. Sand Stenioében: Eszmény után vágyakozott, de nem ismerte annak útját. A költészetért lelkesedett és azt hitte, hogy már van vallása, erkölcsé, bölcselete... Hosszú ideig hajtotta meg térdét Krisztus oltárai előtt, mert sok vonzóerőt talált az őseitől alkotott szertartásokban, de mikor a női fogadószobák megnyitlak előtte, a fényűzés kéjes illata elfelejtette vele a tömjén illatát. (6.) Ez a fejlődés is eggyel több bizonyíték arra nézve, hogy különféle áramlatok, a jelen esetben az érzelem és az esztétikai szempont — nagyon hasznos segédeszközei lehetnek a hitnek — elvezethetnek a templom előcsarnokába, de ritkán vezetnek a szentélybe, ott pedig csak akkor tartanak vissza, ha ezek az egyéni motiva credibilitatis (hitre vezető indítékok) szilárd támaszt találnak abban a katekizmusban, mit az Egyház ad hívői kezébe.

A forradalom utáni vagy romantikus nemzedék ellenforradalmi a vallásban, politikában, bölcseletben. Gondolkozását Chateaubriand, Bonald, J. de Maistre, Lamennais alakították. Mivel az előző nemzedék pogány-nak, racionalistának, köztársaságinak hitte magát, ő keresztény, monarchista és tradicionalista*, vagy azt

* Innen magyarázható meg, hogy Lamennais-nek az emberiség közmeggyőződésére (sensus communis) alapított vallásfilozófiája és Bonald fideizmusa követőkre talált náluk. A fideizmus és tradicionalizmus az a felfogás, mely szerint az emberiség a motiva credibilitatist csak az emberiségnek adott öskinyilatkoztatás alapján ismerheti meg; ésszel annak ismeretére nem juthat el. Az igazság fokmérője az emberiség közmeggyőződése.

hiszi, hogy az. De ez a vallás a legtöbbjüknél nagyon ingatag alapokon nyugodott. Sokan hosszú évek közönye után tértek vissza a vallás gyakorlataihoz. Élvezik a Chateaubriand-tól magasztalt szertartásokat; az orgona hangja, a tömjénfüst illata kellemesen hat idegeikre. Ez még csak a religion des cloches (harangszó vallása), amint némi igazsággal mondták a Chateaubriand-tól megindított irányzatra. Az emberek keresztények az érzékekkel és a szívvel, hitükben az észbeli elemmel nem törődnek. Ez az érzelmi és esztétikai alapon keresztény nemzedék inkább rokonszenvez a kereszténységgel, mint él belőle s nem csoda, hogy vallása hamarosan az emberiség kultuszává (humanitárizmussá) és pantheizmussá korcsosodott. A romantikus nemzedéknek azon része, mely vallásához más alappal nem is rendelkezett, a második korszakban (1830 után) már csak nosztalgikus keresztény. (Chrétien de regret.) Egyesek, mint Vigny, az oltár romjain építik a becsület büszke és pesszimista vallását, mások istenítik a szerelmet, mely minden érzelmet, minden tettet törvényesít, igazol és Sainte-Beuvevel együtt, miután egy ideig ingadoztak La Trappe és Thélème között, véglegesen a Thélème-i apátság javára döntöttek.

Éppen ilyen gyöngé alapokon nyugodott a romantikusok egy részénél a királypártiság és a tradícióisztelet is. Inkább ösztönszerű, mint tudatos volt náluk ez az állásfoglalás, mert a köztársaság- és a forradalom okozta szenvedésekből táplálkozott.

A forradalom és a császárság alatt született és nevelődött nemzedék ideges, exaltált nemzedék volt. A szülők idegeit túlságosan megviselte a cselekvés láza vagy az állandó félelem, aggodalom. Az érzelmi és idegéletnek ezt a telítettségét az atyák áthagyományozták fiaikra éppen akkor, mikor a forradalom az egyéniséget fegyelmező régi kereteket (családi tekintély, társadalmi

hierarchia, hagyománytisztelet) megingatva, helyibük a korlátlan szabadságot állította. Abban a korban, mikor az ember türelmetlenül várja az érvényesülés, a cselekvés alkalmait, mikor nem kételkedik önmaga felől egyrészt, másfelől a császári epopea a korlátlan érvényesülési lehetőségeket csillogtatta meg szemük előtt névtelenségből feltűnő hadvezéreivel, államférfiaival, egyszerre elvágják az érvényesülés lehetőségét, a teret ezelőtt az ifjúság előtt, hogy telített lelki állapotát levezethesse. Ez az exaltált, ideges fiatalság a huszas évek körül érkezett el ahhoz a korhoz, mikor már látja, hogy előtte nincsen tér. Ez a tudatos vagy ösztönszerű felismerés kitermeli vagy az ideges, realitásokkal nem számoló utópista újtókat, akik, jóllehet önmaguk életét se tudják kormányozni, fegyelmezni, álmodoznak az ország megreformálásáról; vagy pedig magát az élvezetekbe vető, a cselekvéstől az érvényesülési tér hiányának ürügye alatt visszahuzódó fiatalságot. (7.)

Ez a lelki állapot egyre szedte áldozatait nemcsak a felsőiskolák fiatalságában, hanem a középiskolások soraiban is. A korabeli tanuságok nagyon sivár képet festenek az ifjúság valláserkölcsei állapotáról. Montalembert írja: Hányan voltunk mi, fiatal emberek, keresztények a leghíresebb középiskolákban? Alig minden huszadik! Ha beléptünk a templomba és ott találkoztunk egy tanuló fiatal emberrel vagy egyszerű munkásemberrel, kik mostanában megtöltik a diplomainkat, ez a tény nagyobb meglepetést és kíváncsiságot keltett bennünk, mint egy keresztény látogatása keleti mecsetben. (8.) Gratry beszéli el megemlékezéseiben, hogy egy nap az intézet vezetője félrehívta őt és azt mondta neki: Kedvesem, én éppen úgy nem vagyok vakbuzgó, mint ön; én sem hiszek mindezekben, de azért kérem, hogy végezze el húsvéti áldozását. Erre a fiatal ember azt feleli: Nem mondom, hogy nem hiszek, de nem

végzem el. Gratry még hozzáfűzi: Mint majdnem minden e korbéli fiatal ember, mi is utáltuk a Bourbonokat és a tőlük adott alkotmányt, bámultuk a carbonarikat és a titkos társaságokat; az Egyház nem volt más szemünkben, mint a hazugság műhelye, szövetkezett a fejedelmek zsarnokságával, hogy elbutítsa a népet. Mindnyájan örültek voltunk... (9.) Dupanloup püspök szintén azt jegyzi meg iskolatársairól: Eléggé szellemes, tehetséges gyerekek voltak, de majdnem valamennyien vallástalanok. Szülőik hasonlóképen. (10.) Lamennaisnek egy 1826-ban írt levele, Musset, Vigny még szomorúbb képet festenek a helyzetről.

Annak a pusztításnak a láttára, mit a hitetlenség végzett az ifjúságban, megdöbbenek azok is, kik önmaguknál fájlalták az erkölcs alapját alkotó és a pesszimizmus ellenszeréül szolgáló hit eltűnését, azok is, kik másoknál. Victor Hugo átkot szór Voltaire-re, a majomlángészre, ki képviseli a kígyót, a kételkedést, iróniát; akit az ördög küldött az emberhez misszióba. (Regard dans une mansarde.) Musset egyik pesszimista költeményében szintén Voltaire-t okolja: «Megelégedetten alszol, Voltaire és undok mosolyod még ott ül száraz csontjaidon? (Rolla. IV.)

«A fiatal ember 15 éves korában szofista lesz, lelke úgy megfagy, hogy nincs az az isteni tűz, mely képes lenne felolvasztani» — mondja Vigny (Daphné) s vele gondolták és gondolják sokan. Ez az ellenmondást túrni nem akaró, pesszimista állítás nagyon is kétségbevonható. Mert a kegyelem tüzének, olvasztóerejének senki sem állhat ellen. Azután a fiatal ember szofista hajlandóságán kívül vannak más nehézségei is a hitnek, mik jelentkezhetnek az érett férfikorban is. Ezen nehézségek ellen mindenkinek meg kell találnia az érveket vagy saját, vagy mások erejével. S a munka legtöbbször nem egy nap eredménye. De akár hosszú, akár gyors ez a küzde-

lem, a jutalma lesz az öröklött hitnek személyes, meggyőződésen alapuló hitté való átalakulása. Ezen átalakulás nélkül hitünk többnyire nem rendelkezik hatóerővel.*

Nem! Nem a szőrszálhasogatás volt az oka ennek a hit- és erkölcsi válságnak. Mi alakuljon át ennél a nemzedéknél személyes hitté?

«Akik nem hisznek Krisztusban, olvassák ezt a lapot — mondja Musset. — Én se hiszek már. Se az iskolában, se mint gyermek, se mint férfiú, nem látogattam a templomokat. Ifjúkoromtól fogva megmérgezve a mult század írásaitól, korán magamba szívtam a hitetlenség terméketlen tejét. Szegény, elfelejtett Isten Fia! Nem tanítottak meg téged szeretni, nem kerestelek a templomokban. De hála az Égnek, még nem vagyok annyira, hogy ne remegnék előtted.» (Confessions, ch 14.)

Egyesek, akik a tételes vallástól elszakadtak ugyan, de még élt bennük valami vágyakozás, rokonszenv a vallás után, reménykedtek, hogy Lamennais saját képükre és hasonlatosságukra átalakítja a vallást. Mikor fellázad, neki adnak igazat, szentül hívén, hogy a római egyház ezzel az ítélettel saját halálos ítéletét írta alá.

Ilyen volt a helyzet, mikor 1830-ban a júliusi forradalommal a «trón és az oltár szövetsége» váratlanul, még ellenségeit is meglepve elbukott. A szövetségnek az Egyház fizette meg az árát. Elvakultság, rövidlátás következtében szemléletes valósággá lett a korabeli újságnak a restauráció szellemét annyira kifejező véleménye: A vallásnak és a monarchiának Franciaországban mindig közös sorsa volt. Együtt örülnek, együtt szomorkodnak. Mindkettő az égből származik, érdekeik

* Licet autem fidei assensus nequaquam est motus animi caecus, nemo tamen evangelicae praedicationi assentire potest, sicut oportet ad salutem consequendam, absque illuminatione et inspiratione Spiritus Sancti. Conc. vatic. Sess. 3. cap. 3.

hasonlók, ügyük ugyanaz. Nem lehet az egyik ellen küzdeni a nélkül, hogy az ember ellensége ne lenne a másiknak. Mindegyiket egyszerre szolgáljuk. Mikor az egyik sír, a másik is szomorkodik. (11.)

A restauráció tapasztalatai nagyon hozzájárultak, hogy a köztudatba átmenjen, megrögződjék a filozófusoktól hangoztatott vád, mire Napoleon tett célzást a milánói papsághoz 1802-ben intézett beszédjében: Az újkori filozófusok erőlködtek meggyőzni Franciaországot, hogy a vallás kérlelhetetlen ellensége a demokratikus rendszernek. (12.)

Elfogulatlanul nézve, gyűlölettől meg nem tévesztve, ki is hányhatná szemére a francia papságnak, hogy ragaszkodott ahhoz a királysághoz, mely a papsággal együtt megalkotta Franciaországot, melynek Nagy Károly, Szent Lajos stb. szereztek becsülést, melyhez fűződött az Egyház dicsősége, virágzása, míg az új eszméktől csak becsmérlést és üldözést szenvedett? Csak a történeti érzék hiánya és a gyűlölet!

A következő fejezetek tárgya lesz megmutatni, hogyan iparkodtak a katolikusok védekezni ezzel a súlyos tehertétellel szemben?

V.

A francia katolicizmus második renaissancea.

A liberális katolikusok 1830—1848 között.

X. Károly uralkodásának utolsó éveiben a király és a papi párt, a parti prêtre elleni küzdelem egészen egybeolvadt. A júliusi forradalomnak kettős jelszava volt: éljen az alkotmány és «le a papi párttal», ami az egész katolicizmust jelentette. Több, mint egy éven át az Egyház ellen rendezett jelenetektől volt hangos az ország. Templomok felégetése, kirablása, keresztek kidöntése, papok bántalmazása már-már azt a gondolatot keltette, hogy a trón bukása szövetségesét, az oltárt is eltemette, hogy Voltaire utódai végérvényesen győzedelmeskedtek. «1789 óta a vallás nagyon beteg volt, a júliusi forradalom egészen megölte» — írja egyik iskolai felügyelő. (1.) Lajos Fülöp kormánya nem is merte védelmezni. Casimir Perrier miniszterelnök hidegen jelentette ki néhány papnak, hogy elérkezett az idő, mikor már csak néhány öreg asszony lesz velük. Hamarosan a költő Musset is meghúzta a lélekharangot: A te dicsőséged, Krisztus, meghalt! (Rolla.) Talán nemsokára egy nagy vallás temetésén leszünk jelen — mondta egy másik iskolafelügyelő. (2.)

Halmazhatnók az idézeteket, de inkább ugorjunk át 18 esztendőre s hallgassuk csak, mit mondanak az 1830-as forradalom emberei 1848-ban. Thiers, aki mindig ellenkezte a katolikusok jogainak a kiterjesztését, nevezetesen a tanítás szabadságát, azt mondja: Az ellenség a demagógia. Nem fogom neki kiszolgáltatni a társadalmi rend

utolsó mentsvárát, a katolicizmust. «Megtörtént, hogy abban a civilizációban, melyben minden inog és remeg, egyedül az Egyház marad szilárdan, mindenütt jelen van és hat» — írja a *Revue des Deux Mondes*. (3.) Fussunk a püspökök lábaihoz, egyedül ők menthetnek meg bennünket, — mondja V. Cousin, ki szintén éppen elegendő gáncsot vetett az Egyház elé.

18 év óriási változást idézett elő. Alatta a katolicizmusnak a század folyamán a második megújulása következett be, amely azonban már sokkal komolyabb volt, mint az első; sokkal mélyebb gyökeret eresztett. Honnan ez a nagy változás? Mert az bizonyos, hogyha a francia katolicizmus ugyanaz marad, mint aminek látszott 1830-ban, akkor 1848-ban már semmit sem számít, óriási népszerűtlenségének súlya alatt továbbhalad a pozíció és lélekvesztés útján. Ezeket a korszellemet megváltoztató erőket az előző korszak termelte ki s már a vallási szempontból annyiszor lesajnált restauráció végén működésbe lépnek. A lelkek szeretete a lelkipásztorkodás felé hajt sokakat, új módszereket találva ki, gyújtja fel sok embernél a hit kialudt tüzét. Mások a hitvédelem fegyverzetét újítyják meg. Magukévá teszik Chateaubriand elgondolását: Ha újra kellene írnom a A kereszténység szellemét, a helyett, hogy a multban adott szolgálatokat emlegetném, azt domborítanám ki, hogy a kereszténység a jövő vallása és az emberi szabadság gondolata; hogy ez a megváltó és messiási gondolat az egyedüli alapja a társadalmi egyenlőségnek.

Ez a chateaubriandi gondolat érlelődött lassanként és észrevétlenül sok emberben, de főképp a fiatalokban. Ők már 1824-ben írják folyóiratukban, a *Mémorial Catholique*-ban: Hogy hathassunk korunkra, meg kell azt értenünk. (4.) Ennek a kis lapnak szerkesztői között ott van Gerbet, Rohrbacher, Guéranger, Lacordaire, kik maguk köré gyűjtik az ifjúságot. Hogy a modern gondo-

latot megismerhessék, alapos tanulmányokba kezdenek. Nyíltan ultramontánok és liberálisok, mert az a meggyőződésük, hogy az Egyház csak úgy tudja betölteni isteni misszióját az emberek között, ha szabad, ha a gallikanizmus bilincseitől megszabadul. Nem csatlakoznak testestől-lelkestől a restauráció politikájához. Főgondolatuk, amint lassanként kialakul, az, hogy a vallásnak fel kell használnia az eddig vitatott, gyanusnak tartott modern intézményeket, ellenséges erőből segéderevé kell őket változtatni. Az Egyház a bizonytalan kiváltságok helyett használja fel a minden embert megillető szabadságjogokat. Ebbe az elgondolásba oltanak bele egy másik gondolatot, hogy t. i. módosítani kell a keresztény apológiát nem lényegében, mi örök, hanem formáiban, hogy a kereszténységet a kortársaknak hozzáférhetőbbé, vonzóbbá tegyék. A Mémorialt felváltja a Le Correspondant; ennek a működését majd egy időre szintén háttérbe szorítja a L'Avenir (Jövő), hogy azután újra a Le Correspondant képviselje 100 éven át ezt az irányzatot.

«Nem hiszem, hogy lett volna katolikus ifjúságban több lendület, mozgalmasság és élet. Elmondhatjuk, hogy az a változás, mi 1830 után jelentkezett és azóta olyan nagy arányokat öltött, nem más, mint folytatása és átadása annak a lendületnek, mit a restauráció utolsó éveiben kapott az ifjúság» — írja Melchior du Lac. (5.)

Ennek a mozgalomnak még nincs egyelőre kimagasló vezére, de már érlelődnek a csendben. Lamennais, Lacordaire, Montalembert, kik, hogy századukra hatassanak, új utakat keresnek.

Milyen utat válasszon az a kis csoport, melyen az az egyetlen gondolat uralkodott, hogyan békítse ki a világot a keresztény gondolattal? Chateaubriand új utat vágott s még újabbat mutatott előbb említett idézetében. Igazolni a multat szép feladat, de elő kell

készíteni a jövőt is. A júliusi forradalmat követő zavarások megmutatták, hogy az Egyház teljes biztossággal semmiféle földi hatalmasságra nem számíthat. Ezek a fiatalok, mint ez az ő korukban rendesen történni szokott, kissé tapasztalatlanok, az ítélőképességük se mindig feltétlen biztos. Kissé félvállról kezelik az öregeket (a negyven évnél idősebbeket!), kik nem tudtak együtt haladni az idők járásával s különféle terheltségek, gátlások következtében nem tudták megvédelmezni az Egyházat. Naívvul önhittek, de egy nagy érzés, vágy járja át őket és ez az, hogy az Isten ügyét munkálják. Nem félnek az emberi tekintettől, mely az akkori egész társadalmat fogva tartotta vallási téren. Komoly tanulással szerzett tudásuk tiszteletreméltó, jóval felülmulja a hivatalos doktorokét. Önzetlenségük nem tűri meg a gyanúsítást. Nem anyagi érdekek, nem személyes sikerek mozgatják őket. Egyetlen nagy, középponti gondolat izgatja valamennyiüket: megtalálni a kereszténység létjogosultságának érveit, megadni a kegyelemdőfést a XVIII. század szellemének. Feladatukra gyöngék, kevesen is vannak, de tele vannak hévvel, lelkesedéssel.

Hogy hathassunk korunkra, meg kell értenünk annak vágyait, szükségleteit. Ez a kor pedig szenvedélyesen oda volt a szabadságért. Az előző rendszer meggyűlöltette a vallást a tömeggel, az új rendszer üldözéssel kezdte. Micsoda más fegyvereket lehetett volna használni, mint amilyenekre a viszonyok lehetőséget adtak? Élni kellett azokkal a fegyverekkel, miket az alkotmány minden polgárnak kezébe adott. Ez pedig nem volt más, mint a híres szabadság, egyenlőség, testvériség alapelve. Az alkotmány ígéretei között szerepelt a vallásszabadság gyakorlata, a tanítás és a sajtó szabadsága. Hogy mindezek valósággá váljanak és necsak a kereszténység elleni fegyverül lehessen őket felhasználni, a katolikusoknak munkába kell állniok. Az út csábító volt, de veszélyes is.

A rálépéshez kezdeményező szellem és merészség kellett. Érthető, hogy ez a kezdeményezés, ez a merészség nem indulhatott ki a hivatalos egyháztól.

Két út állott a katolikusok előtt. Vagy a duzzogás és várakozás álláspontjára való helyezkedés, ami azonban az Egyház elnyomását és gúzsbakötését eredményezi. Már pedig a jelek szerint a liberalizmus sokáig marad uralmon. A második eset az általános szabadságjogok alapjára való helyezkedés. Ezt a munkát a fennálló rendszer nem akadályozhatja meg. Küzdelmükben számíthatnak minden őszinte, jóakarátú ember támogatására, az Egyház ellenségei pedig nyílt színvallásra kényszerülnek. Ebből a küzdelemből az Egyház mindenképen megerősödve és népszerűséggel övezve kerül ki.

Ez az eljárás nagy áldozatokat kíván. Azoknak a katolikusoknak, kik ragaszkodnak az elűzött uralkodócsaládhoz, le kell mondaniok legitimista reményeikről és őszintén kell csatkozniok Lajos Fülöp rendszeréhez. De még a kibékülés, az elismerés után is hátra van egy kényes lelkiismereti kérdés rendezése, ez pedig a katolikus tannak és a liberalizmusnak az összeegyeztetése.

A liberalizmus durva formája világnézeti szempontból azt tanítja, hogy az állam, a társadalom független a vallástól; törvényeiben, intézkedéseiben nem kell tekintettel lennie Istenre, a kinyilatkoztatásra. Minden vallás egyenlő jogokkal bír a közszabadságok határain belül, a vallás minden kiváltságát el kell törölni, az Egyházat az államtól el kell választani, minden vallási meggyőződést egyformán lehet hirdetni stb. Márpedig az Egyház, hacsak meg nem tagadja természetfeletti eredetét, elvben ezt a megalázó helyzetet el nem fogadhatja, nem engedheti meg, hogy tanítását egy sorba helyezték a tévedéssel. Ez az ő számára lehetetlen és erkölcstelen követelés.

Mit csinálnak a katolikusok ezzel a nehézséggel

szemben? A nehézségen való átsiklással a kérdést nem oldják meg, ellenségeiket nem fegyverzik le, akik soha el nem hiszik nekik, hogy az ultramontánok letettek volna meg nem alkuvásukról. Úgy látszott, hogy a körülmények csak két megoldást engednek meg: Vagy elfogadják a katolikusok fenntartás nélkül a liberalizmust s ebben az esetben rendszerré (tétellé) emelik s Róma elítéli őket. Vagy ragaszkodnak az Egyház el nem évülhető jogaihoz s ez esetben az Egyházat kiszolgáltatják ellenségei elnyomásának. Ez a két kérdés, mely az Avenirtől a Syllabuson át úgy szólván a jelenkorig marcangolta a francia katolikusok lelkiismeretét s osztotta két táborba őket. A szerint, amit a liberalizmus elismerése vagy a meg nem alkuvó tanítás felé hajlanak, Róma tiltakozik vagy a katolikusok nyugtalankodnak. Róma tiltakozik, mert nem mondhat le az Egyház elévülhetetlen jogairól, a katolikusoknak a liberalizmus felé hajló szárnya nyugtalankodik, és nem mindig lehetne mondani, hogy nincs igazuk, mert jól tudják, hogy visszavonulásuk esetén a liberalizmus fejlődése csalhatatlanul a vallástalanság javára történik. Hagyják talán, hogy a forradalom folytassa gyászos munkáját? Tehetetlenül szemléljük, hogyan ássa alá a forradalom, hogyan rombolja a hitet?

Nem! A kezdet tapogatózásáiból kibontakozott lassanként a liberalizmusnak olyan fajtája, mely összeegyeztethető a tényekkel és az örök jog követelményeivel. A teológusok különbséget tesznek tézis (elv, tétel) és hipotézis (gyakorlat, cselekvési eljárás) között. A tézis jelenti a katolikus tanból folyó alapelvet, a hipotézis pedig megállapítása a nehézségeknek, amelyekkel találkozik az elv keresztülvitele, alkalmazása bizonyos körülmények között. A tézis és hipotézis viszonyából következik, hogy a keresztény szeretet és a gyakorlati bölcsesség bizonyos engedményeket javasol akkor is, mikor

a katolikusok vannak többségben s viszont, mikor ők vannak kisebbségben, a tézis azon részeinek alkalmazását, melyek kár nélkül alkalmazhatók, követelni kell. Ez volt XIII. Leó tanítása és állandó gyakorlata. (6.) Így például 1889-ben a brazíliai kormány törvényjavaslata kimondta az összes vallások szabadságát és egyenlőségét. XIII. Leó tiltakozott a javaslat ellen, mert semmi sem okolta meg, hogy a többi vallások az eddig államvallásként elismert katolicizmussal egyenlő jogokat és szabadságot élvezzenek. Ha a közbéke megkívánja a vallás gyakorlásának szabadságát, ám adják meg nekik, de ne az igaz Egyházzal egyenlő jog alapján.

Így tekintve a liberalizmus már nem rendszer (elv), hanem cselekvési módszer. Nagyon kényes módszer, amelynél nagyon könnyű a harc tűzében az elhatároló vonalakat. Dehát 1830-ban a francia katolikusok nem igen válogathattak a módszerekben. (7.)

Új utak kezdéséhez, a gyakorlatban levő szokások elleni visszahatáshoz mindig bátorság, merészség kell. És éppen azért, mert a kezdeményezőkben a bátorság, a merészség az uralkodó lelki tulajdonság ritkán rendelkeznek a mértéktartás erényével. Szerencsétlenségre ennek az új katolikus mozgalomnak megintítőja, Félicité Lamennais, egyike volt a legtúlzóbb, legszenvedélyesebb és a legkevésbé egyensúlyozott lelkeknek. Ez a tehertétel végigkísérte a katolikus liberalizmust története egész folyamán s osztotta meg kegyetlenül a katolikusokat. Lacordaire-re, Montalembert-re nézve mindig tehertétel maradt, hogy olyan féktelen egyéniség hatása alatt kezdték pályájukat, mint Lamennais. Bátor és őszinte szakításuk ellenére is nagyon sokáig viselték ennek következményeit. Tevékenységük nagyon sok katolikus előtt maradt gyanus. De jóllehet, hatásukban gátolva voltak, az ő munkájuk hozta meg a gyümölcsöt s nem elgáncsolóiké. S ha a vallásnak szüksége van emberi

intézmények, szervezetek támogatására, akkor a mai francia katolicizmus azokra az intézményekre, szervezetre támaszkodik, melyeket vagy ők hoztak létre, vagy azok, kik az ő szellemükben dolgoztak. A közvéleményt megteremtették a vallás javára, amint ezt ifjú fejjel tervezték. Az ő hatalmas munkájuk, társulva másokkal (különböző utak, különböző értékű munkások), a francia katolicizmus életében egy új szellemi áramlat és cselekvési módszer kiindulópontja lett. A közvélemény megszerzésének, a megindításnak, az igazsághirdetésnek minden eszközét felhasználják az emberek megnyerésére: jótékonyág, tanári katedra, prédikálószék, sajtó, sőt még a vértanuság is sorompóba lép. (Mgr. Affre.) Mindez eredményezte a francia katolicizmus második renaissance-át a XIX. században, mely már sokkal mélyebb gyökeret eresztett, mint az első. Több volt a munkása, több, értékesebb volt benne a kovász, mit meggyőződésnek, odaadásnak neveznek.

*

Félicité Lamennais egyike azoknak az íróknak, bukása ellenére is, kik a francia katolicizmus ezen második korára leginkább rányomták bélyegüket. Lacordaire, a tanítvány, így mutatja be közönségének: 114 év mult el Bossuet, 103 év Fénelon, 76 Massillon halála óta. Mióta ezeket a halál elnémította, a francia egyháznak voltak ugyan kiváló szónokai, tudósai, hitvédői, de nem volt embere, ki az utókor előtt számítana. Tehát 76 év óta Franciaországban egyetlen katolikus papnak nem volt igazán írói neve, mikor Lamennais feltűnt, annál is inkább jókor, mert a XVIII. század szelleme újra felvette a harcot... A lelkesedés, a hála nem ismert határt. Az igazság régóta várta bosszulóját. Egy nap alatt Lamennais Bossuet hatalmával (hatásával) lett felruházva. (8.) Vagy halljuk Lamartine lelkendezését:

Gratulálj, végre ráakadtam a szépre, sőt a fönségesre. Ez pedig a Tanulmány a vallási közömbösségről. (Essai sur l'indifférence.) Azt mondják, hogy egy fiatal pap írta. Nagyszerű! Mintha J. de Maistre gondolta volna el, mintha Rousseau írta volna meg: igaz, lendületes, meggyőző, új..., minden, amit kívánsz. Ajánlom, tölts nyolc napot ezzel az egy másik századból való tehetséggel. (9.) «Az ön munkái tartalmukkal és stílusukkal a nagy századhoz tartoznak. Nincs semmi kiválóbb az ön félelmetes támadásánál» — írja J. de Maistre. Chateaubriand hódolatát küldi neki, de a leglelkesebb valamennyi között Victor Hugo, aki képviseli a korabeli ifjúság lelkesedését és bámulatát. «Szeretem önt önző ragaszkodással, Kellemesebb önt szeretni, mint bámulni, mert mikor önt bámulom, úgy teszek, mint mások, ellenkezőleg azt gondolom, hogy önt úgy szeretni, mint én szeretem, csak az én kiváltságom lehet.» (10.)

S az a Lamennais, ki énekelte, magasztalta az Egyházat, úgy látszott, hogy egész életét szenteli arra, hogy büszkén emelhesse fel fejét, később hajlandó lenne összetörni. Azonban aposztáziája ellenére is sok értékes gondolat nyomult a köztudatba; hatása alatt sok erő, tehetség, jóindulat lépett működésbe, akik tévedéseiben nem követték vagy lassanként kibontakoztak hatásuk alól. A Lamennaistól elvetett sok jó mag közül több kikelt, annál biztosabb gyümölcsöt hozott, mert az egyéni megpróbáltatás és a gyanúsítás tüskéje vette körül őket, mint fejlődő növényeket.

«Az igazsághoz, mint mindenkinek, a legmegrögzöttebb aposztatának is joga van. Úgy látszik, hogy az Egyház maga is, mely szigorú a tévedésekkel szemben, megbocsátó egy Origenessel, Tertullianussal szemben, megengedi, hogy gyengéden beszéljünk Lamennais-ról» — írja Lamennais egyik alapos ismerője. (11.) Rövid vázlatunkban bennünket is ez a felfogás irányít.

Lamennais valóban mestere volt korának egy ideig. Kiváltképen romantikus lélek vonásából összetevődött egyénisége a legjobban találta meg azt a húrt, mely a kételytől, bizonytalanságtól, fáradtságtól sujtott, akarni nem tudó lelkekben rezgést keltett. Egyéni szabadságára, függetlenségére való féltékenysége párosult a magány, az ismeretlenség, a béke után való vágyakozással. Máskor a lehangoltság, fáradtság, unottság pillanatait felváltja nála a szenvedéllyé vált cselekvési láz. Álmodozó breton lélek, koraszülöttségtől származó testi diszpozíciók egészítik ki az egyéniség és a kor adottságait. Ha azután az ilyen egyéniség a lángész bélyegét hordja homlokán, s ha olyan irányban csapódik le tevékenysége, mint Lamennais-é, emberileg szólva, nem könnyű-e eljutni, ahová Lamennais 1817-től 1832-ig eljutott, vagyis tanításainak elítéléséhez.

Fékezhetetlen, szilaj egyéniség, akin sem tanítás, sem nevelés nem fog, minden kényszer elől a tengerre menekül csónakjával. Nagy szenvedélyek, nagy érzések keresnek benne tárgyat. S íme 1800 körül a hitnek új fuvalma fuj át Franciaországon. A Rousseau-n nevelődött fiatal ember felfigyel. Ezek a megragadó hangok éppen az olyan természeteknek szólnak, mint az övé. Közömbös maradhat ő ezekkel a hangokkal szemben? A forradalom véres korszakainak anarchiája után nagy-szabású vallási megújulásnak jelei mutatkoznak. Őnála pedig a lángész, a tehetség keresi útját... Ha most megéri a kegyelem fuvallata, nem kapcsolódik-e bele ő is ebbe a nagyszerű, fönséges munkába, hol a katolicizmusnak minden számottevő ereje munkába lép? S számára ott van a mozgató, a megindító erő, a szeretett testvér, ki már néhány éve pap. S ő, aki első áldozását is csak 22 éves korában végzi, hamarosan az Egyház ügyének szolgálatába áll. Ebben a munkában egyéniségének uralkodó vonásait : függetlenségérzését és szabadság-

szeretetét átviszi az Egyházra. Minden attól függ most hogyan fogalmazza meg az Egyháznak a szabadsággal való viszonyát. S ha ez a szenvedélyes ember téved s tévedése olyan, hogy vagy súlyosságánál, vagy állásánál fogva annyira veszedelmes lehet a közvéleményre, hogy nem lehet mellette észrevétlenül elmenni, ha a legfelsőbb tekintélynek fellebbezés nélküli ítéletet kell kimondania felette, elképzelhetjük, milyen lesz a hatása olyan lélekre nézve, akinél az akarat alávetése mindig vértanuság volt.

Lamennais pedig, amint látni fogjuk, ezt az ítéletet tévedésének súlyosságával, papi állásával is ki fogja kényszeríteni. Mert Lamennais 1816 óta pap is volt, miután rendszertelen tanulmányok után már évek óta halogatta a fölszentelést. Amint a tanuságokból megállapíthatjuk, Lamennais papságának örömét soha nem élvezte. A lelki szárazság, ami pedig ilyen érzékeny lelkeknél nagy veszedelem, állandóan kínozta. A sok magyarázat helyett, melyek megokolni akarják bukását, mi azt gondoljuk, hogy tehetsége levezetést kért, keresett öntudatlanul. Alaptermészetének nagyon megfelelt az Egyház szabadságáért a különféle zsarnokságok elleni harc. (Forradalom, császári önkény stb.). Úgy, hogy Lamennais-nál egy öntudatlanul felvett szereppel állunk szemben, melyre azonban nem hívta igazi hivatás, hanem csak egyéniségének és tehetségének levezetésére szolgált a küzdelem.

Lamennais tanítását a következő mondatban lehet összefoglalni: Hiszek az egyház szociális hivatásában. Nem, mintha kizárta volna hitéből a katolikus tan egyéb elemeit, hanem főképp ez kapja meg elméjét, ez köti le, ez ihleti egész munkásságát. A katolicizmus igazságát azzal igazolja, hogy bizonyítja, kimutatja szükségességét szociális szempontból. Bizonyító anyagért nem kellett messzire mennie. A forradalom a vallást el akarta tüntetni

a társadalomból. Azóta a társadalmat kikezdte a feloszlási folyamat. Egyedül a katolicizmus teljességéhez való visszatérés mentheti meg a felbomlástól s tudja helyreállítani a megingott társadalom alapjait. Ez Lamennais elgondolásának a lényege, ez nála a *motivum credibilitatis* (hitre vezető indítók), ez nyerte meg a hithez való csatlakozását. Megtért, mert látta, hogy az Egyház lassanként helyreállítja a békét és rendet a terror-tól agyonsanyargatott országban.

Az Egyház azonban nem folytathatja nagy megújító hivatását, ha nem szabad bilincseitől. Egyike a legerősebb bilincseknek a gallikánizmus, mit Bossuet mutatott meg bölcsőjében XIV. Lajosnak és Maintenon asszonynak (XIV. Lajos felesége), aki rámosolygott és amit megöltek 1830 július 28-án, korának 148. évében.

Lamennais látszólag nagy átalakuláson ment át politikai szempontból. «A népfölség elve egyike a legmegdöbbentőbb és legszörnyűsebb örületnek, mi valaha az embernek eszébe jutott» — írja 1823-ban. (12.) Kijelentette, hogy a demokrácia nem más, mint a legmagasabb foka a zsarnokságnak, a régi kormányformában pedig soha felül nem mulható modelt látott. «Harminc évvel ezelőtt volt egy nemzet, melyet régi királyok nemzedéke kormányzott a valaha is létező legtökéletesebb alkotmány szerint.» (13.) Egy ideig Lamennais szabadságösztone megelegetett a gallikánizmus elleni küzdelemmel, sőt a királyságról igen magas véleménnyel volt. «A királyság valódi politikai papság. Éppen annyira nem lehet nélküle ellenni, mint a vallás papsága nélkül. Egyik is, másik is isteni eredetében hivatala gyakorlásában; egyik is, másik is ugyanazon forrásból származik, bár különbözőképen. A király, éppen úgy, mint a pap, nem magáért van.» (14.)

A trón és az oltár szövetsége tehát szükséges a társadalmi megújuláshoz. Sajnos, a királyság nem felel meg

várákozásának. Az átalakulás lassan és nehezen ment. 1826-ig Lamennais remélte, hogy a királyság elfogadja az ultramontanizmust. 1823-ban még azt írja, hogy a vallás, erkölcs és a kormányzat elleni bűnöket nem lehet túrni egy államban sem. (15.) Főművében pedig (Essai) még egy újfajta üldözésnek minősítette a vallási türelmet (16.), de hamarosan az, aki akkora szenvedéllyel harcolt a teokrácia és az abszolutizmus érdekében, magyarázgatja eljárását.

«Túlságosan katonák voltunk. Nagyon egy oldalról láttuk a dolgokat.» (17.) Lamennais soha nem találta meg a középutat. Képtelen volt egy dolgot különböző oldaláról szemlélni. Ezért vágott a legkorlátlanabb teokráciából a legféltelenebb liberalizmusba. Nagy művének (Essai sur l'indifférence) 1817-es kiadásától kezdve nyugtalansága, kételye egyre növekedett, mi meglátszik munkája folytatásán, az 1820-ban, 1823-ban megjelent köteteken. Azt a nagy lelkesedést, mely fogadta az első részt, felváltotta a bizalmatlankodás, a gyanakvás nemcsak azoknál, akik kitartottak még a gallikánizmus mellett, hanem mindazoknál, akik aggódtak a munka második részében kifejtett vallásfilozófiája miatt. Azonban neki sem figyelmeztetés, sem támadás nem használt. Rendületlenül haladt a maga elképzelése szerinti szabadság útján. A szélsőséges abszolutizmus útján kezdve ezt a harcot, a mérsékelt liberalizmuson át érkezett el a szélsőséges liberalizmushoz 1830-ban. 1829-ben megjelent könyve (Du progrès de la révolution) teljessé tette szakítását a restaurációval, mit felelőssé tett azok miatt a félreértések miatt, mik az Egyház és a társadalom között fennállanak s a vallás ügyét már nem a királysághoz, hanem a «szabadsághoz» akarta kapcsolni. «A nélkül, hogy megmagyarázhatná az emberiség, mit akar, új rendszert kíván» — írja 1830 július 7-én. Néhány nap múlva a jóslat beteljesedik. Mire ő még továbbépíti

gondolatát. Az Egyház ügyét a szabadságéhoz kell kapcsolni s az Egyházat el kell választani az államtól.

Az Egyház és állam szétválasztása éppen olyan szükséges, mint a gallikánizmus eltűnése. A monarchiák előbb-utóbb eltűnnek. A vallás sorsának hozzájuk való kapcsolásával kockáztatnánk, hogy az is velük együtt megy a bukásba. A demokrácián nyugszik a népek jövője. A dolgok ezen új rendje megmásíthatatlan. A változás végzettszerűen bekövetkezik, mert a társadalom is alá van vetve a fejlődés általános törvényének. Lamennais ismeri a veszélyeit ennek az új állapotnak: Bármilyen abszolút is legyen egynek a hatalma, mégis vannak korlátai, a mindenki (a tömeg) abszolútizmusának nincs. Az Egyház jöjjön segítségére ennek a születő társadalomnak, irányítsa a népeket tekintélyével a szabadság felé való törekvésükben.

Lamennais fejlődésében nem tett mást, mint követte kortársai egy jórészének a fejlődését, főképp az ifjúságét. Ezt a szellemi irányt, állásfoglalást nem ő teremtette, hanem mintegy ösztönszerűen megérezte másoknál, egyesítette saját vágyódásaival; világos, határozott, erőteljes kifejezést adott nekik.

Ugyanez áll filozófiájára is, melynek csirái már feltűnnek nála 1808-ban, bátyjával közösen írt munkájában (*Réflexions sur l'état de l'Eglise en France...*), de részletesen csak az *Essai sur l'indifférence* első kötetének sikere után fogalmazza meg a második kötetben. Ez a filozófia magában foglal állam- és vallásbölcseletet. Ebben a bölcseletben nem kisebb dologról van szó, mint a hagyományos bölcselet, apológia és teológia megújításával kapcsolatban a keresztény társadalmi rend helyreállításáról. Lamennais mindenekelőtt politikai gondolkodó és szociológus, akinek minden gondolata politikai és társadalmi kérdések megoldására irányul. Inkább a társadalom földi jólétéről, mint másvilági üdvéről

álmodozik. A vallás őt főképp azért érdekli, mert szilárd alapot ad a társadalomnak azzal, hogy törvényesíti az egyén szemében a parancsolás jogát és az engedelmeskedés kötelességét, amelyek nélkül társadalom nem állhat fenn. Számára a vallás meghatározása nem az embernek az Istennel való viszonyában áll, hanem az összesége mindazon vonatkozásoknak, melyek az embereket egymással és Istennel összekötik. A vallás az egyedüli társadalmat összetartó kötelék. Amiből éppen az ellenkezője következik, mint amit Lamennais hirdet, vagyis az Egyház szabadsága. Mert ezzel a felfogással a vallás alá lesz rendelve a politikának. Lamennais-nek túlságosan egy pontra szegzett szemei előtt a valóságban ugyanis a vallásnak csak annyi értéke van, amennyi szolgálatot a társadalomnak adott és adhat még. A kereszténységnek a legnagyobb társadalmi jótéteménye volt az emberiség felszabadítása. Az új jótétemény, mit a középkor keresztény társadalmi rendjének helyreállításától vár, a társadalom új felszabadítása, mert a jelenlegi helyzet csak az erőn alapul. Az egyéni szabadság és függetlenség lesz csakhamar vezérlő gondolata. Így azután meg lehet magyarázni, hogy attól a pillanattól kezdve, mikor szerinte az Egyház megegyezik a zsarnoksággal s nem teljesíti szabadító hivatását, elveszíti az Egyházban való hitét.

S mindez a felfogás támaszkodik olyan filozófiára, melynek gyengeségét napjainkban a csak kissé képzett teológus is megállapíthatja nehézség nélkül. Az ember elképedve olvassa, hogy Lamennais, ki a Vallási közömbösségről szóló köteteiben annyi ismeretről, tanulmányról tesz tanúságot, mit vesz fel bizonyossága alapjául. «A kereszténység igaz vallás, ha mindenkor az emberiség vallása volt.» Először is nagyon sok tényt kellene megismerni ennek megállapítására, másodsor csak el kell olvasni a korabeli apologetákat, Chateaubriand-t sem véve ki, kik

a fideizmust és tradicionalizmust követték, micsoda csodabogarokban végződnek erőlködéseik, mikor mindenben a kereszténységet keresik.

Az emberiség közmeggyőződését tenni meg a hitre vezető, indítóokok csalhatatlan megállapítójának nem más, mint egy, a racionalizmusba belefáradt racionalista meghódolása a tekintély előtt, mint amilyenek ebben a korban nagyon sokan voltak, kik belefáradva az okoskodás visszaéléseibe, kaptak visszahatásból is minden után, mi megszabadíthatja őket s az ellenkező végletbe estek. Innen magyarázható az Essai nagy sikere, mert sok embernek a szívéhez talált Lamennais felkiáltása: Modern korunk kebelében van egy, az előző századokban ismeretlen emberfaj... Ezek az emberek nem vallástalanok, mégis valami megakadályozza őket, hogy a vallásig eljussanak. Hiába szeretnének megszabadulni a kételytől, mely fárasztja őket, de nem tudnak bizonyosságra szert tenni. Pedig ismerik a vallás bizonyítékait, amik előttük elég szilárdaknak látszanak, legalább is nem próbálkoznak meg ellenvetéseket tenni... De valami határozatlan ösztön hajtja őket, hogy vég nélkül keresenek, azt szeretnék, hogy a bizonyítékokat is bizonyítsák nekik. (18.) Ez a bizonyosságra való szomjazás a kívánása annak, hogy a bizonyítékokat is bizonyítsák, hajtotta valami csodaszer feltalálására, amelynek megfogalmazásában része volt még rendszertelen teológiai tanulmányainak, beteges, határozatlan egyéniségének, akit a papságra is más rábeszélése vett rá. Soha kedvet nem érzett a papi hivatásra, mindig halogatta a felszentelést, az alszerpapság felvétele elől valósággal megszökött. S annak ellenére, hogy a lelki élet mestereinek egybehangzó tanítása szerint a papi hivatás jele a papi állapot, a lelkipásztorkodás felé való vonzódás, papi jóbarátai, testvére ezt a szárazságot vették hivatás jelének. Hamis miszticizmusokban, exaltációjukban mindenáron az Egy-

ház szolgálatába akartak állítani egy nagy író, akinek a tehetsége kétségkívül nagy, azonban egyensúlyozatlan, exaltált, kétkelő és gyógyíthatatlanul beteg lélek volt.

Lamennais tanítása szerint végeredménykép minden igazságnak mértéke, ismertetőjegye az emberiség közmegegyezése. (Sensus communis.)

Ez az ingatag alap pedig magával hozza csalhatatlanul a tekintély bukását, amint ez Lamennaisnál is elkövetkezett, mikor már működésében, tevékenységében attól a tekintélytől akadályozva látta magát, amelynek megszilárdításáért alkotta meg rendszerét. Az, akinek 1824-ben még nem elég szigorú a szentségtörésről szóló törvényjavaslat, 1829-ben már a korlátnélküli szabadság híve.

Nyugtalan, ideges lelke megérezte az idők változását. Az 1830-as júliusi forradalom kitörésével igazolva látja eszméit. Tanítványainak kis csoportjával megalapítja az Avenir-t. (1830 okt. 10.). A liberális katolikusok addigi szerve a Le Correspondant, elnémul az új lap előtt. Szerkesztői Lamennais mellett Gerbet, a gondolat tulajdonképeni felvetője; Lacordaire, Montalembert. Az elvi liberalizmus alapjára helyezkedve indították meg 13 hónapig tartó sajtóhadjáratukat. Ez a rövid idő sok termékeny gondolatnak elhíntője, sok kezdeményezésnek szülője volt, de teljesen napfényre hozta az alapnak, Lamennais filozófiájának a gyengeségét is.

A lap fiatal szerkesztőjének tevékenysége bátor cselekvés abban a felfordult világban, hol senki se merte szavát felemelni, legfeljebb akkor, mikor már az első hónapok zavargásai, egyházellenes megnyilvánulásai elmúltak. Lamennais és társai rögtön határoztak, amint a forradalomnak sikerült urrá lennie, míg a papság nagyrésze ellenszenvvel fordult el a barrikádok segítségével trónra jutott királytól, csak a pápa megnyugtatóására tette le esküjét.

Lamennais, aki ekkor már köztársasági érzelmű volt,

örömmel fogadta a dolgok új rendjét. Jótéteménynek hirdette a vallásra nézve, hogy elvesztette államvallás-jellegét. Már az első számoktól kezdve hirdette, hogy a papságnak nincs mit félnie a dolgok új rendjétől, mi nem más, mint kereszténység valódi elveinek a megvalósítása. A kormány pártfogása nem éri meg a függetlenséget. Mikor a világban semmi sem állandó, nem lehet másképp elkerülni az egymásután következő zsarnokságokat, mint az egyéni szabadság kiterjesztésével, ami a jelenben az egyedüli biztosíték mindenegyes szabadságához . . . Mentől szabadabb, nagyobb lesz a szabadság, annál jobban fog a katolicizmus gyarapodni, mert ő rendelkezik az igazság, a szeretet, az Isten erejével. Olyan rendszerről álmodik, melyben a népek szabadakarattól visszatérnek a hitegységhez, az egyház fejéhez való engedelmességhez a lelkiekben . . . A szabadság annyira szövetkezik ezzel a magasztos tekintéllyel, hogy egyik alapja lesz a másiknak, egyik feltételezi a másikat, egyik a másik nélkül nem tud létezni . . . Nem is lát más megoldást. «Ötven évnél kevesebb idő alatt Franciaországban bukott már mindenféle kormányforma. Mi maradt meg állandóan? Isten és a szabadság! Egyesítsétek őket, az emberi természet minden benső és állandó szükséglete ki lesz elégítve . . . Válasszátok szét, azonnal felbomlás kezdődik. A zavarok onnan származnak, hogy sajnálatos körülmények szembeállították egymással a vallást és a szabadságot. (19.)

A forradalom nagy ellensége, az abszolút királyság híve, akinek nagy része volt féktelen izgatásaival abban, hogy X. Károly a vallás érdekében túlzó lépésekre határozta el magát (Loi du sacrilège), most már a forradalom segítségével akarja győzelemre juttatni az Egyház ügyét; a forradalommal akarja megvalósítani a nagy csodát, hogy a megújult társadalomnak újra a pápaság legyen a vezére.

Az Avenirben tehát Lamennais és fiatal társai már

nyíltan a közszabadság álláspontjára helyezkedtek. Ami azonban szélső liberalizmus (tézis) volt Lamennaisnél, munkatársainál többé-kevésbé csak adott helyzettel való számolás (hipotézis) volt. A jelen helyzet — vallásellenes kormány, voltairianus király, a hatalomtól eltúrt, vagy megrendezett egyházellenes zavargások — nem is mutattak más megoldást. Élni kellett azzal a fegyverrel, amit az alkotmány minden embernek kezébe adott, a szabadsággal, amelynek győzelemre juttatásához minden jóakarátú ember hozzájuk áll. A szabadság azonban csak pusztán szó marad mindaddig, míg a tartalmát is ki nem harcolják. Hat pontban foglalják össze követeléseiket. Az első pont volt a lelkiismeret, vagy a vallás szabadsága, amelyről Lamennais azt akarja, hogy «teljes, általános, kiváltság nélküli legyen». A papság függetlensége magával hozza az Egyház és állam szétválasztását, az államtól még a forradalom alkalmával elkobzott vagyon helyett folyósított javadalmazás megszüntetését is. Második követelésük volt a tanítás szabadsága, ami elengedhetetlen feltétele a vallás szabadságának s ami az új alkotmányban kifejezetten benne van. Ez a kérdés nagyon a szívéhez nőtt Lamennaisnek, aki már a napoleoni rendszer alatt is felemelte szavát a valláserkölcsei szempontból olyan káros hatású állami iskolák ellen. A harmadik pont a sajtó szabadságát követeli. Lamennais azt hiszi, hogy a sajtó visszaéléseit meg fogja akadályozni, kisebbiteni fogja az örök igazság ereje. Az Avenir szelídebb hangú társa, a Correspondant, már valamivel előbb odáig ment, hogy a tévedés hirdetésének a szabadságát is követelte. A negyedik pont követelte az egyesülési, az ötödik a politikai szabadságot, vagyis a választási rendszer kibővítését. Végül pedig követelték a decentralizációt, hogy az emberiség lassanként kibontakozzék, megszabaduljon az állami mindenhatóság (étatizmus) bilincseiből. (Avenir, du 7. décembre, 1830.)

Ezekből a pontokból a harmadik, de főképp az első pont az, melyek az elvi liberalizmus (tétel, tézis) fogalmához tartoznak. De ha nem Lamennais áll az élén ennek a fiatal gárdának (Montalembert 20, Lacordaire 28, Gerbet 32 éves volt) a maga rendszerével és exaltált természetével, nem következik el az elítélés 1832-ben. Mihelyt az egyházi tekintély szabatosan körülírta volna az Egyház tanítását, azonnal szelidítették volna ők is felfogásukat, amint valamennyien — Lamennais kivételével — alá is vetették magukat és lettek a francia katolicizmusnak dicsőségei, kik után alkotások maradtak, melyekből él ma is a francia katolicizmus. Mert mit is tehettek volna mást azok, kikben élt a hit szeretete, az önfeláldozás szelleme, a bátorság? Talán úgy, mint a nagy többség, akinél a jelszó volt: Hallgatni kell és várni türelemmel V. Henrik trónraléptét (X. Károly, az eüözött király unokája), amit azonban — úgy látszik — csodától vártak, mert kockáztatni érte semmit sem mertek. Az ezrével kidöntött keresztiek, a templomok megszenteltségtelenítése, papok bántalmazása nem volt elég, hogy kiragadják őket a tetszhalál állapotából. Annak a hatalomnak a támogatására számítsanak, amely «tüntet azzal, hogy neki nincs vallása, hogy nem vesz részt az Egyház nyilvános istentiszteletein, hogy palotájában vasárnap dolgoztat?» (20.) «A püspökök — mondja Louis Veuillot — megfélemlítve és mintegy megzavarodva, csendesen maradtak.» (2.) Azáltal, hogy mindig a hatalomra számítottak, végül is nem tudtak önmagukra számítani. Kábultságtól sujtva, nem rendelkezve önbizalommal és bátorsággal, olyan levertségben tespednek, mely legfeljebb a birkákhoz illik a mészárosával szemben. (A. okt. 23.)

Ebben a bizonytalanságban és általános elnémulásban a Correspondant gyenge hangja mellett Lamennais kiáltja oda az Egyház ellenségeinek: A bukott trón porában keresitek az Egyházat! Krisztus feltámadt. Nincs itt!

A papságnak pedig: Remegtek a liberalizmus előtt, katolizáljátok őt és a társadalom újjá fog születni! Természetes, hogy ez a hang visszhangra talál, ha nem is a nagy tömegnél, de a fiatalságnál. Az 1500—2000 példányban megjelenő újság közvéleményt csinált. A katolikusoknak megmutatta merre van a szabadulás útja, ha az erőszakoskodások folytatódnak. A hatalomra jutott kisebbség felfigyelt; láthatta, hogyha továbbfeszíti a húrt, saját fegyvereivel kergetik el. Mert az Avenir kis csoportja nem állt meg a gyujtóhangú, merész cikkek-nél, hanem a gyakorlatba is átvitte elveit. Jogvédőirodát (Agence générale) szervezett az Egyház érdekeinek védelmére. Ennek az irodának a hivatása volt megtorolni, bíróság elé vinni minden erőszakoskodást, hatalmi visszaélést, ami az egyháziakat hivatásuk gyakorlásában akadályozta, vagy érte. Ők nyitják meg az első katolikus iskolát. Az e miatt nyakukba akasztott per és ítélet valószínűségi diadal volt számukra. Nagy remények éltetik őket. Fiatal lelkesedésük hevében felkarolnak minden nemes és szent ügyet. Az elnyomott irlandi katolikusok számára gyűjtést rendeznek, hangulatot csinálnak a letiport Lengyelország mellett... Azt gondolják, azon dolgoznak, hogy ezt az áramlatot, mely szerintük csalhatatlanul előnti egész Európát, az Egyház javára lehessen fordítani.

Az Avenir szerkesztői messzebb láttak érdektelenségükben, lelkesedésükben, odaadásukban, mint kortársaik. Mert az Egyház hivatalos megnyilatkozásaitól, tévedésektől megtisztított, helyesbített, a megvalósítás nehézségeitől, minden utópiától megszabadult gondolataik, eszméik állandó térhódítását szemlélhetjük a fellépésüktől eltelt száz év alatt. Csoda, ha tévedések csúsztak be tanaikba, eszméikbe? Fiatalok, tapasztalatlanok voltak s hol volt a tapasztaltabbak tevékenysége? Túlzásaikat úgy szólván kikényszerítette az ellenfél erőszakoskodása, hitsorsosaik tétlensége. A vértanúság elviselése véde-

kezés nélkül érdemszerző lett volna-e, mikor a passzív ellenállás a tömeg aposztáziájával fenyegetett? Kevésbé kellett nekik félniök — hogy Lamennais szavaival éljünk — a demokrácia lázától, mint attól az álomtól, melybe a depotizmus (zsarnokság) ringatja őket, mely álom közben öl. (21.) Csoda, ha akkor, mikor más kiutat nem találnak, fiatal emberek a szabadságot választják, ha túlzásba mennek? Hol volt az idősebbek, az illetékebbek mérséklő hatása? Sehol! Különben is Franciaországban két politikai párt volt, a liberálisok és a királypártiak. A maga módja szerint mindegyik elnyomta az Egyházat. Lammennais azt akarja, hogy a katolikusok a kettő között egy ütköző, kiegyenlítő pártot alkossanak, a szociális pártot, mely lényegénél fogva ellensége minden felfordulásnak, minden zsarnokságnak, akármelyik oldalról, jöjjön is az (22.) A «trón és az oltár szövetsége» helyébe lép a vallás és a szabadság feloldhatatlan szövetsége és a kereszténység szociális szelleme. Ki is sajnálhatja olyan korcs intézményt, mint amilyen volt a napoleoni konkordátum, mely csak a kisebb rossz volt annak idején, melyről Taine azt mondja: Ez az új szövetség, melyet Napoleon 1802-ben az Egyházzal kötött, nem egyházi házasság volt. Nem az az ünnepélyes cselekmény, mellyel egykor Reimsben az Egyház és a király megigérték egymásnak, hogy egyetértésben, ugyanazon hitben élnek együtt. A jelenlegi konkordátum egyszerű polgári szerződés, pontosabban, rendezése egy végleges válásnak . . . Az állam kijelöl az Egyháznak egy kis különálló lakosztályt, ad neki sovány ellátást, ami után már azt képzei, hogy semmivel sem tartozik neki; ami több, még azt képzei, hogy az Egyház az ő alattvalója, parancsolásra tart jogot vele szemben; meg akarja tartani mindazon jogokat, miket valaha adott neki a valóban vallási szövetség.

Gyakorolja is ezeket a jogokat, sőt még újakat is ad

hozzá. Azalatt pedig ugyanazon lakásba három más egyházat beenged . . . (23.)

Vagy talán a forradalmár, voltairianus király rendszereért lelkesedjenek, aki mindjárt uralkodásának kezdetén a konkordátumból kifolyóan három olyan püspököt nevezett ki, kiknek felszentelésére nem vállalkozott püspök? (24.) Nem! Az Avenirnek megvolt a bátorsága, hogy megvallja egyik tábor felé Krisztust, a másik felé a szabadságot. (25.) «Ha tudnátok, mennyire félnek a gonoszok azoktól, akik nem félnek! Legyetek férfiak és mialatt a félelem továbbmegy, bégetve együgyű siránkozását, egyik kezeteket nyujtsátok testvéreiteknek, a másikkal szorítsátok kardotokat.» (Avenir, 5. nov. 1830.) A papság lapjának (Ami de la religion) siránkozására, hogy mit tegyen az ember az önkény ellen, mikor nincsenek mellette sem a miniszterek, sem a kamarák, sem a hivatalnoki kar, sem a hadsereg, sem a nép, azt feleli, hogy az Ami de la religion téved. Az ember soha sincs egyedül az önkény ellen; mellette van mindig az Isten, azután az igazságos ügynek természetes ereje, mely előbbutóbb megöli az elnyomókat; a kötelesség, hogy önmagunkat védelmezzük, hogy a társadalom ne legyen néhány merész ember zsákmánya, végül pedig mellette van a hit, minek segítségével semmi sem lehetetlen. (Avenir 12. août, 1831.) Hacsak gyenge kisebbség volnátok Franciaországban és a gonosz emberektől, akik visszaélnek erejükkal ellenetek, nem tudnátok megkapni a békét és a szabadságot, amelyek nélkül nincsen haza, akkor térdeljete le még egyszer utoljára atyáitok sírja előtt, azután keljete fel, menjete, keressete helyet, ahol imádhathjátok Istent lelkiismeretetek szerint . . . De mikor 25 millió vagytok, jogaitokat elismeri az alkotmány, csak magatokat vádoljátok, ha elnyomnak benneteket . . . Jajgassatok kevesebbet és tanuljatok meg akarni. Mi hiányzik? Csak az egyetértés, mely bátorságot ad a

gyengéknek, amiből születik meg az erőteljes és kitartó cselekvés . . . (Avenir, 26. nov. 1830.)

Rómának Lamennaist és az Avenirt el kellett ítélnie több okból. El kellett ítélni először a katolikus tan szempontjából. Lamennais felfogása, mely szerint a tekintély, a bizonyosság forrása a társadalomban, az emberiség közmeggyőződésében van, nem más, mint a népfőlség elvének abszolút dogmává emelése és az Egyházra való alkalmazása. Márpedig, bármilyen legyen is a mód, mellyel a tekintélyt adják az emberi társaságban, az Egyház isteni alapítója rendelkezése folytán mindig monarchia marad; az igazság mértékéül, forrásául nem az emberiség meggyőződése, hanem a kinyilatkoztatás szolgál. Azonkívül merészségük, nagylelkűségük a szabadságjogok terén túlzásba ment a meggondolatlanságig; a liberalizmust módszer helyett elvvé, tézissé emelték, mikor egyenlő jogot követeltek a tévedés és az igazság, a szabadság és a szabadosság számára. Lamennais hozzá még a fejlődés elvét akarta alkalmazni az Egyházra épügy, mint azt alkalmazta a társadalomra. (Modernizmus a név előtt.) Ha úgy fogalmazták volna meg követeléseiket: Ti ezeket a jogokat a jelenlegi társadalom alapjául szolgáló jogoknak nyilvánítottátok, tehát nekünk jogunk van velük élni és őket követelni, nem lett volna elítélés. Az ilyen megmozdulásoknak azonban már az a sajátsága, hogy gyakran ráigérnek a legmerészebb elgondolásokra, követelésekre is. Az ellensúlyozó, mérseklő erők pedig hiányoztak. Azok vártak, míg Róma ki nem mondta az elítélő szót. És akkor, ha voltak sokan, kik mindent elkövettek, hogy visszatartsák Lamennaist a meredek úton, voltak olyanok is, kik most állták meg bosszújukat, akár mert gallikánizmusukban vagy legitimista érzelmeikben Lamennais hadjárata megsebezte őket, akár mert abban a szenvedélyes hadjáratban, mit Lamennais az Egyház érdekében indított, találva érezték

magukat. (Réflexions sur l'état de l'église en France pendant le dix-huitième siècle et sur sa situation actuelle.)

«Adott az Isten önnek missziót, hogy leckét adjon azoknak, kiket felruházott a hatalommal, hogy tanítsák a népeket?» (26.) — írja 1808-ban az egyik Lamennais testvérének, akivel együtt írta F. Lamennais azt a munkáját, mely első kísérlet volt a szükséges reformok összefoglalására.

Róma nem helyeselhette Lamennais politikai eszméit utópisztikus jellegük miatt sem. Igaz, Európában a trónok ingadoztak; voltak konkordátumok, hol az Egyház jogai sok csorbát szenvedtek, de hát az az Egyház mely minden kormányformával összefér, hogyan választhatná el erőszakosan, hirtelen ügyét a fennálló rendszertől s kösse össze ügyét előre egy nagyon is kérdéses köztársaság ügyével. Ebben a korban mindenestre több embert idegenített volna el magától, mint szerzett volna meg. Azonkívül a korabeli köztársasági mozgalmak valássalenes állásfoglalása se jogosította fel sok bizalomra. Rómának el kellett ítélnie Lamennaist fegyelmi okokból is. Lamennais munkatársai a küzdelmet megengedhetetlen szenvedélyességgel vezették. «Hallatlan látvány — jegyzi meg egy kortárs. — Egy egyszerű pap a püspöki karon kívül, a püspöki kar ellenére irányítja Franciaországban a lelkeket (27.)» Azonban a sok feljelentés ellenére is hallgatott. Volt ebben a hallgatásban tapintatos megrovás, figyelmeztetés a mérséklésre, elismerés a lángésszel szemben, jóakarató szelídség és várakozás. Az Avenir szerkesztői nem bírták ki ezt a hallgatást, pápai helyeslést akartak kieroszakolni a támadások ellensúlyozására. Lamennais, Lacordaire és Montalembert Rómába mentek. A pápa, XVI. Gergely, kedvesen fogadta őket, de elkerült minden alkalmat a magyarázkodásra. A felelet lett két enciklika: *Mirari vos* (1832) és a *Sin-*

gulari nos (1834-ben), amelyekben a pápa a legnagyobb jóakarattal — nevek és könyvcímek említése nélkül — elítéli Lamennais és az Avenir tévedéseit.

Az ítélet már Münchenben érte utól az «Isten és a szabadság zarándokait». Mindnyájan, Lamennais-t sem véve ki, elhatározták, hogy alávetik magukat az ítéletnek. Montalembert, Lacordaire okulva az eseményekből, folytatták a «jó harcot» az Egyház ügyeért, egyedül Lamennais nem követte azt, a keresztény nép épülésére adott tanácsát: Neked van megbízatásod arra, hogy kormányozd egyházamat? Hagyd ezt a gondot azoknak, kiket az én lelkem igazgat. Nem arra törekszel-e inkább, hogy a te személyes eszméidet és elgondolásaidat védelmezd, mint Egyházamat? . . . A legveszedelmesebb kísértekek egyike a jócselekedet gögje . . .

Innen származnak a rémítő bukások, mik csodálkozásba és kétségbe ejtenek, a váratlan bukások megrendítő példái az isteni ítéletnek . . . a folytatás az örök igazság misztériuma. (28.) «Szerintünk a jámborság hiánya, ami következménye volt a hivatás hiányának, volt az igazi oka Lamennais bukásának. Hosszú idő óta fel volt mentve a breviárium mondásától. Nemsokára ezután nem is misézett . . . Elhagyta Istent, Isten is elhagyta őt a szorongatás napjaiban.» (29.)

1822-ben jóbarátja, Berryer megjósolja neki az Egyháztól való elszakadását. Lamennais felháborodó miértjére azt feleli: Azért, mert ön kérlelhetetlenül megy oda, ahová eszméi vezetik. Semmiféle megfontolás nem tudja megállítani, mert az ön szelleme mindenben uralkodik és semmi sem uralkodik őrajta. (30.) Halála alkalmával írja a régi barát, Lacordaire: Ha elbeszelném 50 oldalban a mi barátságunk történetét, nem hiszem, hogy lett volna megkapóbb, tanulságosabb és fájdalmasabb papi történet. Kedves barátom . . . egy lépés a rendes úton kívül könnyen mélységbe vezethet. (31.)

Hosszasan foglalkoztunk Lamennais-vel és körével, mert mozgalmuk minden tévedése ellenére is kiindulópontja lett annak az aktivitásnak, melynek köszönheti a francia katolicizmus minden intézményét, mit a multból meg tudott menteni s mit a jövőben teremtett. Lamennais és társai helyesen ítélték, mikor azt hirdették, hogy a vallás ügyét nem lehet egy uralkodócsalád sorsához kötni. Róma se tett mást, mikor a papságnak azt tanácsolta, hogy tegye le az esküt Lajos Fülöpnek. Ez a kérdés azóta nagy utat tett meg a francia katolicizmusban, de mire ez az út elégséges lett volna, akkor már későn volt. Ötven évvel Lamennais után még XIII. Leónak sem sikerült meggyőznie a francia katolikusokat e kérdés igazságáról.

Lamennais megérezte, hogy új idők kezdődnek. A népben jogos vágyakozások ébrednek, melyeket bátorítani, segíteni, nem pedig elfojtani kell. A szociális kérdés megérzésében megelőzött mindenkit, még a nagy szociális német püspököket is. De ami jogosat, nagyszerűt ihletszerűen megérezett, azt féktelen, szenvedélyes természetével, mértéket, alkalmazkodást nem ismerő temperamentumával el is rontotta. Ő kezdte meg a harcot a gallikánizmus ellen, mi azonnal az alsópapság tetszésével találkozott, lassanként azután még a püspöki kar tagjai között is tért hódított. Lamennais fejében született meg a tanítás szabadságának a követelése, minek az Avenir lett a szószólója, Montalembert, Lamennais egyik legkedvesebb tanítványa, a leghathatósabb propagandistája. (1836, 1850.)

Egy másik, talán a legmaradandóbb hatása Lamennais iskolájának a nagyszerű lendület, mit az egyházi tudományoknak adott. A júliusi monarchia alatt a katolikus tudománynak úgyszólván minden nagyobb nevű művelője Lamennais iskolájából került ki. A XIX. század majdnem minden vallási megmozdulásának kezdetén

ott találjuk Lamennais tanítványait. A század számtalan, nagyszabású alkotása közvetlen leszármazás útján visszamegy a La Chenaie-i noviciátusra és azokra a körökre, melyek Lamennais tanítványai körül alakultak. Lamennais testvére alapította meg a Szent Péter-kongregáció című papi egyesületet (Malestroit) az egyházi tanulmányok művelésére, a szellemi apostolkodásra, miszsiók tartására. Lamennais-nek a tudományról való felfogása rányomta a bélyegét erre a kongregációra. Azokat a világiakat pedig, akik nem mertek vállalkozni az egyházi rendre, mintegy harmadrendet, maga körül gyűjtötte La Chenaie-ben. Tanítványai akár behódoltak a mester bölcséleti rendszerének, akár csak egyéniségének megigéző varázs alatt állva, a La Chenaie-i noviciátusban kapták az ihletet a keresztény hitvédelem és bölcsélet fegyverzetének megújítására. Lamennais adta ki a jelszót a katolikus renaissance-ra, az ő ihletésére megy vissza azoknak a nagyszabású műveknek a gondolata, melyek ma is kiváltják elismerésünket.

A tanítványok megfogadták Lamennais buzdítását. Máskép és többet kell tanulni — mondta. Máskép, hogy magunk jobban megértsük, többet, hogy ne maradjunk azok alatt, akiknek a vezetése ránk van bízva. A kereszténység ellenségei nem a tudásuk miatt erősek, hanem természetes védőinek a tudatlansága miatt. (32.) Erre az ösztönzésre igen nagy szükség volt. 1820 után, mikor a parlamentben a liberális párt támadta a fiatal papság ultramontán szellemét, Frayssinous közoktatásügyi miniszter azzal védekezett: Szemináriumaink ifjúságának kezében ugyanazok a tankönyvek vannak, mint voltak annak idején a mienkben. Tehát legalább is 50—60 évvel azelőtt írt könyvek. (33.) A közkézen forgó hitvédelmi könyvek pedig úgy hadakoztak, mintha 50—60 év óta semmi se történt volna a világon, ami változást kívánt volna. Azonban a tespedésből való felébredés

nagyon közel volt. A megújulás gondolatának erőteljes képviselője és a közvéleménybe való belevetője Lamennais volt, megvalósítói tanítványai lettek. Lamennais be nem hódolása után vérző szívvel szakítottak a szeretett mesterrel, megmentették önmagukat és életük termékeny lett. Nagy műveket alkottak, mik talán soha létre nem jöhettek volna, ha a mester szenvedélyes egyénisége rájuk nehezedik. Ösztönzést adott. «A folytatás az örök igazság titka, misztériuma» — mint mondta egykor maga Lamennais.

Az egyházi tudományok minden ága művelésre talált; hitvédelem, bölcselet, művészet, egyházi, világi történet terén a XVII. század óta nem látott tevékenységet látunk. A katolicizmusnak ezt a szellemi renaissanceát, mely becsülést szerzett a forradalom óta annyit kisebbitett vallásnak, a hitvédelem sugallta, éllette. Ez a lelkes csoport megmutatta a tudományos kutatáson alapuló munkákhoz nem szokott papságnak, mennyire szolgálják az ilyen fajtájú munkák a vallás ügyét, mily hatalmas hitvédelmet jelentenek. Montalembert buzdította a katolikusokat, hogy a történelemben keressenek bizonyítékokat a vallás védelmére. «Az egész történelmet át kell értékelni, — mondta. — A történelem megismerése csak használhat a katolicizmusnak.» (34.)

A munkások serege lépett munkába. A három legnagyobbak: Montalembert-nek, Lacordaire-nek, Ozanamnak külön fejezetet szentelünk; itt csak az ismeretebbeket említjük, kiknek műve nyomot hagyott, vagy új utat jelzett a francia katolicizmus életében.

Jaques Paul Migne neve fogalom az egyházi és világi tudomány terén egyaránt. Katolikus enciklopedia néven összefoglalt műve magában foglalja a latin egyházatyák 231 kötetét, 161 kötetet a görög egyházatyákból, 61 kötetre mennek fel a vallási ismereteket tartalmazó lexikonok, 99 kötetben gyűjtötte össze a francia egyházi

szónoklat kiválóbb munkáit. Hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a kötetek foliókötetek. Nagyszabású munkás, aki arra szenteli életét, hogy odaadó munkatársai segítségével közkinccsé tegye az Egyház csodálatos szellemi gazdagságát, kovácsolva a vallásért való küzdelemnek eddig hiányzó fegyvereit, melyek lehetővé teszik a tudósnak és bölcselőnek, hogy megalkossák a katolikus gondolat történetét.

Lamennais első tanítványai közé tartozott Rohrbacher, aki életét az egyháztörténet kutatásának szentelte, minek eredménye lett 29 kötetes egyháztörténelme. Az első órákban tanítvány Gerbet, akinek szívében talán a legmélyebb sebet ejtette mesterének bukása. Ő volt, aki az Avenir gondolatát felvetette. Dogmatikus munkái sok léleknek okozták megtérését. Eredeti gondolata volt a katolikus egyetem megteremtése. Mivel a körülmények nem engedték meg a valóságos egyetem megalapítását, Université Catholique címen havonta megjelenő folyóiratban adták a különböző előadásokat. Itt adta Gerbet a «Szempontok a bűnbánat katolikus dogmájáról» című tanulmányát (*Vues sur le dogme catholique de la pénitence*), melynek a gyónásról szóló sorai kezébe kerültek Alexandrine Ferronays-nak, ki olvasmánya hatása alatt a következőket jegyezte be naplójába: Alexandrine sohase látta őt. (Gerbet abbét.) De egy nap Velenében olvasott tőle egy, az Université Catholique-ban megjelent tanulmányt. Az abból kapott benyomás olyan nagy volt, hogy elhatározta, ha egyszer katolikus lesz, csak Gerbet lesz a gyóntatója. Ugyanott, 1836 május 19-iki bejegyzéssel ezt olvassuk: Katolikus leszek Úrnapja előtt, Gerbet abbé lesz a gyóntatóm. (15.) Kell ennél ékebben szóló bizonyosság Lamennais leggyöngédebb, legodaadóbb tanítványa számára?

A Lamennais-tanítványok csoportjában még legalább két nevet kell megemlítenünk. Mindkettő valóságos

eposzi hős: dom Guéranger, a benedekrend restaurátora, Solesmes felvirágoztatója, és Emmanuel Alzon, az asszumpcionista alapítója. Mindketten a mester egy-egy nagy gondolatát valósították meg. E. Alzon azt a rendet, mely sokoldalú apostoli működése mellett katolikus sajtót teremtett Franciaországban (La Croix és társai), dom Guéranger pedig rendjének a liturgia szolgálatába való állításával, tudományos munkásságával, az *Année Liturgique* 15 kötetével mélyen szántott a lelki élet terén; új, bőséges forrásokat nyitott meg, melyeknek teljes, világraszóló jelentősége csak napjainkban bontakozik ki.*

Legújabbán dom Guéranger nagyon szigorú megítélésben részesült valamiért vagy órá, vagy rendjére neheztelő kritikustól. (36.) A váddal és felelettel megadtuk a végleges ítéletet Guéranger-ről és iskolájáról. Dom Guéranger mérges kritikusa azt mondja: Solesmes naggyátevése sikerült. Ez Guéranger dicsősége; a kolostor alapításának kezdetén azonban észreveszem a vasakaratot és az emberi eszközöket. Semmi se kötelez, hogy az Isten ujját lássam ott. (222. l.) «Én ellenben ott látom az Isten ujját, mert mindenütt látom, mert a legerősebb akaratnak és a legjobban összepontosított emberi eszközöknek sem lesz eredménye, ha nem szolgálnak az isteni terv megvalósítására. Az Isten meg tudja hiúsítani a legügyesebben megfogalmazott emberi terveket is. (37.)

Azok között, kik megérezték az idők változását, meg kell említenünk Dupanloup F. orleansi püspököt és Bautain (Eugène)-t. Egyik sem volt Lamennais tanítványa, sőt Dupanloup határozottan ellensége volt mind bölcséleti elgondolásának, mind szenvedélyes módszerének. Fellépése a harmincas évekkkel kezdődik, vezető-

* Ugyancsak Lamennais tanítványa, Lacordaire, restaurálta a dominikánusokat. Róla azonban a következő fejezetben szólunk.

szerepe azonban a következő korszakra esik ; ott foglalkozunk vele.

Bautain maga is konvertita, barátjával, Gratry (Alphonse)-val a strassbourgi egyetemen gyűjtött maga köré lelkes, fiatal csoportot a vallás védelmére, a keresztény gondolat hirdetésére. Mint annyi más, ők is annak a nemzedéknek hozzák a hitet, mely érzi szükségességét, de nincs akarateréje, sokféle gátlás akadályozza, hogy magát alávesse. S minthogy ez a nemzedék nagyon befáradt a XVIII. század és a forradalom okoskodásába, ők is keveset beszélnek az északokról, a tradicionalizmust és fideizmust többre becsülik, mint a klasszikus hitvédelem módszerét, vagyis a vallás igazságának északokkal, kinyilatkoztatással, csodákkal való bizonyítását. A dolog természeténél fogva ő is megkapta az elítélést ingatag alapon álló bölcséleti megalapozása miatt, de meghódolásával tekintélye érintetlenül maradt, megnagyobbodott. Otthagyva tanszékét, felvette az egyházi rendet s néhány év múlva a Notre-Dame szószékéről hirdethette a kor egyik legigzgatóbb, neki pedig a legjobban szívéhez nőtt kérdését : A vallás és a szabadság. Néhány nappal a februári forradalom előtt fejezte be beszédei sorozatát.

A katolicizmusnak valamennyi szociális és tudományos ereje munkába lép. A vidéken kis csoportok alakulnak, mint Lyonban, melynek lelke Ampère, Ballanche, a fiatal Ozanam. Egész Európát átjárja ez a vallásos áramlat. Úgy érzik ezek a kis csoportok, akik a hivatalos hatalom nélkül, sokszor ellenére fognak munkához, hogy nekik a vallás körül missziójuk van, hogy azoknak a látszólagos ellentéteknek a megoldásán, megszüntetésén kell dolgozniok, mely a vallás és a «világ» között fennáll : vallás és szabadság, vallás és tudomány. Ezekhez csatlakozik hamarosan a szociális kérdés ; ott van mindjárt kezdetben a nemzeti ügy, mint a belgáknál, lengyeleknél, egy kis csoportnál Olaszországban. (Manzoni, Silvio

Pellico.) Az egyes országok kis csoportjai figyelnek a más országokban levő mozgalmakra. Pedig ezekből a mozgalmakból van elég, sőt, ha idejében vesznek róluk tudomást, Lamennais és iskolája nagyon sok kellemetlenséget elkerült volna,* sokat tanulhattak volna. A müncheni és bonni csoport, bár rokonszenvvel kísérte a francia mozgalmat, nem helyeselte az Avenir szenvedélyes hangját, nem fogadta el szabadságelméletét, sem a sensus communist. (38.) Micsoda forrása az eszméknek, milyen tűzhelye a lelkesedésnek München, ahol Görres és Döllinger az irányítók! Még Spanyolország is megmozdul (Donoso Cortes); sokat várnak az éppen ezekben az években megindult oxfordi mozgalomtól, melynek első eredménye lett Newman megtérése.

Apostolkodás a tudományos munka, odaadás a kor eszméinek és vágyódásainak megértése által — a jelszó mindenütt. Sainte-Beuve írta 1832-ben: «A vallásban, a teológiában van egy, buzgóságtól hajtott nemzedék, mely megkísérelte nem azt megújítani, ami önmagában változatlan, hanem megfiatalítani a tanítás és bizonyítás formáit, azokat a jelen lelki szükségleteihez közelebb hozni, küzdeni bizonyos régi módszerek, megszokások ellen, melyek nagyon merevekké vagy szűk látókörűekké lettek. Megpróbálta a katolikus felfogást még azok előtt is tiszteltté tenni, kik ellene küzdenek». (39.) S ami még fontosabb, ezt a munkát, ezt az apostolkodást a közönség várta, örömmel fogadta. «Mert lehetetlen, hogy a katolikus könyvnek ezek a hősi erőfeszítései összeestek volna egy tespedő jámborságnak, holt hitnek a korszakával. Hogy egy kis csoport tudós figyelemmel hajol a mult vallási emlékeire és szentel neki éppen olyan önzetlen kíváncsiságot, mint a lepkék vagy kövületek osztályozásának, annál mi sem természetesebb, de ki hinné, hogy

* Nevezetesen a német katolikus mozgalmaktól, melyeknek közép-pontja ebben az időben München, Bonn-Köln volt.

egyszerű hívők, akik sokszor néhány hónap alatt elvásárolták ezeket a vallásos munkákat, csak irodalmi élvezetből vagy téli esték megrövidítésére vásárolták volna ezeket a munkákat? Nem! Az imádság táplálkozott ezekből a könyvekből, melyeket gyakran az imádság mondott tollba. (40.)

A fellendült buzgóság, a katolikusok munkábaállása, az új uralom megfontolása, hogy neki nem a katolicizmus az ellensége, hanem az a forradalmi szellem, mely őt nyeregbe ültette, politikai téren is meghozta a gyümölcsöt. Hamarosan írhatta a Szentszék képviselője: Lajos Fülöp királynál elérjük mindazt, amit minden más kormány megtagadott volna. (41.) Lajos Fülöp megmaradt voltairianusnak. Nevelése, előítéletei következtében mindig félt a papság befolyásától, igyekezett működését a sekrestyére szorítani. Főképp az ő uralma alatt nevelődött fel, eresztett gyökeret az a színtelen, minden közéleti hatás nélküli sekrestyepapság típusa, mely a század utolsó harmadában többségében olyan tehetetlenül állott szemben az új időkkal. Vannak püspökök — írja Foisset Montalembert-nek, — de elszigeteltek, megfélemlítettek. Egyenként dolgozzák meg őket. Hizelegnek nekik vagy megfélemlítik s azután semmibe se veszik őket. Éppen olyan erényesek, mint amennyire jelentéktelenek, főgondjuk, hogy ne sokat hallassanak magukról. (42.)

Egyébként Lajos Fülöp nem igen avatkozott bele az egyházi ügyekbe. Azt mondogatta: Nem kell az embernek az ujját az Egyház ügyeibe dugni, mert nem tudja visszahúzni, ott marad. (43.) De főképp Lajos Fülöp néhány miniszterének, pl. a protestáns Guizot-nak, Broglie hercegnek őszinte tisztelete a vallás iránt és komoly megfontolása eredményezték, hogy a barrikádkirály uralma sokkal üdvösebb volt a vallásra, mint a «jezsuitakirály» elvakultsága és gallikánizmusa. «Nem kell a teológia-

vitába beleavatkozni — mondta Broglie herceg — mert hamarosan az ember ellen van minden jámbor lélek és mellette minden csirkefogó. S az ilyen háborúságok csak kimerüléssel végződhetnek.» (44.) Amiről szó se lehetett volna a restauráció alatt, Guizot minisztersége alatt érték el a katolikusok az elemi oktatás szabadságát. (1836)

A munkával és erőfeszítéssel elért eredmény mellett volt még egy jelentős tétel a vallás javára. Az Egyház és a júliusi forradalomból megszületett királyság között eltűnt az a szolidaritás, mi a trónt és az oltárt az előző rendszer alatt összefűzte. Lajos Fülöp és trónja egyedül szenvedte meg azt a népszerűtlenséget, mit szerzett akkor, mikor elfelejtette, hogy trónja a forradalomból született. Igaz volt Bautain felkiáltása: Csodálatos! Az a forradalom, mely vallásellenesnek indult, a vallás javára vált. Felébresztette a vallásos érzést. (45.)

*

A júliusi monarchia katolikus megmozdulásaiból három név emelkedik messze a többi fölé: Montalembert, Lacordaire, Ozanam, kik a XIX. századi francia katolikus lélekre leginkább rányomták a bélyeget. Író és a gyakorlati élet embere mind a három. Montalembert mint író és politikai szolgája a katolikus gondolatot és vág új utat. Lacordaire író, szerzetesrend restaurátora, az egyházi szónoklatba hoz eddig hallatlan újítást; tekintélyt szerez a Notre-Dame szószékének, felújítva a XVII. század nagy hagyományát, felavatva a francia katolicizmus életének azóta évről-évre megújuló nagy eseményét, a Notre-Dame böjti szónoklatait. Ozanam a Sorbonne-on iparkodott megismertetni hallgatóságával azokat a szolgálatokat, miket az Egyház nyújtott az emberiségnek; megindítva a katolikus jótekonyságnak (karitás) az első keresztényekre és a középkori szerzetességre emlékeztető módszerét, beszédes hitvédelmet adott szociális szem-

pontból, a jótékonykodókban pedig a lelki életnek szunyogó energiáit hozta működésbe.

Az Avenir megszüntetése után írta Lamennais : A társadalomban magvakat hintettünk el, melyek nem lesznek terméketlenek. (46.) Azoknak a gondolatoknak és eszméknek, miket La Chenaie és az Avenir vetettek el, Montalembert és Lacordaire, a közvetlen tanítványok, megtisztulva a megpróbáltatás és a tapasztalat tüzeiben, és a közvetett tanítvány, Ozanam, voltak a legodaadóbb gondozói és érlelői.

Montalembert családjának első említése Szent Lajos első kereszteshadjáratára esik. Geoffroy de Montalembert két fiát küldi a szenthelyek visszafoglalására. A család utolsó férfiágában élt a családi hagyomány. Ő is keresztessvitéz akart lenni. Tizennégyéves korában már készen van elhatározásával, hogy vallását és a szabadságot fogja szolgálni tollal, szóval. 1844-ben nagyhatású beszédet mondva a főrendiházban, ezzel fejezi be : Egy szabad nép körében mi nem akarunk rabszolgák lenni. Mi a martirok utódai vagyunk, nem remegünk meg Julián apostata utódai előtt. A keresztessvitézek fiai vagyunk, nem hátrálunk meg Voltaire fiai előtt. (47.) Mégpedig olyan keresztessvitéz, ki megszégyeníti a haladással dicsekvő kortársakat modernségével s nem áll az ősök mögött odaadásban, bátorságban.

Lebilincselő, vonzó egyéniség, amint a francia ifjúság jelszava mondja : gáncsnélküli keresztény, félelemnélküli francia. (Chrétien sans reproche, français sans peur.) Az a típus, melyet ma a francia katolikus ifjúság elé állítanak ideálként, az ő vonásaiból tevődik össze. A háborúig a katolikus főiskolai ifjúsági egyesületeket az ő szelleme éllette (Cercles Montalembert), csak a világháború óta osztozkodik Ernest Psicharival.

A Lamennais-féle program : A papság álljon a tudományos és a szabadságmozgalmak élére, irányítója legyen

a szociális gondolatnak, ideálisabb képviselőt, munkást nem kaphatott volna. «Meg fogjuk mutatni a világnak, hogy az ember lehet keresztény a nélkül, hogy maradi lenne és szolgálhatja az Istent a szabad emberek nemes alázatosságával» — írja egyik barátjának még úgyszólván gyermekkorban. (48.) Kétségtelen, hogy a becsvágy is sarkalta, de ennek a becsvágnak a levezetésére a legnemesebb trágyat kereste: Isten és Egyháza, Franciaország és a szabadság.

A családi hagyomány tartotta fenn, hogy Montalembert egyik öse valamelyik kereszteshadjáratban mindig előbbre volt egy lépéssel, mint a többiek. Lépést tarts! — kiáltják neki. De hiszen tartom a lépést, — válaszolta. — Hát akkor kisebbet lépj, mint a lépés! (Moins, que le pas) — kiáltott rá a király. «Hiába vették jelszól az utódok, a csata hevében gyakran elfeledték. Montalembert és barátai elfelejtették ezt az Avenir idejében. Hatvan évvel korábban indultak. Igazában nem is várhattak. A hibás megindulás, a makacsság, mikor harcba hívták őket, magyarázza a megrovást, mit kaptak. Nem szólt-e az a gáncs éppen annyira vakmerőségüknek, szenvedélyességüknek, makacsságuknak, mint tanaiknak?». (49.) Mi azonban, bármilyen költőien hangzik is a jeles történetíró megfogalmazása, azt merjük mondani, hogy idejében jöttek. Ha ők hatvan évvel azelőtt fel nem törik a talajt egy észszerű politika számára, hiába jöttek volna hatvan év múlva is. Ennek a későbbi kornak a hibája vagy szerencsétlensége, hogy nem kapott vagy nem túrt vezéreket. Montalembert lerakta egy, a francia viszonyok között lehetséges politika alapjait. Legitimista szívvel, lélekkel, családi tradícióból, de az Egyház ügyét el akarja választani egy dinasztia sorsától. A maga 21 évével meg merte írni a hatalom és mestere, Lamennais ellenére is, ki igaztalanul, szenvedélyesen támadta a bukott rendszert az «Azoknak, kik szeretik, ami volt» című cikkét, hol vissza-

utasítja a legyőzött pártra nemtelenül hányt sarat, de figyelmezteti őket, hogy a terméketlen duzzogás helyett álljanak munkába: Mindenféle pártállású katolikusok, amit kívánunk tőletek, azt mi magunk is megtettük. Mi is sokáig küzdöttünk, hogy az ideigleneseket fel tudjuk áldozni az örök és mennyei ügynek. A küzdelem befejeződött, az áldozat beteljesedett. Mint ti, mi is sírtunk, szomorkodtunk annak bukásán, mit annyira szerettünk; sírtunk várakozásunkban való kegyetlen csalódásunkon. (Avenir, mars 6. 1831.) A tétlen ellenzékieskedés helyett munkára szólítja fel őket: Franciaország nemessége, földbirtokosok . . . tettek a föld fele; számotokkal, hitetekkel, erényeitekkel, gazdagságokkal győzhetetlenek vagytok. Hogyan mernétek sokáig félreállani a küzdelmekből, melyek napról-napra döntenek a haza legfontosabb kérdéseiről? Teljesítsétek buzgón választói szent kötelességteket és adjatok az országnak olyan képviselőket, kik össze tudják egyeztetni a szabadság és a rend érdekeit. Vessétek értékeitek súlyát a mérlegbe, ahol az Isten Franciaország sorsát mérlegeli és ne engedjétek, hogy egy gályarab kalapácsa vagy egy üzérkedő erszénye a sárba rántsa. (Avenir. 6. mars 1931.)

Az a bizonyos türelmetlenség, mit a fentebb említett családi jelszó nem mindenkori megtartása fejez ki, pályája kezdetén és végén odavezette el őt, mit élete hajótörésének nevezett, vagyis a római gáncsig, de azért az Avenir körében politikai szempontból az ő látása volt a legélesebb. Jóval Tocqueville és Taine előtt súlyosan elítéli a forradalomból és a császárságból megszületett rendszert, kilengéseit, visszaéléseit. Éppen úgy előrelátja a demokrácia uralomrajutását, mint akár Lamennais vagy Lacordaire. Hitet romboló zsarnokságát, megvesztegethetőségét alvilági szellemnek nevezi,* de nem akarja vissza-

* A harmadik köztársaság története nagyon is igazat adott fel fogásának.

állítani az arisztokrácia uralmát, melynek roncsai nem sok bizalmat keltenek. «De mivel Franciaország azt akarja, hogy demokratikusan kormányozzák és mivel a demokrácia nem áll ellentétben az isteni törvénnyel, meghajolok előtte, mint hazám legfőbb törvénye előtt . . . Nem fogom magamat ellenségének hirdetni, de meg fogom neki mondani az igazságot mindannyiszor, amikor csak tudom. Mert azt hiszem, hogy a kereszténynek kötelessége, hogy hangosan és bátran beszéljen mindenféle hatalommal szemben, mely visszaél erejével, mert az a beszéd-mód, melyet oly sokáig intéztek a katolikus szószékekről a királyokhoz és a hatalmasokhoz, ma ahhoz a nagysághoz szól, mely helyükbe lépett. Egyébként, mint keresztény és mint ember, éppen úgy nem hiszek a nép csalhatatlanságában, mint nem hittem a királyokéban. Sohase leszek sem az egyiknek, sem a másiknak az udvarlója. Miért helyettesíteném atyáim monarchikus bálványát a modern népek vérengző bálványával? . . . Az én becsvágyam az, hogy érzőszívű és igaz ember legyek olyan században, melyben mindenütt csak gyáva és hazudozó embereket látok. S ha Isten életben tart még néhány évig, nem halok meg a nélkül, hogy ne hagynék a jóakarátú emberekre néhány könyvet és néhány beszédet, amelyekben elmondom az igazságot a multról és a jelenről, erőim mértéke és egy eléggé szép jelszó szerint, mit valaha az arisztokrata hiúság talált fel: Remény és félelem nélkül». (50.)

Ez a néhány szép könyv és néhány szép beszéd nem maradt pusztá ígértet. A keresztény művészet emlékei érdekében ő indítja meg az első, valóban hatásos küzdelmet. Árpádházi Szent Erzsébet, a «kedves szentnek» életrajza a hagiografiában nyitott új utat s lett kiindulópontja annak a hagiografikus irodalomnak, mely ma a francia katolikus irodalom büszkesége. Nem törődött a janzenista-gallikán ridegséggel, emberi oldaláról is megrajzolta Szent Erzsébet alakját, eszményi házasetletét s

bátran megadta a természetfölöttinek a helyét életében, kinek népszerűsége a reformáció előtt vetekedett Lisieuxi kis Teréz mai népszerűségével. Bennünket még azért is érdekel a hagiografia e remeke, mert Montalembert volt az, ki nekünk visszaadta Szent Erzsébetet, kit néhány évszázados feledés után a thüringiai jelző helyett «magyarországi» néven ismertetett meg a világgal és tett újra népszerűvé. (Ste. Élisabeth de Hongrie, 1836.) Óriási sikere volt a munkának. Életrajzírójának tanúsága szerint sokan kérték Montalembertet, hogy írja meg kedvelt szentjük életét. «A katolikusok, bátorítva ettől a merész példától, kedvet kaptak a szentek életéhez; nem szégyenkeztek többé a csodák miatt, természetesen csak a hiteleseket fogadták el, ezeket pedig azzal a szigorúsággal válogatták ki, mit az Egyház alkalmaz a szenttéavatásnál». (51.)

Életének utolsó húsz évét szentelte a Nyugati szerzetesek (Les Moines d'Occident) megírására. A szónok, a tudós, a hitvédő mind megtalálja a helyét ebben a gyönyörű munkában, mely annyi nemes és szép gondolatot hintett el a köztudatban, melyekkel annyiszor találkozunk a nélkül, hogy tudnók, honnan valók. Mint egykor Lacordaire-höz intézett levelében állította, itt be is bizonyította, hogy a középkorban Európa «nemcsak kolostorokkal volt tele, hanem kórházakkal, számtalan menhelylyel mindenfajta emberi nyomorúság számára, tele volt főszegek székesegyházakkal... Minden Istenről beszélt az embernek s az ember szünet nélkül Istenhez beszélt».

Lacordaire (1802—1861) a kor három legmélyebben szántó egyénisége közül talán a legnagyobb, mert a másik kettő is nagyon sokat köszön neki. Ifjúsága, Lamennais-vel való összeköttetése jó iskola volt számára, hogy kortársai fejéhez és szívéhez megtalálja az utat. A francia történelem legizgalmasabb napjaiban növekedve, magába szívta mindazokat az eszméket, mik akkor a levegőben voltak. Hallgatta, vitatta kora hangadóinak véleményét

a vallásról, haladásról stb. Az igazság őszinte keresése, egyenes lelke elvezették az Istenhez, a keresztény valláshoz a már fiatal ügyvédet. A megismert, elfogadott vallást most már mint pap akarja szolgálni, de mint pap is hú akart maradni ifjúkora vágyódásaihoz, merész lendületehöz, mik őt a kereszténységhez vezették. Élte végén mondta : bűnbánó keresztény, de megátalkodott liberális vagyok. Ismerve korát, melyet szeretett hitetlen korában, szeretett megtérése után, az a meggyőződés alakult ki benne, hogy a társadalom számára új kor következik el, melynek legfőbb törvénye az egyenlőség lesz. Az Egyház, mely hiába követeli jogos kiváltságait, sőt még az igazságot is, kénytelen lesz a vallás szabadságát a közszabadságok oltalma alá helyezni. Felújjongott Chateaubriand kijelentésére, mit az alkotmány ellenségeihez intézett: Önök nem fogják megállítani az új nemzedéket. (La Monarchie selon la Charte.) Azonkívül Lacordaire romantikus lélek is. Ifjúsága szkepticizmusából megmaradt a melankólia, a szomorúság, miről fennmaradt arcképei is tanuskodnak. Csak természetes, hogy nyugtalan lelke, forrongó energiája rávezeti őt is a La Chenaie-i útra. Nem találta meg ott, amit keresett. A mester iránt tanúsított bálványozás meghökkentette, az ott hirdetett teológia megbízhatósága kételyeket ébresztett benne. Már amerikai útra gondolt, mikor a júliusi forradalom következtében megjelenik az Avenir. Egyéniségének megfelelő tér nyílik meg számára. De a római út alkalmával ő eszmél fel először, a teljes meghódolás híve. Kijelentem, írja Montalembert-nek két évvel utóbb, hogy sohase láttam oktalanabb, következtelenebb viselkedést, mint amilyen Lamennais-é volt ebben az ügyben. Róma sohase látszott előttem bölcsőbbnek és nagyobbbnak. (52.) Sainte-Beuve beszél, hogy az elítélés után meglátogatta Lamennais-t, kit komor hallgatagságban talált, majd indulatrohamok vették elő, átkot szórva az Egyházra,

melyet kész volt elhagyni. Utána Lacordaire-t nézte meg, aki nyugodtan fogadta, Istenre való hagyatkozás, megvigasztalódás ömlött el rajta. Az Avenirről csodálatra méltó mélységgel azt mondta: A magnak, még a jóminőségűnek is szükséges, hogy csirázásában késleltetve legyen és egy egész télen át a föld alatt maradjon. (53.) Az élet iskolája volt számára az Avenir. Tapasztalat, emberismeret szerzése, hitének próbája volt ez a kaland. S lett belőle az a gondviselészerű férfiú, aki, mikor tevékenysége számára a talaj megérett, mikor az ő egyéniségének, tehetségének megfelelő munkásra lett szükség, biztos kézzel vetett.

1834-ben a párisi Stanislas-kollégiumban az ifjúság számára tartott beszédeit merészségük, újságuk miatt a párisi érsek még letiltja és a következő évben az ifjúság sürgetésére a letiltó párisi érsek kéri fel, hogy foglalja el a Notre-Dame szószékét. Ő avatja fel ezt a szószéket az újkori francia katolicizmus szellemi életének egyik jelentős tényezőjévé.

Egész Páris sietett erre az igazán párisi eseményre, a szónoklástól tavaly még eltiltott, három évvel azelőtt Rómától elítélt szónok meghallgatására. A szószék körül szorongott a gárda, a katolikus ifjúság, készen a védelemre, az egész templom tömve, de főképp hitetlenekkel, kétkedőkkel. «A XVIII. század fiai vannak itt. Mindezek az emberek olvasták Voltaire-t. Többen körülöttem elhozták magukkal Rousseaujukat is. Egyesek hátat fordítanak az oltárnak és olvasnak, mások operáról, lovakról beszélgetnek. Ez a közönség nem hiszi el, hogy az ember hinni is tud... Lacordaire abbé közönsége nem azért jön, mert hisz, hanem, mert szeretne hinni» — mondja egy kortárs. (54.)

Lacordaire ezzei a közönséggel szemben való küzdelmében győztes lett. Sainte-Beuve szerint nagyon birtokában van annak az ékesszólásnak, mely alkalmas azoknak

a nemzedékeknek meggyőzésére, melyeknek Chateaubriand volt a hitoktatója s amelyeknek René után Jocelyn hirdette a keresztény tant (55.), vagyis azoknak a számára, akiknek hite és vallási ismerete valami határozatlan, zagyva egyveleg, alig több a semminél.

Boldogok azok, kik megszerettetik az Istent. Azoknak kicsiny a száma. Remélem, hogy én azok között vagyok, írja Lacordaire az egyik jóbarátnak. Ő meg is találta az eredményes módszert. Ritka szónok hintett el annyi isteni szikrát, mint Lacordaire. Ez pedig onnan van, hogy ismerte és megértette korát és annak vágyódásait. Konferenciabeszédeinek előszavában maga mondja el, hogy mikor meg akarja indítani hallgatói szívét, hogy közös nevezőre jusson velük, nem volt többre szüksége, mint egy kis emlékezőtehetségre és fülre, hogy visszaképzelve magát multjába, összhangban a világgal, melyet annyira szeretett. Ott pedig látta azt a küzdelmet, mely a vallás és a bölcsélet között folyt. Mikor a Notre-Dame szószékéről a hitetleneket a hitre akarja vezetni, azt az utat jelzi nekik, mit ő követett. Saját életének történetéből állította össze bizonyítását.

A Notre-Dame-i konferenciabeszédek korszakot alkotnak a francia szellem történetében. Az emberi szívnek olyan elemzését adta, melyekben minden kor embere felismeri magát. A szószék körül gyülekező ifjúságnak mintegy idősebb testvére, aki előbb indult kalandra, hagyta ott az atyai házat, de aki legelőször tért is oda vissza. Tévelygett, talán sírt is, mint ez az ifjúság s kéri őket, hogy imádkozzanak vele együtt : Urak, mindnyájan tudunk imádkozni, mert mindnyájan vagy hiszünk, vagy kételkedünk. Kérészéletű férgek, kik megsemmisülünk egy fűszál alatt, hiába merülünk ki az okoskodásban, mikor azt kérdezzük, honnan vagyunk, hová megyünk ; de nem tudnók-e mondani ezeket a szavakat : Akárki vagy, aki minket alkottál, vedd el az én kételyemet, szün-

tesd meg nyomoromat. Ki ne tudna így imádkozni? (Conf. XIII.)

Ez a nagy költő, romantikus, melankólikus lélek rendelkezett a megindítás adományával. S a túlaradó érzelmesség, a váratlan, meglepő fordulatok ellenére is a tradicionális tanításon és a józan észen alapszanak beszédei, melyek értéküket ma is őrzik, bár az alkalmosság, a költőprédikátor előadásainak csodálatos előadóművésze hiányzik.

Kétévi világraszóló siker után eltűnik a világ szeme elől, a római Szent Szabina-kolostorban húzza meg magát, az imádságnak és teológiai ismeretei elmélyítésének él. Öt év múlva jelenik meg újra Párizsban, de most már Szent Domonkos rendjének fehér ruhájában. Visszavezeti magával rendi testvéreit, restaurálja azt a rendet, melynek működése nélkül a mai francia katolicizmus arculatából bizony nagyon sok értékes vonás hiányoznék. Meg erősödve tudományban, gyarapodva alázatban, megnövekedett tekintéllyel a katolikus Franciaországban tilos szerzetesi ruhájában újra felmegy a Notre-Dame szószékére s elmondja híres beszédét a francia nemzet hivatásáról.

S az eredmény? Franciaországban legalább százötven év óta nem tapasztalt siker követte szónoklatait. Hogy megtérést is eszközölt, ami egyházi szempontból a siker fokmérője, arra tanuság Arthur de Guttinguer megtérése. Hogy mennyi jót művelt a kételkedők lelkében, mennyire szolgált a hívők épülésére, arra nincs mérték, hacsak az nem, hogy Lacordaire beszédeit még ma is sokan olvassák. De van Lacordairenél a sikernek egy másik fokmérője. Lacordaire szónoklatai megindítói voltak a vallással szemben egy türelmi és rokonszenvéramlatnak, amely azután kiindulópontja lett nagyon sok katolikus alkotásnak, enyhítette a feszültséget a vallás és a vallásellenes felfogás között.

Aki valaha jelenvolt a Notre-Dame híres böjti szónok-

latain, az tudja, hogy ezeknek a szónoklatoknak közönsége ma se tevődik össze hívőkből. Akik épülesi szándékból mennek prédikációkra, azok nem a Notre-Dameba mennek ma se. A Notre-Dame böjti beszédsorozata esemény Párisban, melyen illik megjelenni, mint a tavaszi vagy az őszi tárlaton, napjainkban minden új szónoknál személyesen legalább egyszer. Azonban óriási jelentőségük van ma is a vallás iránti rokonszenv keltésénél. Azonkívül a Notre-Dame szószéke nem egyszer adott alkalmat a katolikus tan előadására, irodalmi értékű feldolgozására. Kezdve Lacordaire-től napjainkig, valamennyi szónok: Ravignan, Félix, Monsabré, d'Hulst, Janvier, Sanson, Baudrillart, Pinard de la Boulaye részint alkalmiságuknál, részint belső értéküknél fogva keresett munkákban közzé is tették szónoklataikat. S ezek közül, azt hisszük, nem tévedünk, ha azt állítjuk: a posztumus dicsőséget leginkább Lacordaire szónoklatai élvezik. A tolerancia és rokonszenv általa megindított áramának köszöni a francia katolicizmus, hogy többet ne említsünk, a szerzetesrendek megtelepülésének eltűrését, bizonyos népies ájtatosságok, mint a körmenetek, megengedését s a tanítás szabadságáról szóló törvényt. Lacordaire a vallás és a «világ» kibékülésének a XIX. században a legnagyobb eredménnyel dolgozó munkása. Ott, ahol nem térített, megbűvölt.

Ugyanakkor, mikor a vallási megújulás nagy munkáján dolgozott, egyedül ő volt, aki az Avenir gyönyörű szociális programját nem felejtette el.

A februári forradalom vérengzései sok tekintetben lehűtötték, tartózkodóbbá tették, de ő akkor is hallatta a munkások érdekében hangját, mikor a polgári társadalom a «rend» jelszava alatt jó hosszú időre elintézt minden jogos kívánságot. Ő jól meglátta, hogy a forradalmak csak a polgári osztálynak használtak s hogy ez önzésében folyton az emberiségről való szónoklásai ellenére is elfeled-

kezett a népről. «Mi a proletár előtt a polgári osztály? A püspökök, apátok és a nagy urak utóda. Az ő hagyatékukban a polgár ott találta az aranyat és az alamizsnát, mi valaha az aranyat szétosztotta. Az aranyat megtartja magának, az alamizsnát, a gazdagságnak ezt a kötelességét nem gyakorolja. Innen van a polgárháború a szegények és a birtoklók között.» (56.) Ez a veszély elkerülhetetlen volt. Az 1830-as és 1848-as forradalom pórére vetköztette a XVIII. század szociális tehetetlenségét. Ha a polgári társadalom, főképp a katolikusok, megfogadták volna szavát, sok kellemetlen meglepetést kerülhettek volna el később.

Élete végén Lacordaire visszavonult rendje soréze-i kollégiumába, az ifjúság nevelésének, irányításának szentelve erejét. A szkepticizmusnak, a materializmusnak egy új fajtája kezdte elárasztani a francia életet, főképp az ifjúságot. Megérte még Renan fellépését. Az új veszély ellen a veterán harcos még felemeli szavát. 1857-ben megírja «Levelek egy ifjúhoz a keresztény életről»-t. (*Lettres à un jeune homme sur la vie chrétienne.*) Renan romboló hatása ellen még 1863-ban sem találnak jobb orvosságot, mint az ő konferenciáinak új kiadását.

Ozanam (1813—1853) neve elválaszthatatlan attól a nagy munkától, mely ebben a korban a katolikus restaurációt eszközölte. Azok közé tartozott, kik a vallást, bölcséletet és tudományt újra karöltve akarták látni. Apostoli lélek, megnyerő egyéniség, akinek a Sorbonne összehasonlító irodalomtörténeti tanszékéről sikerült az Egyház kultúr szolgálatait hirdetni akkor, mikor katolikus elődjét a Michelet és Quinet tanításától fanatizált fiatalság valósággal kiüldözte. A Germán tanulmányok (*Études Germaniques*), *Les Poètes Franciscains* (Franciskánus költők), Dante és a katolikus bölcsélet (*Dante et la philosophie catholique au treizième siècle*) valóságos kinyilatkoztatás volt az ifjúság előtt, mely szívesen hallgatta

a kifejtését annak «a hosszú és fáradságos nevelésnek, mit az Egyház adott az emberiségnek». Mennyire szeretjük őt! — mondta később Renan. Egy másik hallgatója pedig, Sarcey: Szent tűz van benne . . . Képelete gyengéd és álmodozó. Őt hallgatva az ember érzi, hogy könyvek jönnek a szemébe.

Ozanam irodalmi munkásságával kezdeményező volt. Az a tény, hogy könyveit még ma is annyiféle megtaláljuk a könyvtárakban, biznyság arra, hogy nagy hatása volt annak a hitvédőnek, aki már mint egyetemi hallgató arra buzdította társait, hogy egyesítsék a vallást és a fiatal Franciaországot.

De a katedrai, az irodalmi hatáznál sokkal mélyebben szántott Ozanam szociális téren. A forradalom eltörölte a jótékonyágnak, az önszegélyezésnek régi kereteit, a céheket; helyibük semmit se állított. A katolikusok úgy szólván semmit se újítottak még fel a felebaráti szeretet azon nagy műveiből, miket elődeik a századok folyamán alkottak. Pedig a munkáskérdés, a rohamos iparosodás következtében egyre élesebben jelentkezett. A multból élő hitvédelem lassanként terméketlen lesz, ha a vallásnak nincsen szava a jelen égető kérdéseiről. Márpedig a katolikusok nem mozdultak. Chateaubriand általánosságban mozgott, a nemkatolikusok közül néhányan csak a politikai oldalát érintették a nagy kérdésnek. Egyedül az Avenirnek volt szép és mélyreható szociális programja, de ez is megbukott egész programjával. «Mikor mi, keresztények, azon fáradoztunk, hogy eltévelyedett testvéreinket emlékeztessük az Egyháznak a századok folyamán kifejtett csodás szociális tevékenységére, azt felelték: Igazatok van, ha a multról beszéltek. A kereszténység valaha csodát művelt, de ma halott. Ti, akik azzal dicsekedtek, hogy katolikusok vagytok, mit csináltok? Hol van az a tevékenységtek, amely belőlünk a vallással szemben tiszteletet váltana ki és

elfogadtná velünk azt?» (A gondolat Proudhontól való). (57.)

Ozanamot annál inkább kellemetlenül érintették ezek az ellenvetések, mert sok igazságot érzett bennük. Olvasta az Avenirt, a mult alapján hamarosan ő is hitvédelmet fog csinálni, ennek tanulságait át akarta vinni a jelenbe és húszesztendőskorában megalapítja a Szent Vince-konferenciákat, miknek ma 10,500 egyesületben 160.000 tagjuk van, évente körülbelül 40 millió pengő értékű alamizsnát osztanak ki.

Ozanamnak az intézmény megalapításával csak az volt a célja, hogy a felebaráti szeretetet gyakorolja és gyakoroltassa egyrészt a nyomor enyhítésére, másrészt, hogy mind a segélyezettek, mind a segélyezők megszentelését előmozdítsa a segélyezés módszerével. A mi célunk, hogy megindítsuk és fenntartsuk a keresztyények között a szeretet áramát — mondta Ozanam. Művének megalkotásában nem a mai értelemben vett szociálpolitikai elgondolás vezette. Neki szociális tana nem volt, őt csak a keresztyény felebaráti szeretet vezette. Ezzel egyrészt elő akarta készíteni a talajt a törvényhozás útján való megoldásra is, de ha a bukást el akarta kerülni, erre ő még nem is gondolhatott.

De ezt már nem tartotta az ő feladatának. «Mi nagyon fiatalok vagyunk, hogy a társadalmi harcban részt vegyünk. Maradjunk tehát tétlenek a szenvedő és síró emberek között? Nem! Az előkészítő út nyitva van előttünk. Mielőtt a nagy közösség javát munkálhatnók, kísérjük meg, hogy legalább néhány ember javát műveljük, mielőtt megújíthatnók Franciaországot, enyhítsünk legalább néhány ember szenvedésén.» «Kétségenkívül nem elég, ha a szükölködőkön napról-napra akarunk segíteni; a fejszét a baj gyökerére kell tennünk és bölcs reformok által a baj okait kell kisebbíteni. De vallom, hogy a reformok tudományát kevésbé tanulhatjuk meg a könyvek-

ből és a népgyűlések emelvényeiről; mint azzal, hogy a szegényeket lakásukon keressük fel, ha velük érezzük a hideget, keressük az írt az elkeseredett lélek sebére, nyhítva testi-lelki bajait. Ha valaki ezt a munkát éveken keresztül sokszor megtette, akkor majd kezdi megérteni a nyomor szörnyű problémájának elemeit, akkor majd lesz joga komoly reformokat javasolni».

Ebben a két idézetben az egész Ozanam ott van. Ez emeli művét olyan magasra. A jótékonyság erénygyakorlás az adakozóra, nevelő munka a segélyezettre nézve. S még egy óriási jelentősége van Ozanam példájának. Tegyük azt a jót, mire a körülmények és erőink a lehetőséget megadják. Ozanam elgondolása hathatós ellenérv az ellen a lehangoltság, martirpóz, a cselekvéstől való duzzogó visszahuzódás ellen, mik erednek abból, hogy személyes elgondolásainkat, sokszor szeszélyeinket nem tudjuk országos vagy legalább széleskörű érdekké tenni. S ha valahol, hát akkor Franciaországban van szükség ezek ellen a bajok ellen orvosságra, mert sehol sem olyan nehéz az embereket közös munkára összegyűjteni és együtt tartani. Ozanam ennek a bajnak legalább részleges ellensúlyozására oltotta be a francia katolicizmusba a karitásznak ezt a szérumát, mely lehetővé teszi, hogy különféle pártállású emberek egymással együtt tudjanak dolgozni.

*

A Lamennais iskolájából kikerült tanítványok munkája elsősorban, hogy Franciaországban Lajos Fülöp alatt a közszellem a vallással szemben nagyon megváltozott. Lacordaire, Montalembert fenntartás nélkül alávetve magukat a pápai rendelkezéseknek, melyek elítélték az intuicionizmust és a fideizmust, világosan látták, milyen alapra kell támaszkodniok.

Ha maradandó, szilárd alapokon nyugvó munkát akarnak végezni, akkor sem az értelem túltengésére, sem az érzelem mindenhatóságára nem építhetnek. Nekik Rous-

seau tanítványaival szemben az értelmet vissza kell helyezniök jogaiba, mert ha eszünk nem tud meggyőződést szerezni a vallás alapvető igazságairól, akkor szívünk nem sokáig talál benne vigasztalást és örömet. Voltaire tanítványaival szemben pedig bizonyítani kellett, hogy a hit nem ellenkezik az ésszel. «A meggyőződés az észben nyugszik. Azért az Egyháznak a legmagasabb fokban kell rendelkeznie az észkokokkal» — mondja Lacordaire. (II. Conf.)

Montalembert számára is az ész a leghálásabb szövetségese a hitnek, nem pedig szolgálatba hajtott és megalázott áldozata. (58.) Egyikük sem hanyagolta el az érzelem bizonyító erejét, de nem tették bizonyításuk alapjává. Hasonlóképp nem elégedtek meg annak emlegetésével, hogy mit köszön az európai civilizáció a kereszténységnek. Természetesen nem hanyagolták el a munkának ezt a részét sem; példa rá Szent Erzsébet, a Nyugati szerzetesek, A művelődés az V. században, Lacordaire Szent Domonkosa, és beszédeinek számtalan helye, de akkor, mikor Lamennais, Michelet, Quinet, George Sand az «evangéliumról elfeledkező» Egyház közeli bukását jósoltgatták, mikor a különféle forradalmár elméletek, a keletkező szocializmus, a nagyfokú iparosodás már sokak előtt az anarkia rémét, vagy a tőke rabszolgaságába való süllyedést festette a falra, nekik azt kellett tényekkel bizonyítaniok, hogy a katolicizmus ma is eleven, hatóerő, kibékítő, rendet teremtő ereje mostanáig megőrizte frissességét. Az Egyház számára csak a mindenkit megillető jogokat követelték, hangsúlyozva, hogy ezek a jogok megegyeznek az emberiség érdekeivel.

Tizennyolc év munkájának az eredménye lett, hogy a februári forradalom 1848-ban már nem volt vallásellenes. Ez a munka hozta meg a tanítás szabadságát 1850-ben, ez eredményezte III. Napoleon első éve alatt a katolicizmust pártoló kormányzatot, mely alatt a katolikusok hatalmas újjászervező munkát végeztek.

VI.

A scientizmus uralma.

A februári forradalom elsöpörte Lajos Fülöp trónját. Mivel azonban a voltairianus barrikádkirály uralma alatt a «trón és az oltár szövetsége» felbomlott, a trón népszerűtlensége nem jelentett tehertételt az Egyházra nézve. Sok előítéletet, ellenszenvet szüntetett meg az Avenir köréből kikerült gárda határozott, bátor küzdelme a szabadságjogokért. A papság jobban megértette a kortársak aspirációit, több volt az odaadása, mint az előző korszakban, a társadalom pedig, közeledve a kereszténységhez, jobban értékelte ezt az odaadást. Párizs érseke a barrikádokon esett el egy nem neki szánt golyótól, mikor a felázadó munkásság és a katonaság között közvetíteni akart. «Legyen az én vérem az utoljára kiontott vér» — kiáltással halt meg. A korszerűbb munkához, a több odaadáshoz hozzájárult a mártirvér is. Az egyháziak minden fenntartás nélkül csatlakoznak a köztársasághoz. Népszerűségük határtalan. Számosan kerülnek be közülök a nemzetgyűlésbe.

A népszerűségnek olyan légköre vette körül az Egyházat, hogy a rövidéletű köztársaság vívmányainak egyedüli élvezője ő maradt. A katolikusok sürgetésére küld a köztársasági kormány hadsereget a pápai állam visszaállítására.* Az oktatás szabadságának kimondásával

* Ami lelkesedés, érdektelenség volt a katolikusoknál, jól átgondolt politika volt a kormány tagjainál. A novarrai győzelme után ugyanis attól féltek, hogy az osztrákok teremtenek Rómában rendet. (L. Lecanuet. II. 143.)

(1850) hatásos eszközt kapott kézhez a katolicizmus. Megindíthatta vele a polgári osztály nevelését, a hithez való visszafordítását, ami megkezdődött már 1830 után, jóllehet az antiklerikális támadások még közben-közben fel lángoltak. (Jezsuiták elleni hajsza 1845-ben.) A voltairianus polgári osztály, elérve ambícióit, egy részében kezdett közeledni az Egyházhoz és a kereszttelésen, házasságon, temetésen kívül máskor is igénybe vette szolgálatait. Volt ebben a megtérésben része egyeseknél a politikának, másoknál a XVIII. század száraz, szűklátókörű racionalizmusa elleni visszahatásnak. Mint Talleyrand rosszmájúan megjegyezte: A hitetlenség a legkevésbé arisztokratikus dolog. A legtöbben pedig engedelmeskedtek a benső meggyőződésnek, mely vitte őket annyi felfordulás után az egyedül szilárd, biztos intézmény, az Egyház felé. «Micsoda dicsőség — írja Dupanloup a júniusi vérengző napok és Affre párisi érsek halála után — az egész polgári osztály alázatosan, vallásos lélekkel térden áll ötven év óta először.» (I.)

Szerencsére, ezekben a döntő pillanatokban a francia egyház már rendelkezett iskoláival, hogy ennek a hozzája közeledő polgári osztály fiainak a vallásos nevelést megadhassa. Az 1850-ben megszavazott iskolatörvény következtében a katolikusok két éven belül 257 középiskolát nyitottak meg az addig fennálló 121 kisseminárium néven működő középiskola mellé. 1900-ban az 540 állami és nemkatolikus magán középiskolával szemben a katolikus középiskolák száma 581. Az egész ország középiskolai tanulóinak a fele az ő intézeteikben nevelődik.

A katolicizmus térfoglalása, intézményeinek megszerzése tart III. Napoleon uralmának első felében. A «trón és az oltár szövetsége» ismét felújul nem ugyanannyi hátránnyal (de éppen elegendővel) és akkora őszinteséggel, mint a restauráció alatt. De a vallásellenes irányzatok szervezkedése se szünetel; új erők lépnek fel, melyeknek

veszedelme még nem annyira szembeszökő, mert a császári hatalom még korlátok között tartja őket, de már alakulóban van egy újfajtájú materializmus és szkepticizmus, mellyel szemben a francia katolicizmus teljesen tehetetlen lesz és negyven éven át csak vereségeket könyvelhet el. Az az áramlat, mely legalább is külsőleg sokáig hatásos ellenmondás nélkül uralkodott a francia szellemi életen, a scientizmus, a tudomány mindenhatóságába vetett hit. Az irodalomban megfelelt neki a realizmus.

Mielőtt ezek tárgyalásához fognánk, két, a katolicizmus erejét gyöngítő tényt kell megemlítenünk: az egyik az antiklerikalizmus munkája, a másik pedig a szocializmus fellépése.

Az antiklerikalizmus ádáz harca igazában sohase szünetelt, de különös erővel mindig akkor lángolt fel, mikor a katolicizmus kezdte erőit összeszedni. 1848 előtt a küzdelmet Michelet és Quinet vezették a Collège de France-on tartott előadásaikkal, pamfletjeikkel. (Le Prêtre, la Femme et la Famille, Les, Jésuites.) Quinet írta a jezsuitákról: Hogy őket kiűzhessük, egy uralkodócsaládot buktattunk meg, de ha kell, megbuktatunk még hatot. A harc komoly és késhegyig menő. «Nemcsak arról van szó, hogy megcáfoljuk a pápistaságot, hanem becstelenné is kell tenni, de nemcsak becstelenné kell tenni, hanem a sárba is kell őt fojtani.» (2.)

Pedig mindketten elég sok rokonszenvet mutattak pályájuk kezdetén a katolicizmussal szemben. Quinet kedvelt olvasmányai a zsoltárok, Krisztus követése és Massillon beszédei voltak. Michelet még 1843-ban is azt írja: «A legnagyobb fiúi ragaszkodással én beszéltem a mi öreg édesanyánkról, az Egyházzal». «A kereszténységhez nyulni! Csak azok nem haboznak ezt tenni, akik egyáltalában nem ismerik.» (3.) Honnan van ez a nagy változás ennél a két embernél és annyi más kortársuknál? Mindenesetre elsősorban onnan, hogy ezek az emberek

sohase voltak igazi élő tagjai az Egyháznak, így azután sértett érzékenység, politikai előítélet könnyen csapódtak le igaztalan, gyűlölködő formában.* A pap, nő és család című, gyűlölködő, gyanúsításokkal teli könyvről írta Michelet: Hová adtam többet a lelkemből?

Még Micheletnél is szenvedélyesebb ellensége a katolicizmusnak Quinet. Gyűlöletével végigkíséri az Egyházat története folyamán mindenütt, vádolva, befekéltve őt, mint a szabadság és az emberi méltóság legnagyobb ellenségét. A XIX. század második felének antiklerikalizmusa belőle táplálkozik, ő adta meg a programját:

Nem kell ugyanazon időben valamennyi vallást támadni, különösen kivétel nélkül nem szabad támadni a keresztény szektákat, mert arra kényszerítenétek őket, hogy egyesüljenek ellenetek. Ellenkezőleg, egyesítsétek mindazon szektákat, melyek az Egyház ellen harcolnak. Nemzeti eretnekségek (szakadárság), modern vallások, külső kereteket elhagyó szekták, szabadgondolkodó iskolák, bölcséleti rendszerek, minden, ami él és lélezkzik, vegyen részt ebben a végső erőfeszítésben a halál ellen, mely már árnyékát veti ránk. (4.) A gyakorlati, a hasznos, a sürgős teendő: tömegben kilépni az Egyházból. (5.)

III. Napoleon uralmának első éveiben ismét felújult a trón és az oltár szövetsége. Ez a tény ürügyet, kész formulákat adott az antiklerikálisoknak, akik helyett az Egyház nem akart vállalkozni a császárság megbuktatására.

Az a jóviszony, mely létezett az Egyház és a köztársaság között, III. Napoleon államcsínyje (1852) után hamarosan felbomlott. A köztársaságiak szemérehányták a katolikusoknak, hogy oly gyorsan behódoltak. S nem is

* Ez volt az eset Michelet-nél és Quinet-nél, kiket nagyon dühösített némelyeknek a tanítás szabadságáért vívott harcban tanúsított éles hangja.

tagadható le, hogy egyesek nagyon messze mentek hűségük kimutatásában s nem teltek el III. Napoleonnak, az új Konstantinnak, Nagy Károlynak, Szent Lajosnak a dícséretével. A köztársasági párt egyre jobban méltatlankodik a papság szerepe miatt, — írja Madame Adam. Akik a vallást megszemélyesítik, azoknak a politikai harcokon kívül kellene maradniok, mert ellenszenvet keltenek és kiváltják a bosszú vágyát. A papok nagyon későn kapnak észbe, ha egyszer majd a köztársaságiak kerülnek hatalomra. (7.)

Montalembert hiába emelte fel a szavát: Minden zsarnokságból leggyűlöletesebb az a zsarnokság, amelyet a vallás segítségével gyakorolnak vagy *látszanak* gyakorolni . . . Egyrészt a papság kebelében az emberi természet gyógyíthatatlan betegségeit tenyészti ki: a gőgöt és a lustaságot . . . Másrészt az Egyház örök ellenségeinek kezébe a legkényelmesebb és a legeredményesebb fegyvereket adja, melyeknek a sikere csalhatatlan. Az Egyház fokozatosan veszíti el lelkekre gyakorolt hatását; hamarosan kihasználják, lassanként úgy látszik, mintha cinkostárs lenne; a vége mindig az, hogy áldozat lesz. (8.)

Természetesen ilyen igaztalan általánosítás csak olyan szenvedélyes népnél ver gyökeret, mint a francia, aki — mint előszavunkban említettük — mindig valami nagy hivatás letéteményesének hiszi magát. Az Egyház hivatása nem az, hogy bukott pártokat felemeljen, azokért üldöztetést szenvedjen. Őneki követelni kell a saját szabadságát. Ő minden hatalomnak csak azt ismételheti: A felsőbbségtől nem jócselekedetei miatt kell félni, hanem a rosszak miatt . . . A fejedelem a számodra az Isten szolgája a közjó munkálására. S mikor ez megszűnt III. Napoleonnál, a katolikusok nagy többsége ellene fordult. A szenvedély túlfűtöttségében az ész szava nem nyom semmit. Különben is azok, kik elhagyják a katolicizmust, már csak a külső formákat hagyják el. Jules Favre (Mari-

tain nagyatyja), Renouvier, Frédéric Passy, Carnot, Prévost Parodol protestánsok lesznek. George Sand protestáns pappal keresztelteti meg unokáit. «Ez nem kötelesség részünkről, hogy bármely embertől alkotott valláshoz tartozunk — írja George Sand (1869 június. 21.) — Hanem az én fiam felfogásában ez tiltakozás a katolicizmus ellen, a család szakítása az Egyházzal végleges, nyílt szakítás a katolikus pappal.»

1857-ben olvassuk a Revue de Parisban: A protestáns vallásnak nehéz, de dicsőséges szerepet kell betöltenie. S ez az, hogy előkészítse a jövődő átalakulást . . . A külső formának, a hivatalos szervezetnek, sőt még a protestantizmus nevének is el kell tűnnie. Ami megmarad, az a keresztény eszmény, kibontakozva minden babonától, a szeretet törvényére leegyszerűsített evangéliumi tanítás s végül a vallási életbe először belépő három dolog: szabadság, ész, haladás. (9.)

A francia protestantizmus vállalkozott erre a szerepre. A nemzet tömegére nagy nem volt a hatásuk, de közeleg már az idő, mikor a politikai hatalmat átvéve, a tömeg is hatásuk alá kerül. Addig Littrével azt tartják: Az ügy halad. S ha elzárják előlünk a közhivatalokat, megtorláláskép megszerezzenek a tényleges hadállásokat, vagyis a meggyőződést, az érzelmeket és a lelkiismereteket. (10.) Főképp az ifjúságot nyeri meg ez a mozgalom. Thiers, III. Napoleon uralmának kérlelhetetlen ellensége mondta Mme Adamnak: Az önök fiatal emberei nehéz gondokat okoznak nekem. Van közöttük kettő, kiknek úgy látszik, az lesz a hivatása, hogy önöket mindnyájukat vezessék . . . Gambetta és Brisson . . . Szerencsétlenségre mindketten megegyeznek a katolicizmus elleni gyűlöletben s valamennyiünket megfertőznek . . . Ezeknek az eszméknek a győzedelme a katolikus Franciaország megtagadása, államvallásunk megszüntetése történelmünk végét jelentené, a harcot nemzeti szellemünk

ellen... Az önök Gambettája politikai és társadalmi veszedelem, Brissonja pedig nemzeti és erkölcsi veszedelem. (11.) Ugyancsak Mme Adame jegyzi fel Mérinée felfogását (1868 körül): Azt hiszi ön, hogy a Peyrat-ok, Challemel-Lacourok, Aragók és jakobinus csőcselékük, a Brissonok, Ferryek, Rance-ok önöknek szabadságot adnak, ha egyszer uralomra jutnak? Ezek Marat, Robespierre és Saint-Just fiai. Ha ezek egyszer uralomra jutnak, nemcsak úgy viselkednek, mint a terroristák, hanem mint az Egyház legsötétebb napjaiban, mert ezek a fanatikusok is egyházat alkotnak, kisebbet, mint a nagy, de éppen olyan dogmatikusokat. Azt hiszik, hogy ők szabad elmék, pedig csak olyan elmék, akiket ingerelemek mindazok, kik nem fogadják el az ő megfogalmazásaikat. (12.) Peyrat nevű újságíró már megfogalmazta az azóta nagy hírre tett szert, formulát: Az ellenség a klerikalizmus. (Le clericalisme voilà l'ennemi.) «A császárság hallgatásra és tanulásra kárhoztatott bennünket, ezért jelenünk meg a küzdelemre erős szívvel, fejlett agyvelővel. A német bölcseleket (Kant, Hegel, Feuerbach) fordítottuk és olvastuk. A német materialisták: Wirchow, Moleschott, Vogt, Büchner, számos olvasót találtak; Fourier, Saint-Simon, Comte, Proudhon, Darwin, Littré, Taine, Claude Bernard, Rohn lelkes tanítványokat szereztek — írja Laforgue 1866-ban. (13.) «Ha ezek helyettesítik a császárságot, önkényesebbek lesznek nála. Nem képzelik el önök, milyen felfogás van ezek között — írja Jules Simon — szintén köztársasági. (14.)

A szocializmus jelentkezése szintén az egyházellenes erőket erősítette. A júniusi napok vérengzése hatalmas fegyvert adott azok kezébe, kik a szociális reformokról hallani sem akartak. A polgárság, a parasztság a «fennálló rend» embereit küldte a parlamentbe. A közvélemény elnémította azoknak a katolikusoknak a szavát, akik a társadalmi kérdésekkel a munkásosztály javára

is szembe akartak nézni, mint Lacordaire, Maret abbé és Ozanam. A konzervatív politikának az eredménye lett, hogy megkezdődött a vallás és a munkásosztály között a szakadás. Hamarosan a papság panaszkodik majd, hogy a nép nem követi, a nép pedig, hogy nem törődnek vele. A vallást és a tulajdont fenyegető szocializmustól való félelem a papságot, mint a francia nemzetnek legnagyobb részét, annak a reakciós politikának a karjába hajtotta, mely a munkásosztály védelmét feláldozta a polgári osztály érdekeinek a «rend» és a «tulajdon» védelmének ürügye alatt. Ez a seb sehol se volt olyan mély, mint Franciaországban s mindenütt jobban behegedt.

A korszakfordulónak, az új nemzedéknek formálója és kifejezője azonban az irodalomban a realizmus, a bölcséletben és tudományban a scientizmus, a tudomány mindenhatóságába vetett hit. Vegyük ezekhez még a második császárság alatt elkövetkezett hihetetlen anyagi fellendülést és a nyomában járó korrupciót, akkor már rendelkezünk az új korszak megértéséhez szükséges elemekkel, melyek közül mi természetesen csak az irodalommal és tudománnyal foglalkozunk.

Hogy az a hangulatváltozás, az a politikai siker, mely jelzi a februári forradalmat, ne legyen csak múló jelen-ség, hanem az egész nemzetet átgyúró, tartós áramlattá váljék, ahhoz az kellett volna, hogy a politikai győzelemmel párhuzamosan folyjék az irodalomban és tudományban is a vezetőosztályok felfogásának irányítása. Azonban ez nem történt meg. A kor nagy íróit a vallási kérdések nem érdekelték vagy legfeljebb pozitívista, determinista szempontból. A katolikusok el vannak foglalva intézményeik szervezésével. Az előző korszak nagy írói: Montalembert, Lacordaire, Dupanloup, nem a szorosan vett szépirodalom képviselői. Az általuk megnyitott utakon folyik a munka, de nincsenek új kezdeményezések, új hódítások. Az előző korszakból rájukmaradt kér-

dések, viták emésztik fel különben is a katolikusok erőit. (Liberalizmus.) Az irodalomban legfőljebb másodrangú képviselőik vannak. Mikor a túlárado érzelmvilágból, képzeletből táplálkozó romanticizmus helyett a dolgos, józan és gyakorlati polgári életeszménynek megfelelő, meggondolt, megfontoláson és megfigyelésen alapuló realizmus lesz uralkodóvá, nincs igazán nagy katolikus író, aki az új irányt megkeresztelte volna, mint tette azt Chateaubriand egy félszázaddal előbb. A kor egyetlen nagy katolikus írója, Louis Veuillot, szenvedélyes és polemikus természeténél fogva nem volt alkalmas arra, hogy iskola élére álljon. Nem is ambicionálta ezt a szerepet. A katolicizmus a romanticizmusnak szenvedte hátrányait, amennyiben katolikus képviselőinél a tan nem volt mindig szilárd és megbízható, de a romanticizmusnak voltak nagy katolikus írói is, és számlájára nem egy, a katolikus vallásra kedvező tény írható. (Vallásos érzés divatbahozása, a történeti érzék felkeltése stb.) Ellenben a realizmus negyven éven át mindenféle megnyilatkozásában csak a vallás pozícióinak a megdöntését munkálta. Érdekes a két félszázad mérlegének az összehasonlítása már előre is. 1850-ben a katolikusok politikai téren a legelőnyösebb helyzetben vannak a konkordátum óta, de a szellemi téren mintha nagy tespedés kezdődne. Minden erőt lefoglal a lelkipásztorkodás, az iskola. A második félszázad az egész század folyamán élvezett legnagyobb szabadsággal kezdődik, az erők kifejtésének semmi akadály, s végződik politikai téren a teljes vereséggel. Ellenben a katolikus gondolat képviselését szellemi téren fényes eredmények képviselik.

*

«Ez megöli amazt» — mondja a Notre-Dame-de-Paris egyik fejezetében az archidiaconus (főesperes), miközben jobbját a nürnbergi nyomdából 1474-ben kikerült

könyvön nyugtatja, baljával pedig a Notre-Dame-ra mutat. A látnok szerepében tetszelgő költő egész fejezetet szentel ezzel a címmel feltevésének : hogyan öli meg a könyv, a sajtó a régi épületet, a vallást. 1860 felé ezt a közhellyé lett mondást úgy magyarázták, hogy a tudomány öli meg a vallást. Minden előjel — szerintük — azt mutatta, hogy a jósoknak igazuk lesz. S lám, egy félszázad múlva, 1900—1910 között meg kellett állapítani, hogy a tudomány nem ölte meg a vallást, sőt a francia nép vezetőrétegében sokkal mélyebbre hatolt, mint az utolsó két évszázad bármely szakában s nem is fogja megölni, nagyon sok elsőrangú tudós véleménye szerint.*

Azonban 1850—1870 között még nem hallatszott el Dubois-Raymond ajkáról a híres *ignoramus et ignorabimus* (nem ismerjük és nem fogjuk megismerni), a közönség, főképp az ifjúság, lelkesedéssel ismételtette Berthelot önérzetes kijelentését : A világnak nincs misztériuma számunkra. A természettudományok terén elért eredmények, azoknak gyakorlati alkalmazása az emberekben mérhetetlen reményeket keltettek. Ezekben az években érlelődnek és jelennek meg azok a hatalmas rendszerek, melyek a természetnek, a világegyetemnek új magyarázatát iparkodtak adni s valóságos forradalmat jelentettek a tudományok terén. Auguste Comte megadja rendszerének, a pozitívizmusnak a végső formát s kezdődik meg uralma 1855 körül, 1852-től kezdve érlelődnek Spencer híres Alapvető elvei, 1859-ben jelenik meg Darwintól a Fajok eredete; 1848-ban írja Renan a Tudomány jövője című munkáját, mit ugyan csak 1890-ben ad ki, de már ennek a gondolatai irányítják egész működését; 1863-ban jelenik meg romboló hatású Jézus élete című munkája. 1865-ben Claude Bernard Bevezetés a kísérleti orvostudományba című munkája adott újabb

* Aubry : *La foi sous la Coupole*, Paris, Spes.

lendületet az irányzatnak. Ebben az időben jelennek meg egymásután Taine munkái, melyekkel a pozitívista bölceletnek, a mechanikus világszemléletnek Franciaországban legnagyobb hatású népszerűsítője lett.

Az említett munkák mind materialista alapra helyezkednek, vagyis a fizikai világ törvényeit kiterjesztik a lelki élet jelenségeire is. Ennek a felfogásnak adták a franciák a scientisme nevet. Ez a felfogás azt gondolja, hogy amint a fizikai világban a szükséges és elégséges feltételek okvetlenül létrehoznak bizonyos jelenségeket, a lelki élet tényeit is szükségképpen ez a kérlelhetetlen determinizmus irányítja, csak meg kell ismernünk ezeket a feltételeket. Anyag és szellem között nincs különbség. Vallási felfogása legjobb esetben pantheista.

Az új elméletek tudományos értéke és jelentősége a fizikai világ terén szédítő tekintélyt adott szerzőiknek ott is, ahol nem voltak illetékesek vagy ahol csak részletkérdésekben volt igazuk, vagyis a lelki jelenségek terén. A kor vallástalansága megint megtalálta a népszerű formát, hová — a szocialista-demokrata mozgalmakon kívül — lecsapódjék. A kísérleti tudományoktól várták rajongói, hogy az erkölcsi, társadalmi igazságok kulcsát, az élet titkát megtalálják. «Egyedül a tudomány oldhatja meg azokat az örök problémákat, melyek megoldását az emberi természet parancsolóan követeli. A tudomány csak annyit ér, amennyire a vallást helyettesíteni tudja» — mondja Renan. «A történelem törvénye, hogy nincs csoda, a bölcelet törvénye, hogy nincs misztérium, a tudomány törvénye, hogy nincs természetfölötti» — mondja ugyancsak Renan. (15.) Képzeltető, micsoda vonzóerővel hatott ez a tanítás a kortársakra. A bámulatos eredményekre támaszkodó káprázatos jövőigérete mennyi, a hitben vagy erkölcsben gyöngé embert szédített meg. Hozzájuk sorakoztak azok, kiknek hite értelmileg nem volt megalapozva. Paul Bourget, akinek

később nagy része volt a varázs megtörésében, eleven képet fest erről a hatásról. «A dogma, mely azon a ponton volt, hogy meghódítsa 1850—1860 között a lelkeket, a scientizmus volt. Ma a nélkül írom le ezt a szót, hogy elhallgatnám rosszaló jelentését. Azonban negyven évvel ezelőtt (1870-ben), mikor húszéves voltam, nagy betűvel írtam volna ; ezt a kifejezést a beavatottnak és annak a kommentárnak a meghatódottságával írtam volna le, melyet Taine adott róla Byronról szóló tanulmánya végén : A tudomány közeledik végre, közeledik az emberhez. Kinőtt a csillagok, kövek, növények látható és tapintható világából, ahová fölényesen száműzték. Föl-szerelve pontos és átható eszközökkel, melyeknek helyességét háromszáz esztendő gyakorlata bizonyítja és mérlegeli teljesítőképességét, a lélekkel kezd foglalkozni. A gondolat és fejlődése, szerkezete és kapcsolatai, testi vonatkozásai, a történelem folyamán való végtelen megnyilvánulási formája, a végső okok kutatása körül való csodálatos termékenysége napjainkban a tudomány tárgya, mire már hatvan év óta törekednek Németországban s ami lassan, biztosan, ugyanazon eszközökkel fürkészve, mint a fizikai világ, átalakul előttünk, mint a fizikai világ.» És Taine-nel következtettem volna : A tudomány ilyen fölhasználásában, a dolgok ily föl-fogásában van erkölcs, művészet, politika és vallás. A mi dolgunk a jelenben ezt a vallást keresni. Még most se írom át ezeket a sorokat megindulás nélkül. Ezek voltak ifjúságom credója, jelszó, aminek alárendeltem erőfeszítéseimet s mondhatom, hogy még most is alárendelem . . . (16.)

Az a tudomány pedig, melyen Taine is ezt a varázslatos jövőt készíti elő, a lélektan, mi nála teljesen függeléke a fiziológiának. Az ember éppen olyan produktum, mint minden más, csak a természet legmagasabb fokán áll. Minden, ami a lélekben történik, szükségképpen eredője

a körülményeknek. Az ember egy megoldáshoz közeledő mértani tétel. (Un théorème qui marche.) A tudomány feladata, hogy fölfedezze a lélek megnyilvánulásainak törvényeit, mégpedig ugyanazokkal a módszerekkel, mint amelyekkel megállapítja az anyagi világ törvényeit. S mivel ezek a törvények, amint egyre jobban megismerjük őket, mindig kisebb számú, általánosabb érvényű alapelvekre szorítkoznak, talán egyszer megfogalmazható lesz az az egyetlen törvény, amelyből minden más származik. «A szükségességek láncolatában a világ egységes oszthatlan lényt képez, melynek tagjai az egységes jelenségek. A dolgok végső csúcán, az elérhetetlen éter fényzónében fölhangozik az örök axióma és e formulának folyton terjedő visszhangjából, kimeríthetetlen hullámzásaiból támad a mindenség. (17.) Ezt a szabadakaratot tagadó pantheista, determinista felfogást viszi át irodalmi tanulmányaiba is. Liviusról, Lafontaine-ról szóló tanulmányaiban, angol irodalomtörténetében, a művészetéről írt különféle tanulmányaiban mindig arra törekedett, hogy a művészi vagy irodalmi tehetséget az ő úgynevezett első tényezőire: a fajra, környezetre és időpontra vezesse vissza és ezáltal kiküszöbölje mindazt, mit az anyagot és szellemvilágot megkülönböztető bölcsélet a léleknek, mint önálló szellemi valónak (substancia) tulajdoníthatna. Bár az emberi szabadakaratot tagadja és angol irodalomtörténetében azt állítja, hogy az «erény és a bűn épolyan termékek, mint a cukor és a vitriol», hangsúlyozza az erkölcsi felelősséget.* Ugyan-

* Ez a formula nagy mebotránkozást keltett, többiben védekezett ellene. A Débats szerkesztőjéhez 1872 dec. 19-én intézett levelében azt mondja, hogy az erkölcsi tényeket meghatározza a megelőző erkölcsi élet: hibák, szenvedély. Az erény és bűn nem a testi diszpozíciók eredménye. Azonban míg a determinizmust fenntartja, a formulának mindig hamis értelme marad, sajátos ellenmondással azt állítja, hogy a determinizmus bár nem zárja ki az erkölcsi felelősséget, ellenkezőleg, megállapítja.

csak tiltakozik az ellen, hogy az ő tanítása a tudomány és a vallás összeférhetetlenségét hirdetné. Én előttem csak a római katolicizmus mai formája összeférhetetlen, ellenben a liberális protestantizmussal a megértés lehetséges — írja még 1891-ben is, mikor már valóságos hőskölteményt írt a katolicizmusról. Kortársa mondta róla : Amint Renan természetében volt, hogy mindig hagyott nyitott ajtót a kételynek, Taine-nek ellenkezőleg az volt a természetében, hogy a nyitott ajtót mindig elzárta annyira, hogy elméleteitől nem tudott szabadulni. (18.) Barrès, aki szintén állott varázslata alatt, jegyezte fel jegyzeteiben : Taine azt gondolta, hogy a társadalom számára kell vallás, a francia társadalom számára pedig a katolicizmus kell, de nem hitt. Tragikus helyzet. Egy szóval, Taine azt hiszi, hogy a gondolat ellentmond az életnek. A tudomány tagadja a vallást, az Istent, amik szükségesek az élet számára. Bourget azt mondta : A tudomány kikövetkeztet törvényeket. S ha véletlenül megtörténik, hogy a tudomány tagadja, ami hasznos, akkor a tudománynak nincs igaza, a tudomány nem tudomány többé, mert az életnek nem lehet nem igaza. De igen, — feleli Taine — az én gondolatom helyes, hanem ellenmondás van a gondolat és az élet között, ezért vagyok pesszimista. Kant nem habozott : Az értelmem olyan igazságokat állapított meg, melyek nem életképesek, tehát értelmemnek szükségkép nincsen igaza. (19.) Barrès e három típusához még hozzávehetnők azt a típust, melynél metafizika és vallás helyett csak a politika szerepel s megkaptuk azt a négy típust, mely ebben a korban (1850—1890) a francia szellemi életet irányította.

Tainenek a hatása óriási volt. «Ellenállhatatlan áramlat vitt bennünket Taine felfogása irányában . . . Márpedig Taine akkor nyíltan ellenséges álláspontra helyezkedett nemcsak a katolicizmussal, hanem a protestan-

tizmussal is. Taine szerint a katolicizmusnak hamarosan el kell tűnnie», írja Mme Adame. (20.) Tiszteletreméltó egyénisége, elméleteiből a hasznosítható elem, munkáinak irodalmi értéke, főképp pedig az elméleteiből levont következtetések, miket ő talán sohase gondolt, valósággal megbúvólték az ifjúságot. Újra hangsúlyozzuk, hogy Taine ennek az irányzatnak nem megteremtője. Gyökerei messze visszanyúlnak. A XIX. század közepén ennek az irányzatnak elgondolásai a levegőben lógtak. Auguste Comte jóval előtte fogalmazta meg a pozitívizmus elveit (1824-től), de Taine és Littré volt Comte nehézkes stílusa miatt a leghatásosabb megfogalmazója és legvilágosabb népszerűsítője.

Mialatt Taine és Renan Comte alapján a tudományt dogmává, vallássá emelik* a romantikusok után, akik a tényekkel, a valóval nem sokat törődtek, mint Lamartine és V. Hugo. Az irodalomban is új irányzat tör elő, a realizmus. A realista regényírók és költők nagy hódolattal és becsüléssel vannak a tudomány iránt. A tudományok azonban, miket művelnek, nem az elvont tudományok, hanem a kísérleten, megfigyelésen, adatokon alapulnak. A képzelet háttérbe szorításával művészek és írók versenyeznek a pontosságban, az adatok megbízhatóságában. A realista írók már jóval azelőtt, hogy Taine az Értelemről szóló munkájában megfogalmazta volna, átviszik a szépirodalom területére «az egészen kicsi, jól megválasztott, sokat mondó, körülményesen és aprólékosan feljegyzett kis tények» kultuszát. Stendhal, Flaubert regényeiben, Leconte de Lisle költeményeiben a tény, a valóság uralma vonul be a képzelet alkotásaiba. A poziti-

* Van már egy világi tekintély, amely az emberi észre van alapítva, amit a tudósok, írók és bölcselők gyakorolnak. Ők is papságot alkotnak a maguk módján, mert dogmákat alkotnak és hitet tanítanak... A tudomány is vallás. Neki is megvannak a dogmái, ő is összegyűjti hívőit egy nagy templomban. (R. M. t. II. 210. és köv.)

vizmus irodalmi formájának, a realizmusnak, méginkább a belőle fejlődött naturalizmusnak elméletírója, Zola, «a szociális tudományok doktora» lesz a Kísérleti regény (Roman expérimental) címen összegyűjtött vitairatában,* elméletének szemléltetője pedig a Les Rougon Macart húszkötetes regényciklus. A pozitivista-realista irányzat teremtette meg a l'art pour l'art iskoláját. A tárgyilagosságot egészen az író egyéniségének látszólagos elmosódásáig viszi (Impersonnalité, impassibilité.) Ez az irányzat előzönlötte az egész iradalmat. «Anatómusok, fiziológusok, mindenütt feltalállak benneteket!» — kiált fel Saint Beuve a Madame Bovaryról írt ismertetése végén.

Erre a pozitivista-realista, nagyjában arisztokratikus irányzatra rakódik le az értelmiségi elem vallástalansága. Egyeseknek, mint Renannak, az a felfogása közbenkőben, hogy az Egyház különböztessen meg kétféle hívőt: Azokat, kik a vallás szelleméhez ragaszkodnak és azokat, kik e betűhöz. Ne ártsátok bele magatokat abba, amit irunk, akkor nem vitatjuk el tőletek a népet. Ne támadjátok helyünket az Akadémiában és az egyetemen, megosztás nélkül nektek hagyjuk a falusi iskolát. A többség azonban fölmond a kereszténységnek és új istenségnek, a tudománynak hódol, vagy pedig, hogy megokolhassa az Egyházon kívül való maradását, megalégszik határozott, tartalom nélküli vallásos érzelgősséggel, minek a spiritizmustól kezdve nagyon hosszú skálája van, mint Victor Hugónál.

S ez az irányzat egyre szedi áldozatait a hívők fiai között is. «Bizonyos, hogy a század egyik jellemző jelensége a katolicizmus megfogyatkozása. Az irodalom a maga összességében véve nem keresztény», — mondja Jules Lemaître. (21.) Vallási közömbösségük meglep és

* L. még Leconte de Lisle: Poèmes antiques előszavát, 1852-ből.

megbotránkoztat bennünket. Ezek elvesztették a hitet belső tragédia, Jouffroy éjjele nélkül.* (22.)

A scientista determinizmusnak a következménye egyenlő a vallás és az erkölcs megsemmisítésével. Ha ugyanis a feltétlen determinizmus igazgatja a világot, akkor a csoda lehetetlen, mert az feltételezi a végső oknak szabad beleavatkozását. Mivel pedig a hitnek az észszerű bizonyítása végső fokon a csoda lehetőségén és valóságán nyugszik, a determinizmus mellett a természetfölöttinek egész alapja összeomlik. Renan egész működése abban áll, hogy a keresztény vallást és a kinyilatkoztatást merőben emberi tényezőkkel magyarázza meg. A különféle lelki betegségeken végzett korabeli kísérletekre támaszkodva építi fel A kereszténység eredete című regénynek vehető történelmi munkáját. A kereszténység 19 évszázados történetének eredetét leegyszerűsíti a hipnózis, hallucináció és szuggesztió egyszerű eseteire. Ez a felfogás már a vallásnak nem ezt vagy amazt a tanát tagadja, hanem egyszerűen kétségbevonja a vallásos érzés és szükséglet jogosságát és erejét. Nincs természetfölötti, nincs Isten, nincs vallás. Tudós nem foglalhat állást ebben a kérdésben. S ha a tudós sohase találta meg a lelket a fejbőr alatt, annál kevésbbé lehet az Isten a laboratóriumi kísérletezések eredménye. Minden úgy történik, mintha Isten nem léteznék. Minek foglalkoznánk vele, mikor amúgyis megismerhetetlen? Ime a semlegesség, a közömbösség alapelve, mely propaganda volt a vallás nélküli vallásellenes oktatás meghonosítására, mely a vallástalanság terjesztésének napjainkban Franciaországban a leghatalmasabb eszköze.

A romanticizmus túlhajtásának a mérlege lett, hogy a kicsapongás megöli az embert és bomlasztja a társa-

* Jouffroy francia filozófus drámai módon írja le azt az éjjelt, melyen tudatára ébredt hite elvesztésének.

dalmat. A scientizmus mérlege is hamarosan megállapítható lett a következőkben: A scientizmus és a rajta alapuló kizárólagos művészet egyéniségének értékes összetevőitől fosztja meg az embert, vérszegénnyé teszi, végül pedig kiábrándulásba kergeti. Ezután nem következik más, mint a pesszimizmus vagy a diletantizmus.

«A remény, mely csillog a kocsma ablaktábláin, elfujva örökre halott. Az ördög mindent kioltott a kocsma ablaktábláin,» — mondja Baudelaire. (L'Irréparable.) Valóban azon nemzedék előtt, mely a pozitívista rendszeralkotók után következik, az ördög, vagyis a scientizmus kioltotta a reménységet. «A pesszimizmus szükségképeni eredménye annak a tanításnak, melynek számára a világegyetem nem más, mint egy kezdet- és végnélküli önálló mechanizmus, melyben a gondolat, az érzelem és az erkölcsiség csak az anyag megnyilvánulása... Azért azután a pesszimizmus közös vonása is volt majdnem minden kiváló műnek.» (23.) Maga a mester, Taine is azt tartja, hogy «a tudomány legértékesebb gyümölcse a sorsba való nyugodt beletörődés, mi lecsillapítva a lelket, a szenvedést a testi fájdalomra korlátozza». (24.) Az unalom ásítozik a tudósoktól elszíntelenített világon — kiált föl ennek a nemzedéknek legfiatalabbja, Barrès. Ezt a pesszimizmust még csak növelte Schopenhauer, Hartmann, Nietzsche pesszimizmusa, bomlasztó világfelfogása, akik éppen ezen időben találtak utat a francia intelligenciához. Nem csoda, ha ebből a nemzedékből sokan Schoppenhauernél és a buddhizmusnál keresnek világnézetet, kik a sorsba való passzív és ellenállás nélküli lemondást tanácsolják neki.

A pesszimizmus az egyén életerőit támadja, tevékenységének kifejtését akadályozza, a diletantizmus a társadalom számára jelent veszedelmet. A diletantizmus szót értelmi és esztétikai hedonizmus jelentésében használják a XIX. század scientista nemzedékével kapcsolat-

ban.* A dilettáns a dolgokkal szemben nem vizsgálja azok előnyös vagy hátrányos voltát, hanem csak szépségüket; az eszmékkal szemben nem keresi azok igazságát vagy téves voltát, hanem szintén csak a szépségét; az emberekkel, az étellel, az emberi érzésekkel és cselekvésekkel szemben nem törődik az erkölcsi értékkel, hanem csak azzal a széppel, mit tartalmaznak s mi neki élvezetet nyújthat. Mindent megismerni, mindenből élvezni, ami szépet, megigézőt nyújthat egy nyilt szemű, értelmes, túlfinomult léleknek.

Az intellektuális és esztéta dilettantizmusnak főképviselői Renan és Anatole France. Renan szkepticizmusa, dilettantizmusa és iróniája sokáig divatban voltak és kiszámíthatatlan pusztítást végeztek a vallási és erkölcsi élet terén. «Egyáltalában nem törekszem, hogy szigorúan következetes legyek életfelfogásomban. Mikor valódi vagy látszólagos ellenmondásokat találok, nem aggodalmaskodom és nem fárasztom magamat, hogy mindezt kiegyeztessen» — írja Renan. (25.) — Az én intellektuális állásfoglalásom olyan, hogy egyeseknek ilyenek tűnhetnek fel, másoknak olyannak, a nélkül, hogy valamit is színlelnék, a nélkül, hogy valamelyik is tévedne, mert az ellenmondás zsarnokságából kibontakoztam, írja Cognat abbénak. Alapelve semmit feltétlenül biztosnak el nem fogadni, a bizonyosságtól (certitudo) való irtózás. Egyetlen feltétlen bizonyosság számára a természetfölöttinek tagadása, amiről nem mondhatott le a nélkül, hogy önmagának ellen ne mondott volna.** Ugyanezen alapra támaszkodik történetírói felfogása is. Ő, aki mindig ajánlja a történeti források szigorú bírálatát, történetbölcseletével tág teret ad minden rombolásnak. «Bizonyos

* A dilettantisme első jelentése műkedvelő, főképp a zene terén. Olasz szó — dilettante — dilettanti.

** «Ha a csodának van valami alapja, akkor az én munkám tévedések szövédéke.» (Vie de J. préf de la 13.-e éd.)

eseményeknél nem arról van szó, hogy megtudjuk, hogyan történtek, hanem hogy elképzeljünk különféle módokat, amelyek szerint történhettek volna. Ami egyik esetben nem volt igaz, igaz volt a másikban. (26.) A történetíró tehetsége abban áll, hogy egészében igazat alkot olyan vonásokból, melyek csak félig voltak igazak. (27.) Ilyen alapelvekkel megírhatta egyetlen föltétlen alapelvének, a természetfölötti kiküszöbölésének szemléltetését a zsidó nép történetén és a kereszténység eredetén a nélkül, hogy egyetlen csodát is elfogadna. A szövegek kiválasztásánál tudni kell olyanokat választani, amelyekről, úgy látszik, mintha kedveznének a természetes magyarázatnak; hangsúlyozni kell egyes vonásokat és ügyesen csoportosítani, kisebbíteni egyesek jelentőségét vagy elmellőzni. Föltevésekkel kell gyakran dolgozni. Hogy ne vádolhasson senki bennünket, hogy csak ellenségeit hallgatjuk meg, újra adjuk az ő véleményét is. «Sürgetni kell a szövegeket mindaddig, míg csak nem sikerül egymáshoz közeledniök és egy olyan egészlet adni, amelyben minden adat szerencsésen olvad össze.» (28.)

Renan a hitetlenségnek talán még nagyobb mestere, mint Voltaire. Jól tudta, hogy a XVIII. század durva módszerével nem menne semmire, azért elhalmozza a vallást tiszteletének, szeretetének jeleivel, csak éppen a létjogosultságát vonja kétségbe. Igazi érzelmeit a halála után kiadott önéletrajzszerű regényvázlatában találjuk meg. «Szívesen használjuk legdrágább illatszereinket a kereszténység bebalzsamozására . . . ha beleegyeznek, hogy halottként viselkedik, ha azonban az életerő bizonyítványának akarná venni azokat a dicséreteket, miket naivságunkban neki adtunk, hát akkor haljon meg és ez alkalommal pecsételjék le jól a követ, hogy a harmadik napon újra fel ne támadjon.» Szemfényvesztő, galád módszer!

A politikára vonatkozó felfogása is hasonlóképpen romboló hatású végeredményében. «Ki fogja jobban szolgálni az elkövetkezendő századokban az emberiséget : a hazafi, a liberális, a reakciós, a szocialista, a tudós? Senki se tudja. A politika olyan, mint a pusztaság, ahol az ember taláalomra megy . . . A társadalmi rendben senki se tudja, hol van a helyes állásfoglalás.» (29.) S mindez neki nem volt fájdalmas, idegekre menő probléma, mert hiszen saját bevallása szerint ő sohase szenvedett nagyon. A szkepszisnek, dilettantizmusnak ez a lelki állapota sok embernél felléphet s alig van ember, kinél élte valamely szakában ne jelentkeznék, de életfelfogássá válása, széles körben való uralkodása nagyon veszedelmessé lesz az egyénre és a társadalomra egyaránt. S csalhatatlanul odavezet, ahová a pesszimizmus, vagyis arra a «szomorúságra, melynek összetevői az önmagától való irtózás, az életrevalóság hiánya, saját tehetetlenségének érzése, a félelem az erőfeszítéstől, a lustaság, aminek egyhangú védekezése mindig a : mire jó?» (30.) Ezt a lelki állapotot csak súlyosbította (és nem teremtette, mert hiszen a francia nép a háború anyagi veszteségeit, terheit hihetetlen gyorsan kiheverte) a háborús veszteség érzése. A francia császárság épületének csillogó homlokzata néhány hét alatt összedőlt a «nyers erő» csapásai alatt. Divatba jön a fizikai erő, az erőfeszítés lenézése. Rovásukra magasztalják fel az intelligenciát. A legfőbb kérdés, mely ezt a nemzedéket foglalkoztatja, az az állítólagos ellentét, mely a gondolat és a cselekvés között fennáll. Mire jó a cselekvés, az erőfeszítés? A fiatal nemzedék egy része valósággal dicsőségének tartotta ezt a színlelt vagy valóságos ellenszenvet a cselekvéssel szemben, sőt úgy akarták feltüntetni, mintha ez következménye lenne a túlfinomodott civilizációnak. (Décadence.) A renani szkepticizmus nagyon jó megalapozást szolgáltatott az 1870-es vereség után, hogy a vele társult, úgynevezett

francia könnyelműség álarca alá rejtsek sokan a bosszúságukat, hogy a legyőzöttekhez tartoznak, el akarván ezzel terelni a figyelmet, hogy a vereség helyrehozásához vagy nincs kedvük az erőfeszítéshez, vagy hiányoznak az eszközök és az alkalom. Addig hordozták a szkepticizmus, a könnyelműség-könnyedség álarcát, míg végre nagyon is oda idomult a valódi archoz, míg végre az idegenek is, maguk a franciák is komolyan vették.*

A vereség egy időre lángralobbantotta a rövans, a bosszú tüzét, de mivel nyilvánvaló volt, hogy hamarosan megvalósítani nem lehet, csöndes közmegegyezéssel határozatba ment, hogy mindig gondolnak rája, de sohase beszélnek róla. Csakhogy az ellenség ereje még jobban növekedett, így azután a bosszankodás, majd az elcsüggedés váltotta fel a lángolást. Eleinte azt hitették el magukkal, hogy mivel fegyveres erővel lehetetlen, a béke műveiben kell a rövánsot keresni. «Ha a mi országunk még játszhat egyáltalában fényes szerepet a világban, az csak tudományával, művészetével, luxusiparával, ízlésével, nemes viselkedésével, nagylelkű vendéglátásával lehetséges; a békés utakon kívül nem látok más lehetőséget, nincs más jövő» — írja a felsőoktatás egyik képviselője. (31.) Németországnak átengedték volna a diadalmas Róma helyét, maguknak tartották volna fenn a túlfinomult Athén kevésbé ragyogó szerepét. Németország uralkodni fog az erővel; Franciaország a szellemmel és ízlésével, műveltségével és tudományával fogja nevelni az egész világot. Ha a francia nemzet többsége a hazaszeretet tradicionális formáit ápolta, az antiklerikális intellektüelek nagy része is élt

* A francia valódi vagy vélt könnyedsége szemben a német valódi vagy állítólagos nehézségével, esetlenségével otthon is, idegenben is bizonyos súlyt, tekintélyt kölcsönzött ennek a könnyelműség-könnyedségnek.

Michelet-ből, csak éppen a kardot zárta ki eszközeiből.* (32.)

Renan unokája, aki hamarosan egyik képviselője lesz az irányváltásnak, azt írja 1898-ban atyjának: Ma délelőtt a Pantheonban voltam Michelet centennáriumán; mondogattam magamban, hogy mi bizony még nagyon messze vagyunk Michelet álmától, a nagy, minden más nemzet fölött álló Franciaországtól, attól a Franciaországtól, mely tele van minden nemes és szép eszmével, amely a világ döntőbírája lesz.

Azok az antiklerikálisok, kik a scientista mozgalom élén állottak, Quinet kivételével Németország rajongói voltak. George Sand írja: Ami engem éppen annyira lesújt, mint szerencsétlenségünk, az egy olyan művelt, protestáns és bölcselő nemzetnek a szerepe, mint amilyen Poroszország. Szégyenkezem, a fájdalom fog el, mikor arra gondolok, hogy Németországban a közvélemény olyan szörnyűségesen megtévedt. (33.)

Mikor azonban Németország nem volt kapható a szereposztásra, hanem magának ambicionálta a vezetést a tudomány és művészet terén is, egy részük észbekapott, a másik rész pedig ment tovább azon az úton, mely logikus következménye volt a mesterek, nevezetesen Renan tanításának, ki szerint «a nemzeti élet határolt, középszerű, korlátolt valami. Hogy az ember rendkívülit, általánosat cselekedhessék, el kell tépni ezt a szűk hálót; ugyanazzal a csapással az ember darabokra tépi hazáját, lévén a haza előítéleteknek és közmegegyezéssel elfogadott eszméknek összesége, amiket az emberiség

* «Ha halomba gyűjtenék mindazt a vért, aranyat, mindenfajta erőfeszítést, amit mindegyik nemzet önzetlen vagy olyan célokért, melyek csak az emberiségnek használtak, áldozott, Franciaország piramisa az égig érne, míg a tietek, más nemzetek, ahányan csak vagytok, legfeljebb a gyermek térdéig érne» — mondta Michelet. (Id. Rev. H. 1912. ápr. 13., 166. l.)

nem fogadhatna el». (34.) Az általános emberi szempont mellett megvan az individualista érve is. Az ember, aki engedelmességnek veti alá magát, örökre elveszett az élet bizonyos finomságaira. Az ilyen értelmileg kisebbedett. (35.) Renan elfelejti, hogy bármennyire irtózik is az egyén tőle, az engedelmesség, a fegyelemnek való alávetés minden nemzeti megújulásnak elengedhetetlen feltétele.

Ritkán volt nemzet, amelynél vereség után az antimilitarizmusnak annyi híve lett volna, mint Franciaországban. Nem mondjuk, hogy az antipatriotizmusnak, mert, nem tekintve az anarchistákat, a füle mögött majdnem mindenkinek ott volt a michelet-i szó, de a jelek mégis rombolók voltak. A múlt század végén az egyetemi ifjúság egyik népszerű tanára körkérdést intézett az École Normale Supérieure (Ötvös-kollégium-féle) növendékeihez, hogy megtudja: Észszerű érzelem-e a hazafiság és megáll-e a tények ereje előtt? A felelet tagadó volt. (36.)

R. de Gourmont 1891-ben azt írja: Személyesen én nem adnám ezekért az elfelejtett földekért (Elszász-Lotharingia) sem a jobbkezem kisujját, mely segít az írásban, sem a balkezem kisujját, mely lerázza cigaret-támról a hamut. Úgy látom, hogy elég sokáig tartott a két kis rabszolganővérnek a komédiája, akik gyászfátyolban a határdúc lábánál térdelve sírnak... a helyett, hogy fejni mennének. Egy szóval, ha ki kell mondani a dolgot, hát mi nem vagyunk patrioták. (37.) Nagyon sokan hitték a francia faj dekadenciáját. Ezt a nem életrevaló fajt, ezt az asszonynépséget, ami vagyunk, a közjó szempontjából ki kellene küszöbölni a világból... Egy igazán emberien gondolkodó embernek nem szabadna elzárkóznia a mi hazánk elpusztulásának lehetőségére elől. (38.)

A külföldnek az volt a benyomása, hogy ez a lelki

állapot hasonlít a degenerált, erőfeszítésre képtelen rómaiakéhoz a barbárok hullámával szemben. Párisnak, az élvezetek városának a hírneve még jobban megnőtt, a világ kozmopolitáinak fővárosa lett s Európa zenés kávéháza — Louis Veuillot szerint.

Ugyanezen idő alatt a vallásellenes irányzat másik hordozója, a politika, a liberalizmus vagy inkább az örökén osztozkodó demokrata-szocialista irány is végezte a dolgát, mégpedig nagyobb eredménnyel, mint ahogy azt az irodalom a scientizmussal kapcsolatban elvégezte, mert még napjainkban is uralkodik és uralkodni fog nagyon sokáig, amint ezt az előjelek mutatják, s tette és teszi vallástalanná Franciaország népét iskolájával akkor, mikor a scientizmus varázsa már kb. 40 éve megtörött. Mert a politikában nem elég az igazság, a meggyőzés ereje, a méltányosság. Itt a személyes vagy pártérdek dönt. Ezeknél pedig erősebb összekötőkapocs napjainkban nincs, ezek minden viharral dacolnak. Egyeseket esetleg feláldoznak, de a párt marad, mint a harmadik köztársaság botrányainak sorozata bizonyítja. A Wilson-botránytól kezdve (kitüntetések, hivatalok eladása) a Panama-notrányon át a Stavisky-botrányig hány olyan botrány volt már a harmadik köztársaság életében, melyeknél jóval kisebbek bármely konzervatív rendszert elsöpörtek volna!

De ellenfeleik gyöngesége, megoszlása, a kezükben levő hatalom és jelszavaik mindig megmentették őket. A jelszavaknak pedig bővében voltak s ezek közül a klerikális veszély hangoztatása Franciaországban sokszor még keresztények előtt is megteszi hatását. Van három-négy szó — írja Dupanloup naplójában — melyekkel Franciaországot annyira istentelenné és vallásüldözővé lehet tenni, amennyire csak akarjuk. Ezek az inkvizíció, Bertalan-éj, nantesi ediktum visszavonása és a vallási türelmetlenség.

Vagy halljuk Tainet : Tizenhat év óta az általános választójog alapján választott parlamentjeinkben a többség hatalmon azt a pártot tartja, mely háborút üzent a katolikus vallásnak, mely elvi felfogásból ellenséges érzülettel van és marad a katolicizmussal szemben. Ennek a pártnak magának is megvan a maga vallása, amely számára követeli a lelkekre való befolyást. Mintegy megszállva tartja őt ellenvéleményt nem tűrő tana, amelyet a lélek és az értelem irányításának terén a régi szellem helyébe akar állítani. Ez utóbbtól, amennyire csak teheti, elragadja régi befolyását, a nevelésben és jótékonykodásban való részét. Felosztatja a férfiszereztesrendeket (congrégations), korlátozza a női szerzetesrendek számát, katonaszolgálatra kötelezi a papnövendékeket, nem folyósítja a gyanus plébánosok fizetését. Egyszóval, minden cselekedetével katolikusedellenesnek mutatja magát. Bizonyára a vallásellenes kormányzatnak több cselekedete nem tetszik a földművesnek ; szívesebben látná az iskolában az iskolatestvért, a kórházban és az iskolában az apácát. Mindkettő kevesebbe kerül... egyébként nem ellenséges indulatú papjával szemben, ki derék ember. De nagyjában a papok kormánya nem ízlése szerint való, nem kívánja, hogy visszajöjjön uralmuk. Bizalmatlan velük szemben, főképpen szövetségeseikkel szemben, akik mostanában a gazdag polgárságból és a nemességéből kerülnek ki. Ennek következtében 10 millió szavazóból 5—6 millió, ha részletekben ellenszenvvel van is a keresztényellenes radikálisokkal szemben, állandóan rájuk szavaz. (39.)

A vallásellenes küzdelemhez egy régi ellenfél, a szabadkőművesség, új erővel jelentkezett s a harmadik köztársaság alatt vallási és iskolaügyekben a «köztársaság véleményező bizottsága lett» (Le Comité consultatif de la République), — mint mondja szelidítve az egyik szabadkőműves kézikönyv. (40.)

A katolicizmus áldozata lett a politikának, de nem a magáénak, hanem másokénak. Mert az Egyháznak a politikáról szóló tanítása világos, a demokráciáról is századokkal előbb nyilatkozott elismert tekintélyű teológusai által. A hatalom isteni eredetű. A hatalom gyakorlásának korlátai az erkölcs és az isteni akarat jogai. Ennek a hatalomnak a letéteményese az egész nemzet, amely egyedül illetékes arra, hogy gyakorlására az eszközöket megválassza vagy, hogy hatalmát másra bízza. Ez nagy vonásokban Suareznek és egy, számos tagból álló teológiai iskolának a tanítása a népfölségről. Ez a tanítás, miután kitette az Egyházat a forradalmár filozófusok gyanújának, korunkban is politikai kellemetlenségeket okozott az Egyháznak és fölkelte ellene a különféle pártok elégedetlenségét. Az isteni hatalom feszélyezte a filozófusokat, a néphatalom átruházásáról szóló elmélet kellemetlen volt néha a politikai pártok közül a legtisztéletreméltóbbaknak. Érezve, milyen hatalom az Egyház, a pártok kémelelték állásfoglalását. Egyes pártok, a győztesek, azt kívánták, hogy meghajoljon hatalmuk előtt, amelyről önhittségükben azt gondolják, hogy örökéletű, mások, a legyőzöttek, hogy vontassa sekélyes vizen úszó hajójukat. (41).

Az természetes, hogy a katolikusok nagy része a királyság híve volt, hiszen a francia történelem és a katolicizmus legszebb lapjai voltak összefűzve a királysággal s hogyan érezhettek volna különös rokonszenvet mint katolikusok azzal a rendszerrel szemben, melynek fejei a XVIII. század óta állandóan programjukra írták a katolicizmus megsemmisítését. Hervé, a volt antimilitarista-szocialista vezér szerint a parlamentáris, laikus, szabadkőműves köztársaság egyetlen gondolata, koncepciója az Egyház elleni harc volt. A baj ott volt, hogy megoszlottak; a legitimisták és az orleanisták egymás ellen agyarkodtak mindaddig, míg egy szép nap

elvesztették a többséget, a köztársaság megalakult. Az orleanizmus tönkretette Franciaországban a királyság eszméjét. Mikor később Ch. Péguy meg akarta bélyegezni a katolikusok egy fajtáját, orleanizmusnak nevezi viselkedésüket, mert éppen úgy ártanak a katolicizmusnak, mint az orleansi család ártott a királyság eszméjének. Pedig Péguy ugyancsak jól tudta kezelni a nyelvet, ha megvetésről volt szó.* (42.)

A szabadságot nem adják, meg kell azt szerezni — írták 1830-ban az Avenir ifjú szerkesztői. Ezt felejtették el ötven évvel később a francia katolikusok. Örökéletű, csálhatatlan politikai rendszerek nincsenek. Ha egyik eltűnik, egységgel, határozottsággal, őszinteséggel a következő rendszert is tiszteletre, jogok elismerésére lehet kényszeríteni. Ellenben a francia katolikusok 1870—1900 között nagyon gyakran abban a hitben éltek, hogy kizárólagosan egyes politikai pártok, gyanus politikusok agitációi is szolgálhatják az Egyház védelmét s hogy ezek felmenthetik őket az apostolkodás kitartó, állandó munkája alól. «A mi országunk egyháztörténete az utolsó ötven évben tele van siralmas kalandokkal. Állandó csodára lett volna szükség, hogy városaink munkásnegyedinek és a vidéknek népe megértse, hogy a Drumont-ok, Boulanger-k, Cassagnacok a vallásnak csak gyűlöletes karikatúráját képviselik». (43.) «Kell, hogy legyen oka annak — írja Ch. Péguy — hogy Szent Lajos és Jeanne d'Arc országában, Szent Genováva városában, ha valaki a kereszténységről beszél, azonnal tudja mindenki, hogy Mac-Mahonról van szó, s mikor valaki arra készül, hogy a keresztény rendről beszéljen, mindenki érti, hogy

* A nép elkeseredetten ölte a népet... Egy kissé úgy, amint az Orleansi család ölte a királyt. Egyébként mindaz, amiben szenvedünk, alapjában véve orleanizmus, a vallás orleanizmusa, a köztársaság orleanizmusa. (L'Argent.)

május 16-ikáról van szó.* (44.) Természetes, egy galád ellenség mindezeket felhasználja s így az antiklerikalizmusnak sikerült a munkástömegeket elidegeníteni az Egyháztól, mert bizonyos ujságírók, bizonyos pártok, kik azt állították, hogy az Egyházat szolgálják, gyűlöletesen eltorzították tanítását. Melchior de Vogüé 1877-ben megjelent a képviselőház egyik ülésén. Az ülés után a következő, a harmadik köztársaság vallási politikáját is megvilágító szavakat írta naplójába: «Nehéz nekem e között a két világ között megtalálnom a helyemet. A múlt világa, az enyém, tele van vakokkal, örültekkel; a jövő világa túlságosan keverve van a csöcselékkal és a kormányzásra képtelen ostobákkal». Milyen jövődre számíthat e két párt között a katolicizmus? Egyik gyanússá teszi őt a tömeg előtt, a másik még olyan tagjaiban is, mint Poincaré, azt kiáltja a katolikusok felé, akik őszintén csatlakoztak a köztársasághoz: Minket egész világ választ el, a vallási kérdés. (45.)

Nem lehet elhallgatni a nehézségeket. Ezek közül talán a legnagyobb volt a konkordátum, amelynek felbontása 20 évvel előbb, mint történt, a francia katolicizmust sok kellemetlenségtől, munkáját akadályozó teher-tételtől kímélte volna meg. De nehézség volt az Egyház elvi álláspontja is. Ő ugyanis nem indíthat meg egy folyamatot, mely ha talán itt-ott haszonnal járna, a legtöbb helyen veszélyeztetné azokat a gyümölcsöket, mik erednek Egyház és állam kölcsönös együttműködéséből. Másrészt a konkordátum egyes pontjainak a megsértése még mindig kevesebb hátránnyal járt, mint az egésznek azonnali megszüntetése.

Más országok katolikusai nagyon nehezen értik meg, hogy a francia katolikusok, akik annyira odaadást, áldozat-

* Mac Mahon köztársasági elnök 1877 május 16-án a köztársasági többségi kormányt felmentette és helyébe kisebbségi monarchista kormányt nevezett ki,

tot kívánó nagy és szép dolgot alkottak, nem tudtak eredményes módon fellépni a hatalmon levő rendszer mellett, hogy elkerüljék a vallási harcokat, az üldözéseket. Ennek oka a francia katolikusok egyenetlensége a kormányforma körül, minek következménye lett a folytonos politikai vereségek folytán mintegy megtorlársképrájuk mért törvények, iskolatörvények, szerzetesek üldözése s végül az Egyház és állam kíméletlen szétválasztása. Maga a politika azonban nem elégséges oka az aposztáziának. A katolikusok elkéstek a néppel való foglalkozás modern módszereinek alkalmazásában, nagy volt a válaszfal a munkásosztály és az értelmiségi osztály között. Így lehetetlen volt annak nagyarányú megszerzése. Nem teremtettek sajtót s ennek hiányában nem tudtak országos közvéleményt sem teremteni.

A magunk megfogalmazása helyett adjuk Taine-nek elfogulatlan megjegyzéseit, aki habár a természetfölötti alaptól távol állt, élete utolsó szakában nagyon szíven viselte a katolicizmus sorsát, mint azt nemcsak az Egyházzal írt fejezetei, hanem mgr. d'Hulsttal való levelezése is bizonyítják. A pap, mint az erkölcsnek őre és bírója, «befolyással van a magánéletre; a gyóntatószékben és a szószékről megint híveit, irányítja részletekben is viselkedésüket az otthonban, az asztalnál... beleértve a szórakozás idejét és a kabaréban való tartózkodást is. A rendelkezések között, melyeket parancsol, sok a kellemtelen, teherrel járó, mint a bűjtök, a húsételtől való megtartóztatás; szenvedőleges (passzív) jelenlétel a hosszú latinnyelvű istentiszteleteken és szertartásokon, melyeknek a szimbolikus értelme nagyon szép, de amelyeket a tömeg nem ért már. Végül és főképpen a megállapított időközökben való fülgyónás. Mindez elégedetlenséget kelt, a természet visszaborzad tőle és hozzájárul a pap népszerűtlenségéhez.

Ha még legalább a nélkül, hogy elhanyagolná a lelkiek

érdekét, többet foglalkozna anyagi érdekeikkel, ha a nép közé vegyülne azzal a törekvéssel, hogy megismerje szükségleteiket, vágyódásaikat, javítson sorsukon, talán akkor lefegyverezné az előítéleteket. De általában ezt nem teszi eléggé. Az a népszerűség, mit alapjában véve érez, majd félenkké és ügyetlenné teszi, majd pedig a körülményekkel nem számoló uralkodásvágyra ösztönzi. Méltóságába burkolózik, bezárkózik sekrestyéjébe, mint az őrtálló katona faköpenyegében az olyan út bejáratánál, melyet a nagyközönség már nem látogat». (46.)

Bougaud lavalai püspök, a híres hitvédő író írja: «Nem találok meg a papságban a mértéktartásnak az érzékét, a lehetőséggel való józan számítást. Néha különös ábrándképeket, illúziókat látok nála. Papok, akiknek a legkisebb befolyásuk sincs a községi képviselőtestületre, a bíróra vagy polgármesterre, Krisztus királyságáról álmodoznak . . . Éles hangjuk, ellenmondást nem tűrő beszédjeik után azt hihetnők, hogy ők a világ urai». (47.) És amint jegyzi meg Lecanuet, ujságja, az Univers ápolja benne ezt a rajongó és türelmetlen lelki állapotot. (48.)

Hangsúlyozzuk, hogy ezek a pesszimista idézetek csak a gyakorlati eljárásra vonatkoznak, mert Taine szerint «soha papság nem volt példásabb és buzgóbb». (49.)

Óriási áldozatokat hoztak az iskoláért, de válaszfalat emeltek az állam és a hitvallásos iskola közé. Nagyon sokára jutottak el odáig, hogyha a kormányok rosszakarata versenytársaknak alapította is fölöslegesen iskoláit s az adófizetők pénzéből szórja a kedvezményeket, van mód ezeknek az iskoláknak átgyúrására (pénetrer) mentől több katolikus tanerőnek ezekben az iskolákban való elhelyezésével. Így azonban mindkét fél mélyítette a szakadékot.

Az állami iskola megalkotóinak szándéka szerint vette kezébe a rája bizottak szellemi és lelki irányítását. «Mint a nagy forradalom jakobinusai, a harmadik köztársaság

urai is szilárdan hitték, hogy az iskola, a tanítás és a tudomány segítségével sikerül megsemmisíteni azt a keresztény vallást, melyet agyalágyultságukban, mint a sötétség hatalmainak és a maradiságnak képviselőjét tekintettek. Az a vallás, melynek Pasteur annyi más tudóssal buzgó hívője, a sötétség és maradiság képviselője!» (50.) A történelem számukra a forradalommal kezdődik, minden ami azelőtt volt, ami a kereszténység teljesítményeire emlékeztetne, sötétség, szolgaság, elnyomás stb. Az állami iskola ingyenes lévén, úgy látszott, mintha inkább lenne a szegények iskolája, mint a hitvallásos iskolák. Ezekbe jártak a gazdag gyermekek, azokba szegényeké és az állami alkalmazottaké. Ez a tény nagyon megkönnyítette az úgynevezett «semleges iskolának», hogy tanítványaik fejébe verhesse, hogy a vallás a gazdagok számára fenntartott intézmény. Ch. Péguy, aki megtérése után is szocialista maradt, a maga túlzó nyerse ségében és jó adag igazságtalansággal, a dolog meg nem értésével mondja: Nem kell eltitkolni, hogyha az Egyház megszűnt is államvallás lenni, egyáltalában nem szűnt meg mint az állam gazdagjainak (bourgeoisie) hivatalos vallása. Politikailag elvesztette, elhagyta szolgaságának minden terhét, de a társadalmi osztályokkal szemben fennálló szolgaságának mindazon terhét megtartotta, melyek «hivatalos voltából» eredtek. Ezért nem tud győzedelmeskedni, ezért marad előtte zárva a műhely és ő a műhely előtt. Ő a hivatalos vallása, félre nem érthető vallása a gazdagnak. Ime ez az, amit a nép homályosan vagy félre nem érthetően, de bizonyosan érez. (51.) Igaztalan, túlzott ez az állítás és ennek a gondolatnak az a számtalan változata, mire Péguyt szóáradata vitte, de a tömeg véleményét fejezi ki és következménye annak a ténynek, hogy a középiskolában iskolatársai majdnem kivétel nélkül a munkásosztály fiaiból kerültek ki. A polgári osztály gyermekei a katolikus iskolákat látogatták,

többnyire bentlakók voltak. Péguy nem is ismerte őket, egyik számára csak «burzsujok» (bourgeois) voltak.

S tegyük ehhez hozzá, hogy a hitvallásos iskola minden hibája a vallás tehertétele lesz. Ha megszokottság, a fáradtság, az iskolának teherként való tekintése erőt vesz nagyobb mértékben, akkor a következmények súlyosabbak, mint máshol. Megint csak Péguyre hivatkozunk: «Mi nem hiszünk már egy szót sem abból, amit világi tanítóink tanítottak és teljességében hisszük, ami a katekizmusban van, hússá és vérré lett bennünk. A papok metafizikája annyira belénk gyökeredzett, amennyire ők maguk se merték volna gyanítani». Mégis «tanítóink megtartották szívünket, bírják teljes bizalmunkat. Sajnos, nem mondhatjuk, hogy öreg papjaink valaha is bírták volna szívünket vagy bizalmunkat.» (52.) Ugyanezt a panaszt halljuk Louis Bertrandnál, akinek *Nouvelle Education Sentimentale* című regénye egyike a legérdekesebb korrajzoknak iskolai szempontból és sok másnál is. (Lotte, Mauriac.)

Eszközökben nem válogatós, gyűlölettel eltelt ellenfél, akinek szövetségese a földkerekség legjobban megszervezett társasága, a szabadkőművesség, melynek hatalma minden visszaélése ellenére is megingathatatlan egyrészt, másrészt a katolikusok megoszlása, indiszkrécioja, ügyetlensége alakították a francia társadalom vallási arculatát a XIX. század végén. Folyt a katolikusoknál nagy munka, miről tanuskodik annyi nagy és szent alkotás, de nem volt a modern ellenség, a scientizmus-politika elleni eredményes, egész országra kiterjedő védekezés. Voltak tudósaik, voltak katolikus íróik is, nagy vezető emberek is voltak, a vallásos életerő nem száradt ki, minek bizonyosága az a sok szenttéavatás, miről az *Almanach Catholique Français* évről-évre beszámolhat, de nem volt átfogó tudománypolitikájuk, nem volt olyan lendülettel megkezdett akciójuk, mint annak idején a La Chenaie-i

programm, amelyet az idők változásának megfelelően bővíteni kellett volna. Írók, tudósok elszigeteltek voltak, a közömbösség vette őket körül, hiányzott a kedvező légkör. Dumas, Renan, Taine lefoglaltak maguk számára minden érdeklődést. Nem lehetne mondani, hogy a természettudományok képviselői többségükben vallástalankok lettek volna. A XIX. század második felében Franciaországban a három legismertebb név volt: Berthelot, Claude Bernard, Pasteur. Berthelot nagy tudománya mellett nem volt kisebb az érvényesülési lehetőségek megszerzésében sem. Cl. Bernard, akit, bár hite megmaradt, a légkör eltávolította hosszú időre a vallás gyakorlatától, élete vége felé hangsúlyozta, hogy öreg anyja hitében akar meghalni. «A pozitívizmus és a materializmus esztelen és tarthatatlan tan» — mondta Didon dominikánusatyának. (53.) Pasteur vallásossága közismert. «Mert sokat gondolkodtam és tanultam, megőriztem a breton embernek a hitét. Ha még többet tanultam volna, elértem volna a breton asszony hitéhez, mert — amint egy más alkalommal mondotta, — a tudomány Istenhez vezet. (54.) Nem, nem a tudomány hiányzott, hanem a megszervezés, a légkör.

«Az Egyház minden gyöngesége, vagy talán úgy kell mondani, hogy növekvő gyöngesége a modern világban nem abból származik — amint azt hiszik, — hogy a tudomány úgynevezett győzhetetlen rendszereket eszelt ki a vallás ellen, nem abból a körülményből, mintha meg nem cáfolható okoskodásokat és bizonyítékokat talált volna a vallás ellen, hanem abból, hogy a keresztény világban mélységesen hiányzik a felebaráti szeretet. Nem az érv hiányzik, hanem a szeretet. Mindezek az okoskodások, hamis rendszerek, álokoskodások semmivé válnának; semmit se számítanak, ha lett volna egy uncia szeretet. Mindezek az üres fejűek nem hordoznák annyira fenn a fejüket, ha a kereszténység az maradt volna, ami

volt, közösség, együttérzés, a szív (a felebaráti szeretet) vallása. (55.) Kétségbe nem vonható — írja másutt — hogy a mi szocializmusunkban sokkal több kereszténység volt, mint az egész Madeleine-ben, hozzávéve St. Pierre de, Chaillot-t, Saint-Philippe de Roule-t, és Saint Honoré d'Eylaut. (Párizs legelőkelőbb plébániái.) A mi szocializmusunk nem volt sem parlamenti szocializmus, sem a gazdag plébániák szocializmusa.» (56.) A nélkül, hogy teljesen igazat adnánk Péguynek, akit befolyásol a mult, a tudatalatti öngizolás vágya, sok igazság van ezekben a sorokban. Valami hiányzott a francia katolikusoknál, ami összehozta volna őket, s amit esetről-esetre mindig másnak nevezhetünk, de lényege mindig a megértést előmozdító szeretet, türe lem.* De Péguy ellenére is igaz, hogy a vallástalanság a tudomány nimbuszával igazolta magát a naturalista irodalomnak az emberi gyengeségre való számításával és a vallásellenes iskolával szerezte híveit. Míg azelőtt pap és tudós egy személyt jelentett, ebben a korban a tudós és a hitetlen képzele olvadt össze egy személyben a nép előtt.

Ezzel az áramlattal szemben egyesek bátran szembeálltak. Mások szívük mélyén szintén áldoztak a tudomány bálványának, lehajtották fejüket és remegtek a küzdelem kimenetelétől . . . Nagyon kevesen meakulpáz-

* Gaétan Bernoville írja a Lettres 1928 áprilisi számában: «A jellembebeli gyöngesség egy formája a francia katolikusoknál a névtelen röpiratok forgalombahozásának a módszere. Ezek a röpiratok vagy kéz alatt járnak, vagy pedig gondosan elküldik minden katolikus személyiségnek . . . Valahányszor fontosabb egyházi esemény történik (egyházmegyei vagy más, Egyház és állam szétválasztása stb.), azonnal megszületnek az ilyenfajta röpiratok és osztogatják őket». (Nem egészen ismeretlen ez a szokás más országokban sem, az élet más megnyilvánulásainál sem.) Jacques Leclerc pedig azt mondja: Az embernek az a benyomása van, hogy a francia katolikusoknak az egyik fele állandóan Rómában van, hogy dolgozzék a másik fél elitelésén. (Documentation Catholique, 1927. 29. oct.)

tak, főképp kezdetben, és voltak hajlandók felvetni a kérdést, hogy nem felelősek-e az értelmiségnek majdnem általános aposztaziájában? Mikor M. d'Hulst Renan halála után a kérdést felvetette, sokakat megdöbbsentett, sőt kellemetlenül érintett. Keresve Renan felelősségét hitének elvesztésében, volt bátorsága Renan felelőssége mellett egy másik felelősséget is megállapítani. Kimutatta azt a nagy aránytalanságot, mely a tudományok és az apologetika haladása között fennállt.

A forradalom után a papság elégtelen volt számban, szegény volt, alig tudott megfelelni a lelkipásztorkodási kötelességének. A régi egyetemek megszüntetése után a teológiát csak a szemináriumokban tanították elemi és elavult formában. És ez abban az időben volt, mikor Németország megújította a filozófiát, hogy a vallást megsemmisítse, mikor egész Európában megújultak a történelmi tudományok, hogy meginduljanak a legsodálatozabb hódításokra. Hogyan ne lepődött volna meg és ne botránkozott volna meg egy olyan szellem, mely készen állott ezeknek a bámulatos újdonságoknak a befogadására, mikor látta, hogy tanárai idegenek egy ilyen hatalmas és általános mozgalommal szemben? Hogyan ne érezte volna a kísértést, hogy hitét azonosítsa az apologetikus fegyverzetnek elégtelenségével, mellyel igazságát akarta bizonyítani? (57.)

Jóval d'Hulst előtt megtette már ugyanezt a szemrehányást Etienne Vacherot. Ők (a katolikusok) majdnem mindnyájan bölcséleti, társadalmi politikai alapon védik hitüket és ellenségeiknek hagyják a szentírási szövegek tanulmányozását és a dogmák megvitatását... Nem látják, hogy az atheizmus, materializmus, pantheizmus és a jelenkori szofisztika ellen megkezdett annyi szép küzdelem egy lépést se tett előre részükről, hogy a szövegkritika és a tudomány nevében ellene intézett támadás még mindig várja az igazi cáfolás első szavát? Ha a kato-

likus teológia nem figyel fel és nem iparkodik rendet teremteni, a szövegkritikai iskola, amelyet Németországban és Franciaországban annyi komoly munka ajánl a tudós közönség bizalmába, hamarosan abban a helyzetben lesz, hogy tudományát mint véglegeset ajánlhatja neki. (58.)

M. d'Hulst, midőn azt állította a képviselőházban, hogy a tudósna hite nem zárja ki a tudományos kutatásnak sem szabadságát, sem őszinteségét nem akadályozza, heves tiltakozással találkozott a többségnél, a szelidebbeknél csendes szkepticizmussal. A tények adtak választ azok vakmerő állításaira, akik azt hirdették, hogy a kereszténység szerepének a tudományok terén vége van. M. d'Hulst, aki az 1875-ben alapított párizsi katolikus egyetemen hamarosan három olyan tudóssal dicsekedhetett, mint Albert de Lapparent, a híres geológus, Edouard Branly fizikus és Rousselot abbé nyelvész, a tudomány világhírű művelői, mondhatta az aggodalmaskodóknak: Majd kéznél fogjátok ellenségeiteket, szó nélkül elvezetitek őket előadótermeinkbe, laboratóriumainkba, megmutatjátok nekik a mestereket, akik tudnak és letérdelnek, a tanulókat, akik tanulnak és imádkoznak, az iskolákat, amelyeken a kereszt függ és amelyekből minden pillanatban indulnak a tudomány kisugárzásai. Egy kis' idő még, és mikor majd gáncsolóinkkal együtt átfutjátok az Institut de France (akadémiák összefoglaló neve) évkönyveit, ott majd olvastatjátok velük a mi tanáraink neveit, találkozni fogtok a jelenkori gondolat minden hódításához hozzájáruló iskoláink termékeny tevékenységével és akkor majd gáncsolóink felé fordulva mondhatjátok: Ime a tudomány keresztény! (59.)

Ez komoly beszéd volt, komolyabb, mint sok kortársának szarkazmusa a tudománnyal szemben. És hozzá egy hosszú, munkával, fáradsággal, félreértésekkel teli életet szentelt a megvalósítására. Még meg is láthatta az ígéret földjét. (Mehalt 1896-ban.) «Az alkotás (enfance-

ment) munkájával elfoglalt tudományos gondolkodásnak a muló láza, mely biztos tanokat fenyeget s amelyek helyébe semmit se tud állítani, elcsendesedik, mint elcsendesedett a multban gyakran», — mondta már 1875-ben akadémiai székfoglalójában Jean-Baptiste Dumas híres kémikus. A pozitivista-scientista tanítás képviselőit egymásután váltják fel a francia akadémiában a visszahatás képviselői. Littré után Pasteur (1881), Berthelot után Francis Charmes (1908). Berthelot még meghallotta a Renant felváltó Challamel-Lacour szájából: Az a nap sohase érkezik el, amikor még a legönteltebb tudós is azt merné mondani a világegyetemnek: Előttem nincs többé titkod!

VII.

Visszahatás a scientizmus ellen.

Emlékezzünk csak vissza az 1880-as szomorú évekre, a naturalista irodalom teljes kifejlésének korára. Soha az anyag uralma nem látszott szilárdabbnak. Minden, aminek neve volt művészetben, tudományban, irodalomban, vallástalan volt. A végéhez közeledő századnak majdnem minden nagy embere a vallás iránt való ellenséges érzületéről volt híres — mondja Paul Claudel. (1.) De éppen, mikor már úgy látszott, hogy a scientista, naturalista irány ki nem téphető gyökereket eresztett Franciaországban, indul meg ellene különböző irányokból az ellenhatás. Különböző életösztonök támadnak fel s védekeznek, hogy ez a rideg, szűklátókörű, az elmékre és szívekre zsarnokilag ránehezülő varázslat meg ne semmisítse őket. Az emberiség, egy nagy nemzet örök értékeit fenyegette ez a könnyörtelen «tudományos» módszer. A tényeknek, a kis tényeknek a babonája a rombolásnak kiszámíthatatlan hatású eszköze lett. Érzelem, hit, vallás, szabadakarat, erkölcs, bölcsélet alapjaikban vannak megtámadva. Nincs bizonyosság (certitudo), a cselekvés rugói megbénítva, a hazafiság kikezdve, hiszen ez az érzelem is a cselekvés egyik formája. «Az unalom ásítózik a tudósoktól elszíntelenített világon, — írja M. Barrès 1885-ben. Minden isten halott vagy nagyon messze van. Amint ők nem élnek, a mi ideálunk sem fog élni. Mély közömbösség tart fogva bennünket. A szenvedés eltompul. Mindenki a maga útját követi remény nélkül, unott-

sággal az ajkakon az egy helyben való elcsépeelt és mindig ugyanazon tipegéstől, ami tart a születés fájdalmas sírásától a haldoklás szívet facsaró hörgéséig. Ez az utóbbi az egyetlen bizonyosság minden bizonytalanság között. (2.)

A fa megtermette gyümölcsét. A hangadó, a francia lelket kifelé képviselő felfogás nem sok biztatót ígért. A belpolitikában éles, szenvedélyes pártharcok, a jól megszervezett, véletlenül hatalomra került kisebbségtől alantasan üldözött többség. Kint és bent is a francia dekandenciáról, degeneráltságról beszélnek. A közerkölcsiség hihetetlen mélyre szállt. S mindezek a nemzet lelkét, erejét sorvasztó jelenségek a politikától kezdve a csőcselék szabadosságáig a tudományra való hivatkozással vonták ki magukat a kilengéseket szabályozó, megfegyelmező tradicionális keretek kényszere alól... Vogüé szerint Taine, a mester, gyakran mondogatta: Csak latinul kellett volna írnom filozófiát. Az ember nagyon kockáztatja, hogy kárt okoz másoknak.* (3.)

Hogyan gyógyulhatna ki bajából a Taine-en és Renanon felnőtt nemzedék, melynek akarata és értelme egyaránt meg van támadva, melynek a számára már nem volt lendületbe hozó, cselekvésre ösztönző erő? Értelmet és akaratot egyaránt működésbe kellett hozni. Szemléltetve, az abszurdumig hajtva, hogy mit eredményez a «tudománynak» az az erőszakos követelése, hogy az emberi élet megnyilvánulásainál olyan téren is hallassa szavát, ahová illetékessége nem ér el, így az akarat kényszerítve lesz, hogy a gyakorlati élet nevében mondjon ítéletet. Ugyanakkor, mikor ez a pragmatizmus megkezdte hadjáratát, az intelligencia, az értelem is felvette a harcot a bálvány ellen. Bölcselők, gondolkodók, filozó-

* Taine szép erkölcsi élete egészen ellentétben volt tanításának következményeivel. «Olyan gyémánt volt, mely eltérítette a rásugárzó fényt, de tiszta gyémánt maradt.» (Vogüé.)

fusok egész sora látott hozzá, hogy ezeket a nagy kérdéseket tisztázza, hogy kiszabadítsák a lelkeket a tudomány igézetéből, azzal, hogy megállapítják az akarat szabadságát, hogy elhatárolták a természettudományok illetékességét, hatáskörét, hogy elismerték és hirdették a természetfölötti lehetőségét és törvényességét.

Ez a két irányzat egymásba olvadva teremtetten meg azt a légkört, mely eloszlatta az Egyház körül az előítéletek ködét. A megtisztult látóhatáron azután észrevehették, hogy az Egyház annak a ködnek és füstnek ellenére, mellyel ellenségei körülvették, él és hat, munkálja, védelmezi azokat a nagy értékeket is, melyeknek veszedelme nyitogatja főképp szemüket. Politikai megpróbáltatásai, az üldözések dicsfényt fontak feje körül, belső erejét mutathatta ki velük; a «tudomány» nevében ellene intézett hadjárat javát szolgálta, mert ami abból a tudományból hasznosítható, igaz és értékes volt, azt már felkarolta. Minden őszinte és jóakarató ember bátran beléphet. Már nem kell egy ügyesen, galádul megszerzett közvéleménytől tartania.

Csodálatos, de való, hogy a visszahatás első nagyhatású munkása Taine volt. Nem mintha megtagadta volna bölcséleti felfogását, mert hiszen nagy munkájának, a Jelenkori Franciaország kialakulásának megírásában ugyanazon szempontok vezették, mint az angol irodalom történetének megírásánál. Az 1870-es vereség vitte rá, hogy félbenhagyva egyéb munkáit, a történet tanulságait nyujtsa nemzetének. Azzal, hogy megtépázta a forradalmi és a napoleoni legendát, a kellő értékükre szállította le a forradalmat és embereit, kiindulópontja lett annak a történeti átértékelésnek, mely elsősorban az igazságot keresve a múltban megtalálja azt is, ami jó volt. Valóságos hőskölteményt ír az Egyházzal. «Pártatlan megállapításai, még megdöbbenései is, ha nem is új filozófiát, legalább is azt a kezdődő felfogást foglalják

150 VISSZAHATÁS A SCIENTIZMUS ELLEN

magukban, hogy a «tudomány» nem meríti ki az embert, hogy kísérletének mezején túl és a felett a valóságnak van egy másik rendje is, mely kényszeríti a kutatót, hogy neki is szenteljen figyelmet.» (4.) Mintha éltének végét arra fordította volna, hogy megcáfolja egy részét azoknak a következtetéseknek, melyeket élete első részében vont le elméleteiből. A tudomány és a katolicizmus összeférhetetlenségének elgondolását még fenntartja, de tanuságának értéke annál kevésbbé gyanus: «A papság, a világi és szerzetespapság, soha nem volt ilyen mintaszerű (1880—1890 között), soha nem volt buzgóbb. A szerzetesi intézmény soha nem virágzott önkéntelenebbül, annyira hasznosan. Sehol Európában nincs annyi hittérítő, annyi szereztestestvér az elemi iskolákra; nincs a szegényeknek, nyomorultaknak, betegeknek és gyermekeknek annyi önkéntes szolgálója és szolgálója; nincs sehol se annyi női kolostor, melyeknek tagjai egész életüket szabad elhatározásból a tanításnak és a felebaráti szeretet műveinek szentelik . . . Lassú és észrevétlen haladással a nagy falusi tömeg a városi tömegek példájára azon a ponton van, hogy pogánnyá legyen újra. Száz év óta a kerék ebben az irányban forog szünet nélkül és ez komolyan veszedelmes, sőt veszedelmesebb a nemzetre, mint az Egyházra nézve. Egyébként Franciaországban a bensőséges kereszténység katolikus és francia formájában a papságban, főképp a szerzetespapságban új életre lendült, de elhidegedett a világban, pedig főképp a világban van szükség melegére.» (5.)

Képzeltető, hogy milyen hatással volt, mennyire változtatta meg sok kortársnak az Egyházzal való értékelését ez az ítélet!

A visszahatásnak egyik legnagyobb hatású, legrokonzenvesebb képviselője Melchior de Vogüé, akinek munkásságát egy hosszú életen át a francia lélek egyensúlyának a helyreállítása irányította, a régi és új erők

összefogásának a gondolata élte. A nemzet életerejét senyvesztő áramlatok — individualizmus túlhajtása, pesszimizmus, dilettantizmus, naturalizmus — helyébe keresett akcióra, cselekvésre ösztönző forrásokat. Az orosz regényírók példáján mutatja meg, hogy az élet legaprólékosabb megfigyelése összefér a legemelkedettebb aspirációkkal. A költőre is lelkek vannak bízva. Nem űzhet l'art pour l'art játékot; nem mehet el részvét nélkül az emberi szenvedések mellett, mert a realizmus gyűlöletessé válik, mihamint megszűnik könyörületessé lenni. És a könyörületesség szelleme elfajul és tévútra jut az irodalomban, mihamint eltávozik egyetlen kútforrásától (a vallástól). (6.)

Az orosz írókról 1883-tól kezdve közölt, 1885-ben könyvalakban is megjelent tanulmányaiban (Le Roman russe) Vogüé a kóros lelki állapot elevenére tapintott, mikor az individualizmus túlhajtásával szemben állította az orosz regényekben a közösség iránt megnyilvánuló érdeklődést és részvétet. M. Barrès Les Déracinés és L. Bertrand Nouvelle Education Sentimentale című regénye szemléletes korszakot ad arról, hogy az amúgy is túlzó individualista francia lelket mennyire átítatta az individualizmust annyira tápláló kanti bölcselet, mely a francia középiskolákban uralkodó, mintegy hivatalos bölcselet volt.*

Vogüé könyve merész és hatásos megnyilatkozás volt a francia lelket senyvesztő másik betegség, a scientizmus ellen s megadja a helyes realizmus fogalmát is. «Hogy összefoglalhassam eszméimet arról milyennek kellene lennie a realizmusnak, egy általános formulát keresek, mely kifejezi a realizmus módszerét és alkotóképességé-

* A francia középiskolában a bölcseletnek jóval nagyobb a jelentősége, mint a miénkben. Jelenleg is heti 10—11 órában tanítják az úgynevezett classe de philosophieban.

nek határait is. Csak egyet találok, ez is igen régi, de nem tudok nála jobbat, tudományosabbat és olyant, mely jobban megközelítené minden alkotásnak a titkát : «Az Úristen a föld sárából alkotta az embert» . . . A sárból való alkotás, ez minden, amit a kísérleti tudomány tudhat, ez az a terület, ahol felfedező hatalma végtelen. Itt tanulmányozhatja az emberi állat nyomorát, mindazt, mi benne durva, végzetszerű és rothadó. Igen, de van más is, mint a kísérleti tudomány : a sár nem elég arra, hogy kitöltse az élet misztériumát. Egész énünk nem sárból való . . . Ki kell egészítenünk a formulát, hogy számot adhassunk magunknak lényünk kettős voltáról . . . a szöveg így folytatódik . . . «és rája lehelte az élet leheletét és az ember élő lényé lett». Ez az egyetemes élet forrásából merített lehelet a lélek, az a biztos és áthatolhatatlan elem, mely minket mozgat és körülvesz, mely elképeszti minden (anyagelvű) magyarázatunkat, mely nélkül magyarázataink mindig elégtelenek lesznek. A sár a kísérleti ismeretek körébe tartozik, ez az, amit a világegyetemből a laboratóriumban, az emberről a klinikában megismerhetünk. Ezen a téren nagyon messze mehetünk, de mindaddig, míg a «leheletet» közbe nem iktatjuk, nem teremtünk elő lelket, mert az élet csak ott kezdődik, ahol mi megszűnünk érteni. (7.)

Ennek a «szép és nagy könyvnek, amelyről még egy negyedszázad múlva is állíthatjuk, hogy a XIX. századvége könyvei közül egyike a leglényegesebbeknek», (8.) óriási volt a hatása. Vogüé egyszerre az ifjúság leghallgatottabb vezérévé lett. Annak az ifjúságnak egy nagy része, melyet hangzatos, sokatígérő elméletek természetétől ellentétes utakra irányítottak, valósággal felélekezés volt Vogüé útmutatása. Cselekvés, hazaszeretet, haladás, új megvilágítást nyertek az új mester tanításának fényénél, akit hagyományai a multhoz, képzettsége a jövőhöz egyaránt kötöttek. Az új mester megfogalma-

zásában ez a szkeptikus, kivezetőutat kereső fiatalság szívesen meghallgatja az Affaires de Rome (1887) című cikket is, melyben az író fejtegeti, hogy a modern kor nagy ellentéteit csak az Egyház tudja békésen kiegyeztetni. Vogüé szerint két áramlat ragadja magával ellenállhatatlanul a világot, a demokratizmus és a kozmopolitizmus. Azonban azok az államok is, melyekben a demokratizmus uralomra jutott, nacionalisták. Nacionalizmus és kozmopolitizmus pedig természetüknél fogva állandó harcban vannak egymással. Egyetlen szervezett, fegyelmezett társadalom van, amely a két irányzatot ki tudja egyeztetni. Ez a társaság az Egyház, katolikus és római formájában. Az Egyház a népből indult ki, a néphez tér vissza. Mikor a szociális kérdés jelentkezett előtte, egy pillanattal habozhatott. Évszázados missziója a nyomorultakkal szemben kötelezte a fellépésre, azonban hívóinek egy része, a konzervatívok is sürgették segítségét az új szörny (a szocializmus) ellen s kéri rája anathémáit. Az egyházi tekintélyek kezdetben a szokásos tartózkodó álláspontra helyezkedtek, majd arra szorítottak, hogy általános kifejezésekkel elítélték a hibás tanokat és ajánlották buzgón a felebaráti szeretet gyakorlását és az alamizsnát. Csakhamar azonban az élesen látó elmék észrevették, hogy ezek az általánosságokban mozgó kijelentések elégtelenek és hogy a kérdéssel közelebbről kell foglalkozni, elő kell készülni az Egyháznak természetszerűleg kijáró döntőbírói szerepére . . . A szociális kérdés a vallásos kérdéstől elválaszthatatlan. Az Egyház mindig ismerte a szociális kérdést. Ismerte, mikor a szociális kérdést rabszolgaságnak hívták, ismerte, mikor jobbagyságnak. Ismernie kell napjainkban, mikor a szociális kérdést a munkabér, középosztály, mezőgazdasági munkásság kérdésének vagy szocializmusnak hívják. Hogy az Egyház közömbös lehessen a szociális kérdéssel szemben, akkor előbb ki kell törölnie az evan-

géliumból ezeket a kitörölhetetlen szavakat : Könyörülők a tömegben.

Az Egyház azzal a ténnyel, hogy általános (katolikus), nemzetközi és kozmopolita, rendelkezik mindazzal, ami szükséges ahhoz, hogy megértse, nevelje, oltalmazza és vezesse a népet emelkedésének útján. A különféle nemzetek egyoldalú érdekein túl és fölött ő az emberiség örök érdekeit látja. Tehát a modern világnak feléje kell mennie, rá kell magát bíznia. Az Egyháznak pedig a maga részéről szintén közelednie kell a modern világ felé, melynek szüksége van rája. Szeretettel, megértéssel kell fogadnia a modern tékozló fiút még azon álarc alatt is, mely elfedi igazi ábrázatát. (9.)

Mintha csak felelet lett volna erre a cikkre négy évvel később a *Rerum novarum* 1891-ben!

Az ifjúságnak akaratra képes része felujjongott, mikor a lelke mélyén szunnyadó, mesterségesen elaltatott nemes érzelmeknek a kételyeken hozzája hasonlóan átment ébresztőjére akadt. Hangoztatva a múlt megbecsülésének jogosságát, a jövő megértésének szükségességét (l. pl. a Notre-Dame és az Eiffel-torony híres párbeszédét a *Remarques sur l'Exposition* című cikksorozatban), két végtelből sokat hozott közös nevezőre s a «húszéveseknek» (a *ceux qui ont vingt ans*) a dilettantizmus, pesszimizmus akaratot, energiát sorvasztó jelszavai helyett új jelszót adott, mit maga is egész életében gyakorolt : *Servir* — szolgálni. Mégpedig a tradíció és a tudomány szemével egyaránt alakított lelkülettel.

Egy másik még mélyrehatóbb, dátumot jelez Paul Bourget (1852) *Tanítvány* című regénye 1889-ben. Valóságos fordulópontra a francia szellemi életben. Ez a könyv volt az első, igazán hatásos támadás a scientizmus ellen. Az írói felelősség kérdését veti fel Bourget Robert Greslou esetében, aki mestere után azt tartotta, hogy a tudomány amorális, vagyis hogy az írónak, a tudósnek nem kell

törődnie azzal, hogy tanításának a gyakorlati életben esetleg szörnyű következményei lesznek. A tanítvány szószerint alkalmazza mestere tanítását; tudományos kísérletkép elcsábítja gazdája leányát, aki azzal a feltétellel adja át magát, hogy utána mindketten meghalnak. A bűn után a tanítvány vonakodik vállalt kötelezettségét végrehajtani. Charlotte, a fiatal leány előtt feltűnik azonban a mélység, hová a nyomorult juttatta. Megvetve csábítóját, megtartja, mit elvállalt, megmérgezi magát, de előbb mindent megvall katonatiszt testvérének. Robert Greslou mérgezés gyanuja miatt kerül a bíróság elé. Élete a katonatiszt vallomásától függ, akinek vallomására felmentik, azonban, hogy a nyomorult elvegye büntetését, a felmentő ítélet után egy revolverlövessel leteríti. A mester, az öreg Adrien Sixte, akinek a tanítvány mindent megvallott, megrendülve áll a holttest előtt. Lehetetlen el nem ismernie tanításának gyászos következményeit. Homályos kétségek támadnak benne, hogy a tudósnak van-e joga hirdetni tekintet nélkül az emberiség érdekeire mindazt, amit ő igaznak gondol és ami gyakran nagyon csak «az ő egyéniségének a világra való vetülete». Az ajkára tolulnak, de csak az ajkára, a szent szavak : *Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben . . .*

Taine, aki magára vélt ismerni Adrien Sixte-ben, Bourgethoz írt levélben védekezett. Újra állítja, hogy a determinizmus nem akadályozza meg az erkölcsiséget, sőt egyenesen feltételezi. «A benyomás, amit a könyv maga után hagy vagy az erkölcs, vagy a tudomány hitelvesztése . . . Az én felfogásom szerint az igazi tudomány nem úgy következtet, mint Sixte, hanem mint Marcus Aurelius . . . Bocsássa meg ellenkezésemet, mi onnan van, hogy az ön könyve legbensőmben érintett . . . Egy dolgot következtettek, mégpedig azt, hogy az ízlés megváltozott, az én nemzedékem kora eljárt. Beveszem magamat szavojai lyukamba. Talán az az élet, mit ön folytat, a meg-

156 VISSZAHATÁS A SCIENTIZMUS ELLEN

ismerhetetlenről, a másvilágról való eszméje valami misztikus kikötő, a kereszténység valamelyik formája felé vezet. Ha ön ott megtalálja a lelki nyugalmat és lelki egészséget, ott is nem kevésbé barátságosan fogom üdvözölni, mint ma.

A munka óriási port vert fel. A támadások jöttek az írói szabadság nevében, de jöttek az elismerések is. Negyven év távlatából meg lehet állapítani, hogy, amint Victor Giraud mondja, «a tanítvány jelzi azt a pontos időpontot, mikor az a nemzedék, melyhez Bourget tartozik, elszakad az előzőtől. (10.)

Nyilvánvalóvá vált, hogy az 1870—71-es események olyan problémák elé állították az új nemzedéket, melyek megoldására a determinista elmélettel vállalkozni nem lehetett. Ennek az útját kereső új nemzedéknek lelki állapotát Bourget fejezte ki: A fiatalság számára ezek az elméletek nem hoztak mást, mint a tagadás és pesszimizmus tanítását. És ezt is éppen abban az időben, mikor alig valamivel előbb háborús szerencsétlenségeink és a kommün oly erősen sujtották hazánkat, mikor ezek a szerencsétlenségek a társadalmi kötelességet, a hasznos és közvetlen erőfeszítést oly nyilvánvalóan követelték tőlünk. Egyrészt láttuk a mélyen sujtott Franciaországot, éreztük a felelősséget, mely ránk nehezedik bukásában vagy közeli fölemelkedésében. Ennek a válságnak hatása alatt cselekedni akartunk. Másrészt egy, a legkétségbeejtőbb a legnihilistább determinizmussal átjárt tan már előre is elcsüggesztett bennünket. A szakadék értelmünk és érzelmi világunk között teljes volt. A legtöbben közülünk, ha hajlandók visszatekinteni, el fogják ismerni, hogy ifjúságunk munkája abban állt, hogy megszüntessük ezt az ellenmondást. (11.)

Bourget-nak ez a munkája még nagyon messze van a katolicizmustól. Robert Greslou naplójának első száz oldala, az alapeszme kidomborítására alkalmazott nyers és

raffinált elemzés mindenhez közelebb áll, mint a katolikus regény fogalmához. Ez a felfogás még egyszerűen csak pragmatizmus. Gyümölcseiről ismerhető meg a fa. Bármely tan hamisságáról meggyőzhet bennünket annak ártalmas volta. Ez volt Bourget kiindulópontja. A társadalmat, a rendet akarta védelmezni egész életében. Nyolcvanéves korában ezzel a jellegzetes címmel adott ki egy tanulmányorozatot: A rend szolgálatában. (Au service de l'Ordre.)

Bourget az írói felelősségről vallott nézetével a Syllabus 79-ik pontjának álláspontjára helyezkedett, hogy t. i. minden tant nem lehet egyenlő szabadsággal tanítani, mert vannak olyanok is, melyek károsak. De «A mai ifjúhoz» című bevezetésében még továbbmegy. «Az ellenmondó tanok, zavaros világnézetek idejében ragaszkodj, mint mentődeszkához, Krisztus szavaihoz: Gyümölcseiről kell megítélni a fát. Van egy valóság, amin nem kételkedhetsz, mert benned van, látod, érzed minden pillanatban; ez a valóság a te lelked. Azon eszmék között, melyek téged körülvesznek, vannak olyanok, melyeknek hatása az, hogy lelked kevésbé képes szeretni és akarni. Légy meggyőződve, hogy ezek az eszmék legalább egy pontban hamisak, jelentkezzenek bár a legszédítőbb formában, hivatkozzanak a legkiválóbb nevekre, kölcsönözzenek neki varázst a legfényesebb tehetségek. Becsüld meg és ápolj magadban. Azt a két nagy erényt, azt a két energiát, amelyeken kívül a jelenben csak becstelenség és végső agonizálás van; a szeretetet és az akaratot . . . Esküszöm neked, gyermekem, Franciaországnak szüksége van arra, hogy te így gondolkodjál.»

«Ki adja meg a jövőt irányító, termékeny munkára serkentő ígét, amely annyira szükséges ennek az ifjúságnak, hogy végre kigyógyulva abból a bizonytalanságból (incertitudo), melynek áldozata, munkához kezdjen? Ki adja vissza az erőfeszítésen érzett örömmek, a küzdelem között való reménynek isteni erényét . . .» «Az emberek-

158 VISSZAHATÁS A SCIENTIZMUS ELLEN

nek nincs szüksége mesterekre, hogy kételkedjenek. Ez a büszke mondat elítélése lenne ennek a könyvnek, mely nem más, mint vergődő útkeresés, ha nem volna az őszinte kételkedésben a hitnek valami alapelve (princípium), mint amint minden jóhiszemű tévedésben van valami igazság.» (12.)

P. Bourget először megtalálta a hazában való hitet (foi patriotique), a hazában való hit elvezette azután őt az Istenben való hithez is.

A bálványdöntés egyik nagy mestere volt Emile Faguet, aki a XVIII. századdal végezte el, amit Taine a forradalommal. Végső konkluziója arról a századról, melyben a scientista-pozitivista irányt tisztelte, hogy az se keresztény, se francia nem volt.

Nemzeti és társadalmi szempontok irányították Ferdinand Brunetièret is az Egyház felé. A Revue des deux Mondes szerkesztője, a francia irodalom egyik legnagyobb kritikusa és irodalomtörténetírója scientista-pozitivista eszméken nőtt fel. Azonban mesterének, Auguste Comte-nak tanításából a katolicizmusról szóló ötvennegyedik leckét is magába szívta, amely annyi modern hitetlennek a rokonszenvét fordította az Egyház felé. S nem természetes-e, hogy mikor fájának jövője, a társadalom és erkölcs próbája izgatja, ő, aki hozzá még irodalomtörténetíró, Bossuet, Pascal rajongója, iparkodik megérteni, megismerni azt az Egyházat, melynek sorsával a francia nép története annyira összeforrott? S mikor mint igazi pozitivista, pragmatista megállapítja, mily erő forrása lehet az Egyház a francia társadalomra, abbahagyja a szociológiai alapon való erkölcskeresést és lesz a katolicizmusnak propagandistája, a francia szellem és a vallás között való új konkordátum bajnoka. «Először élni kell. Az élet pedig se nem szemlélődés, se nem elmélet. A beteg gúnyolódik a szabályokon, az elméleteken, a fő neki, hogy meggyógyuljon.» (14.) 1894-ben egyik iskola évzáró ünne-

pén azt mondja az ifjúságnak : Higyjük tehát azt, amit tudunk hinni, de higyjünk valamit, mert tudjuk, önök is látják, hogy a cselekvéshez nem kell több.

Bár mindig nagy tisztelettel volt a különféle pozitív vallásokkal szemben, mert tudta, micsoda áldozatokra, odaadásra, erőfeszítésre ihlették az emberiséget, de meg volt győződve, hogy a különféle vallások már elavultak és ami bennük maradandó és szükséges volt, vagyis az erkölcs, azt a tudomány és bölcselet már átvette tőlük. A nagy problémák komoly megoldására való törekvése vitte rá, hogy felújítsa vallási ismereteit, hogy szembenézhesen ezzel a problémával is. «Egy népes gyűlésen megkérdezték egyszer tőlem, mit gondol ön a kereszténységről? Körülbelül azt feleltem, hogy nem ismerem eléggé a kérdést, hogy pontosan feleljek.» Ez 1889 körül volt ; felújítottam vallási ismereteimet. Bámulom mindig azokat — a nélkül, hogy irigyelném őket — akiknek a kereszténységről megvan a véleményük a nélkül, hogy tanulmányozták volna. Amiangem illet, mint a korombeli tanult fiatal emberek többsége is, sokkal jobban ismertem és sokkal többet tanulmányoztam a budhizmust. . . (14.)

A fordulót római útja jelzi. (1894.) XIII. Leóval való beszélgetése teljesen megnyerte a kereszténységnek, vagyis a katolicizmusnak. Reflexióit «Egy vatikáni látogatás után» című, nagy port felvert, méltán híressé lett cikkben közölte a Revue des deux Mondesban. Ebben a cikkben már határozottan lekötötte magát a katolicizmus mellett. Hangsúlyozva, hogy az erkölcs semmit sem ér, ha nem a valláson alapszik. «Mindazok számára, akik nem gondolják, hogy a demokrácia el lehet erkölcs nélkül és akik tudják, hogy az embereket nem lehet olyan jelentős erő ellenére kormányozni, mint amilyen a vallás, nem lehet másról szó, minthogy a kereszténység formái közül azt válasszák, amelyet legjobban tudnak az erkölcsi megújuláshoz felhasználni. Én nem habozom kimondani,

hogy ez a katolicizmus.» Ebben a tanulmányban tette Brunetiére híres nyilatkozatát atudomány csődjéről. Értve ezen, hogy a tudomány nem teljesítette rajongóinak minden várakozását, az élet nagy problémáit nem oldotta meg s nem is oldhatja meg, mert erre illetékessége nem terjed ki.

Azonban a politikai megtéréstől az igazi megtérésig még hosszú volt az út. Könyvekben, tanulmányokban, előadásokban harcolt a vallás érdekeiért s maga még nem volt keresztény. Mindenesetre néhány Miatyánk, a kereszténység élése többet használt volna erre a célra, mint a pozitívizmus felhasználása. Önmagáról az első határozott nyilatkozatot csak 1900-ban tette Besançonban tartott híres beszédében: Hogy küzdhessünk a dilettantizmus, individualizmus és internacionalizmus ellen, támaszpontot kerestem. Miután hiába kerestem a tudományban, vagy a bölcseletben, megtaláltam a katolicizmusban és csak ott találtam meg. Igen, csak benne találtam meg azt a segítséget, melyre az individualizmus túlhajtásai ellen szükségünk van. Az ő tanításának világánál láttam meg azt is, mennyire elválaszthatatlanok a katolicizmus és Franciaország nagysága, hogy nincs nagyobb segítségünk az internacionalizmus ellen. Függetlenül minden egyéni elgondolástól, ezek biztos tények, olyan igazságok, melyeket lehetetlen el nem ismerni. Attól a naptól kezdve, mikor ezt az igazságot kétségbevonhatatlannak láttam, katolikusként vallottam magamat. Ugyancsak ebben az évben mondta Lille-ben: Hogy mit hiszek (hangsúlyozom), hogy hiszek, nem pedig, hogy feltételezek, képzelek, tudok vagy értek, hanem, hogy mit hiszek... kérdezzék meg Rómában. (Vagyis, amit a római Egyház tanít.) (1.5)

Folytathatnók a kisebb jelentőségű munkások elsorolását, akik részint teremtoi, részint kifejezői voltak annak az áramlatnak, türelmetlenségnek, mely az élet nevében akarja lerázni a scientizmus és a determinizmus

igáját. Ezek a pragmatizmusból kiinduló nemzedék-nevelők cselekedni, hatni akarnak; megszabadítani az egyént akciója kifejtésében lenyűgöző erőktől, megmenteni a fenyegetett társadalmat, ami egyenlő a francia hazával. Ebben a munkájukban találkoznak az Egyházzal és fölfedezik, hogy az már tizenkilencszáz év óta birtokában van olyan tanításnak, mely ugyan elsősorban sem szociológia, sem valamely párt alátámasztására szolgáló tan, de a társadalmi nagy kérdésekben is biztosabb útmutató, mint a regényírók vagy bölcselek.

Az irodalommal párhuzamosan folyt a munka a bölcséletben is. Emile Boutroux, Henri Poincaré, Pierre Duhem, kik közül csak az utolsó valójában katolikus, tisztázzák a természeti törvények fogalmát, szükségképpeniségük terjedelmét; az akarat szabadságát újra belevitték a köztudatba és ezzel a scientizmus legerősebb láncszemét törték össze. Valamennyiüknél többet tett a scientista varázslat megtörésére Henri Bergson. Első munkájában (*Essai sur les données immédiates de la conscience* — Az emberi tudatvilág közvetlen adatairól szóló tanulmány, 1889) nyíltan az akarat szabadsága mellett foglalt állást. Második nagy munkájában (*Matière et mémoire* — Anyag és emlékezet, 1896) a lélek önállóságát hirdeti az anyaggal szemben. Az *Évolution créatrice*-szel (A teremtő fejlődés, 1907) kapcsolatban felmerült kételyekkel kapcsolatban írta J. Tonquédecnek: Az *Évolution créatrice* a teremtést mint egy tényt tárgyalja. Ebből világosan kibontakozik a teremtő és szabad Isten eszméje, aki létrehozója az anyagnak és az életnek, akinek teremtő tevékenysége az életben folytatódik, mint a fajok fejlődése és az emberi egyéniségnek alkotása. Mindebből következik a monizmusnak (egyelvűség) és a pantheizmusnak általában való megcáfolása. (16.) Bergson gondolatának ilyen irányban való fejlődésének fontosságát főképp akkor értjük meg, ha meggondoljuk, hogy

Stuart Mill és Herbert Spencer hatása alatt állott ifjúkorában s barátai azt mondogatták róla, hogy nincs lelke.

Bergson ezzel a tanítással erős rést vágott a scientista-materialista felfogáson legalább is a vezető értelmiségi körökben. Fellépése egyik jelentős eseménye a korabeli szellemtörténetnek, sok embernek a számára a szabadsulás kezdete. Főképp az egyetemi ifjúság lelkesedett érte és érezte a megkönnyebbülést. Joseph Lotte írja: «Sohasem felejttem el azt az izgalmat, mit az *Évolution créatrice* okozott. Minden lapján az Istent éreztem». Bergsonnak sikerült divatba hozni a lelket, ami éppen nem kis dolog volt ötvenévi harcos materializmus után. A szolgálatot a vallásnak a materialista determinizmussal való teljes szembehelyezkedésével tette. Tanításának konstruktív része még messze áll a katolikus felfogástól. Azon a fokon, ahol az *Évolution créatrice* áll, tág teret nyújt a szubjektivizmusnak, a szellemi anarchiának, mint azt egyik tanítványa, aki neki köszönheti megterését, Jaques Maritain, bizonyítja Bergsonról írt nagy tanulmányában. Ez az oka annak, hogy az ortodoxia őrei óvták híveiket Bergson megejtő tanításától azzal, hogy főbb műveit indexre tették. Ez természetesen nem azt jelenti, mintha a vallás őrei és képviselői nem ismernék el, hogy műve nagyon hozzájárult egy vallásellenes, materialista bölcséleti áramlat lerombolásához.*

* A filozófiai rendszer, ahogyan azt én értem — írja Bergson J. — Tonquédecnek, szigorúan a tapasztalatra (belső és külső) van építve és nem engedi meg, hogy olyan következtetést mondjunk ki, mely bármivel is felülmúlja azokat a tapasztalati megfontolásokat, melyeken alapul. Azóta megjelent már Bergsonnak a vallást és erkölcsöt tárgyaló munkája is — a *Les deux sources de la morale et de la religion*, 1932. — ahol azt olvassuk: A metafizika, mint a tudomány is, a nyert eredmények fokozatos összegyűjtése által fog haladni, a helyett, hogy egy teljes, mindig kétségbevont, mindig újra kezdendő rendszer lenne, amit vagy el kell fogadni, vagy el kell vetni. 266. l. Megfontolva ezeket a kijelentéseket, feltételezhetjük, hogy a bergsoni felfogás spiritualista, talán keresztény irányban fejlődik még s hogy még csak fejlődésében állott meg.

Bergson és társai nem egyedül voltak ebben a küzdelemben, nem is az elsők. A materializmus legvadabb tombolásakor is tekintélyes hangok emelkedtek katolikus és protestáns részről egyaránt. Lachelier, Ollé-Laprune, Renouvier stb. Azonban munkájukat, tiltakozásukat a részvétlenség követte. A «tudomány» nagyon sokat ígért. Gyümölcsét még nem lehetett annyira látni, mint az 1880—1890-es években. S ne felejtsük, hogy vallástalanság, vallásgyűlölet hordozója volt az értelmiségi osztályoknál. Élvezte a jól megszervezett propagandának előnyeit és a szolgálatában állott fényes írói nevek tekintélyét. S élvezte, hasznára fordította az emberi gyengeséget. Tömegesen verbuválta hitfeleit a hívők fiai közül a kritikus korban, mikor ideálnak, eszménynek éppen annak a korlátnak ledöntését állították a szeme elé, melynek nyügét nagyon sokan oly nehezen viselik.

A tudomány illetékességének terjedelmét a vallásellenes tudósok is érezték és tudták. Frédéric Rauh mondta 1904-ben az École Normale-on tartott előadásában: Ma az emberek a tudományos nevelést (a scientista-materialista alapon álló) akarják terjesztetni, azonban ez a történelemnek csak bizonyos időpontjain szükséges, addig, míg az ember félhet a laikus szellem ellen való vallási visszahatástól, fenn kell tartani minden áron a tudomány értékének gondolatát. (17.) Ez a kijelentés többet mond, mint szerzője akarta. Egyenesen azt mondja, hogy a pozitívista eszméket politikai szempontból kell felhasználni. A scientizmus nem más, mint a vallástalan-vallásellenes intellektüelek megszervezett családja, hogy uralmukat fenntarthassák. Ha nem is minden egyes tagjában, de többségében ez se tisztességesebb, mint azok a vádak, hogy a katolicizmus a demokrácia ellensége, királypárti stb.

Nem csoda, hogy az egyik fiatal ember így kiáltott fel: «Az egyetemi tanításnak az lett az eredménye, hogy

tagadásaival segített megismerni életem pozitív alapelveit». Igaz, ez megtörténhetik, de csak kivételes egyéni ségeknél. Így könyvelhet el a katolicizmus a század végén több, feltűnést keltő megtérést. Ilyen volt Paul Claudelé-, Bourget-é, Huysmans-é, Coppée-é, Brunetiere-é és még számos, kevésbé jelentékeny személyisége. De hogy valódi megtérési folyamatról beszélhessünk, ahhoz még várunk kell. Az útját kereső türelmetlenség és nyugtalan-ság még néhány lépést tesz az úton kívül (*Grandis passus extra viam.*)

VIII.

A neokrisztianizmus.

1882 május 25-én Renan mondotta Victor Cherbuliez székfoglalóján az üdvözlő beszédet. Szerencsésnek mondotta őt, hogy műveiben meg tudta figyelni a lélektani fejlődésnek azt a nagyszerű óráját, amikor még az emberek őrzik a régi hitnek az erkölcsi erejét, a nélkül, hogy hordanák annak tudományos láncait. «Gyakran tudtunk nélkül ezeknek az el nem fogadott formulának köszönhetjük meglevő erényeinket. Árnyékból élünk, Uram, egy üres vázának az illatából. Utánunk az emberek az árnyéknak az árnyékából fognak élni. Közbenközben félek, hogy ez kissé könnyű dolog.» Bizony, kissé könnyű fölszerelés volt az árnyéknak árnyéka, az üres vázának illata, hogy sokáig kitöltse azt az űrt, mit a scientizmusnak igazolhatatlan igényei, a Zola-féle naturalizmus nyersesége, a darwini küzdelem az életért (struggle for life) hagytak az emberi lélekben. 1890 körül a nyugtalanság, a türelmetlenség a neokrisztianizmus nevű mozgalomban akart levezetést találni. «Tíz évvel ezelőtt -- írja Edouard Rod — a bölcsek nem minden látszat nélkül jósolgatták egy új korszak közeledtét, melyben az emberiség eldobva két öreg mankóját, a vallást és az erkölcsöt, gyors léptekkel fog haladni a szabad gondolat útján a tudomány napsugara alatt... Nem, az emberiség újra fölveszi ezeket a mankókat.» (I.) E.-M. de Vogüé az 1889-es vilákiállitásról írt megjegyzéseiben írja: Azon nagy áramlat mellett, mely egy negyedszázad óta viszi a lelkeket az elméleti és gyakorlati realizmus felé, a fegyelmes

szemlélők egy ellenkező irányzat keletkezését látják. Hogyan minősítsük? Vallási ébredés? Miszticizmus?

De az ismeretlen misztérium felé vezető úton még sok megállás, sok félrelépés lesz, mire ez az új irányzat egyes tagjaiban határozottan a katolikus dogma mellett köti le magát. Nagyon soknak a lelki állapota hasonlít Pierre Lotiéhoz s soknál olyan is marad. Sokan kiálthattak volna föl Lotival a Kálvárián: Igazán csak ez volt valaha is nagy! Minden egyéb üresség és semmi-ség . . . nemcsak a színtelen modern filozófusoknál, hanem a sok ezeréves India titkaiban, a régi korok ihletett bölcseinél is. Azért abból a mélységből, ahol mi vagyunk, állandóan megy ő feléje, akit valaha a világ Megváltójának neveztek, a kétségbeesett imádás hulláma . . . Igazában az én könyvemet csak azok olvashatják és csak azok viselhetik el, akik halódnak, mert valaha bírták és elvesztették az egyetlen reménységet; csak azok, akik mint én is, mindörökre hitetlenek és mégis eljönnek a szentsírhoz imádsággal telt szívvel, könnyes szemekkel és akik ott egy kis ideig térdre esnének. (2.)

Soha Párizsban olyan divatja nem volt az okkultizmusnak, spiritizmusnak, asztaltáncoltatásnak, a különféle beavatásoknak (initiation), mint ebben az időben. Mióta nincs vallás a templomokban, azóta az utcákon futkároz — jegyzi meg Charles Morice (3.) — de főképp a buddhizmus lett hivatalos vallás sokak számára. «A racionalista kritika még sohase bocsátotta át szitáján a buddhizmust. Azután Buddha olyan magasan áll és Kína olyan távol. Íróember emberi tekintet nélkül csatkozhatik hozzá. Különben is Hartmann, Schopenhauer bevezették az írókhoz és gondolkodókhoz. Buddha vagy Brahma, mert önkénytelenül összetévesztik valamennyi ázsiai kultuszt, nirvánát, lélekvándorlást. Miért is ne? Nem nézi ezt az ember olyan közléről. (4.) Még mindig a buddhizmus az, ami legjobbat az ember talált. Abból

a gondolatból, hogy mi részei vagyunk az Istennek, aki egyenlő a világgal — és aki csak egy álom — azt következtetheti az ember, amit akar.» (5.)

Ha akkor, mikor írta, nem is, de később bizonyára maga Jules Lemaître is mosolygott azon, mit itt leírt.

Rátalált azonban ez a kereső karaván az evangéliumra is. Miután annyiszor kiábrándultak, mikor az emberi bölcseségnél keresték a megoldást az emberiség nagy kérdéseire, a kereszténységhez fordulnak és megható naivsággal fölfedezik az evangéliumot. De nem tékozlófiúként jelentkeznek, hanem mint olyanok, kik nagyon is otthon vannak az atyai házban : a régi lakókat kitanítják, hogyan kell sáfárkodni a rájuk bízott evangéliummal. A szélső jobboldaltól, amelyet Vogüé és Anatole Leroy-Beaulieu képviselnek, akik egészen keresztények vagy azok lesznek, a szélső jobboldalig nagy a változat, a többség azonban megegyezik abban, hogy az evangéliumot laicizálni, elvilágiasítani kell. «Az evangéliumi erkölcs a legjobb és minden erkölcs között egyedül van hatóereje. Támogatni kell tehát és terjeszteni. De az Egyház, mely eddig letéteményese volt, nem mutatta magát képesnek erre a hivatásra, mert makacsságával foglya maradt a dogmának és azoknak az intézményeknek, melyek összeférhetetlenek a modern haladással. Sürgős, hogy missziójában fölváltsák, mert gyöngé kezei között az igazi kereszténységet veszedelem fenyegeti, avagy legalább is kockáztatja, hogy hibáiért felelős és éppen olyan népszerűtlen lesz, mint ő. (6.)

Ez nagyjában, minden túlzás nélkül a neokeresztények tanítása. Még nagy engedmény részükről, hacsak azt kívánják, hogy az Egyház módosítsa tanítását, szervezetét. Azt mondják, hogy azért félnek a dogmától, mert ez a kovásza a megoszlásnak, megakadályozza tanításuk általános elfogadását (unanimité), ami az ő egyetlen dogmájuk. A dogma ellentétben áll a tudomány-

nyal és az egyéni szabadsággal. A tudományban vagy dogmában való gyöngye, esetleg semmit érő ismereteikkel fordított arányban van erős meggyőződésük a tudomány és hit összeférhetetlenségéről. Sem dogma, sem egyházszervezet (hierarchia) nem kell nekik. «Az Egyház keretei nagyon öregek — mondja Henri Bérenger — ha a modern világ oda belép, fölrobbantja őket vagy pedig ezek a keretek fogják a modern világot megfojtani.» Ezek az emberek érznek valamit, cselekedni akarnak, de nincs elég erejük az Egyházat még megismerni és elismerni. Sok szépet akarnak: a lelkiismeret nyugalmat a jobb élet által, visszahatást az ellen a sok rossz ellen, mit az irodalom negyven év óta okozott, a felelősség érzését, küzdelmet a szkepticizmus és az irónia ellen, a kötelesség tiszteletét, ami a tengelye az erkölcsi életnek. Ezek a fáradt lelkek keresik a tekintélyt, a bizonyosságot s mivel nem tudják magukat rászánni, hogy gyermekkori reminiszcenciáikat helyettesítsék a Szentírás komoly tanulmányozásával, nem olvassák, hogy: «hitetek ne alapuljon az emberek bölcsességén» (I. Kor. 2, 5.) Pierre Lasserre írja: F fiatal emberek társaságából jövök, kik arra szólítottak föl, hogy higgyek. Ilyen föl-szólítás 1890-ben igazán meglepett! De amint félenken néhány rövid fölvilágosítást kértem hitük alapjairól és tárgyáról (amint ezt már nálam nagyobb személyiségek is megkérdezték tőlük), ez a kérdés nem hozta zavarba őket, fölényesek maradtak. (7.) Ezért kérdi Lemaître ravaszul Vogüétől: Katolikus ön, értem ezen a hit-életet élő katolikust? (Máskép nem tudnám ezt érteni.) Vagy talán deista, mint az utolsó században azoknak az embereknek a többsége, akik a forradalmat csinálták? Hisz ön a személyes Istenben, a lélek halhatatlanságában, a másvilági jutalmazásban és büntetésben? (8.) Paul Desjardin, aki ennek az egyháznélküli keresztény-ségnek a fővezére volt s a pontignyi megbeszélésekről

a legújabb időkgig intézi az emberiséghez az erkölcsi megújulás érdekében szöszatait, azt mondja : Nem arról van szó, hogy higyjünk, hanem, hogy szeressünk . . . S hogy ezután kiki mit hisz? Higyje azt, amit a szeretet neki tanácsol vagy követel. E fölött az igények egyéniségek szerint változnak. Annyi vallás van alapjában, mint ahány ember, de csak egy kötelesség. Sokan, akik nagyon megoszolnak a tan szempontjából, vágyódnak mégis erkölcsi megújulásra önmaguk és mások számára. Mindazok, akik érzik szükségét az erkölcsi ébredésnek, egyesüljenek ezen területen.

Ez a természetfölötti, -- egyháznélküli kereszténység idősebb testvéreit tekintette az orosz írókban, akik már ő előttük fölfedezni vélték az evangéliumot prédikálták, mindegyik a saját elgondolása szerinti és saját használatára szánt, keretek nélküli kereszténységet. Az «evangéliumi szellem», az «orosz részvét» (pitié russe), a «számalom», a «misereor super turbam» kifejezések a legdivatosabb szölamok közé tartoznak.

Maguk a vezető írók is elcsodálkozhattak, mennyire követi öket az ifjúság. Ezek a fiatal emberek, kik lelki vezetőt kerestek a mozgalom vezéreikben, rendszerint olyanokból kerültek ki, akiknek nevelésében a katekizmus nem nagy szerepet játszott, ha egyáltalán valamit játszott. Nagyon soknak az igazi kereszténységről halvány sejtelme sem volt. «Micsoda örvendetes meglepetés számukra, ha szívük jó maradt, mikor egy Vogüé, egy Rod könyvében találkoznak a kereszténységgel, éppen akkor, mikor észrevették az emberi rendszerek hiába valóságát . . . Hogy a vallás igaz-e, arról öök nem tudnak sokat. Ez a megfontolás igen nagy erőfeszítést kívánna tőlük. De hogy szép és jó, arról nem kételkednek. Ha a hitnek tanításai nem felelnek is meg pontosan a dolgok valóságának, de megfelelnek nyugtalan szívünk szükségleteinek.» (9.)

Nem mondhatnók, hogy az ilyfajta felfogás ritka volna, de hogy áramlattá fejlődhessék ki, ahhoz szükség van olyan körülményekre és tehetségekre, mint amilyenek a franciáknál megteremtették ezt a neokrisztianizmusnak nevezett, legtöbb tagjában a vallással szemben tisztelettudó hitetlenséget. Mindenesetre az Egyház nem volt hozzászoktatva az ilyen kereszténységhez. Nemcsak a dilettáns Lemaître tréfálgozik velük, René Doumic se túlságosan tárja ki karjait fogadásukra. «A megtérésnek a szele fujdogál az irodalomban. Az utóbbi időkben az írók nagy kegyelmekben részesültek. Főképp azokat érintette meg a kegyelem, akiktől az ember a legkevésbé várta volna, hogy az Egyház kebelébe lépnek . . . Ennek a neokatolicizmusnak a kialakulásában több tényező vett részt. Sokféle érzelmet megtalálunk ott, kivéve egyet, az igazi keresztény érzületet. Amit ebben a zavaros ideálban meg lehet különböztetni, az a fáradtság az étellel szemben, a jelen megvetése, egy másik, a művészet illúzióin át érzévelt idő sajnálása, az ellenmondás viszketege, a különködés szükséglete, a túlfínomodottak vágyakozása az egyszerű után, a csodásnak gyermekes imádása, az idegek felbomlása, főképp pedig a szenzualitásnak kétségbeesett kísérlete», (10.) — mondja főképp irodalmi képviselőiről, akiknél a kereszténység csak irodalmi téma volt.

M. d'Hulst a Notre-Dame szószékéről intézte hozzájuk szavát: Higyjék el, Uraim, semmit se használ a kereszténységet kívülről bámulni, dicsérni erkölcsstanát, irigyelni ideálját, közeledni hozzá egészen a kerítésig, a nélkül, hogy összeköttetésbe is akarnánk lépni vele . . . Miért várunk, hogy a kerítést átlépjük? Az Isten házában a kincsei csak azokat gazdagítják, akik belépnek. Ha a kereszténység nem isteni, mint azt állítja, akkor csak hazugság. És hiszik önök jóhiszeműen, hogy csalás fogja megújítani az erkölcsöt? De ha isteni, akkor milyen

jogon veszik kölcsönbe erejét, miközben kétségbevonják isteni eredetét? Az ember nem úgy keresztény, mint ahogyan művész, aki tetszése szerint változtatja művészi ideálját. Ha ismernék az Isten adományát és hogy ki beszél önökhöz! Si scires domum Dei et quis est, qui dicit tibi! --- akkor nem hinnék megengedettnek egyik részt elfogadni, másikat elvetni. (II.) A kereszténységet úgy kell venni, amilyen, vagy pedig nem számíthatunk hathatós segítségére. Találhat az ember a tökéletlen igazságban világosságot és erőt, de csak annyiban, amennyiben az igazság, nem pedig azért, mert tökéletlen. A tökéletlen tudáshoz való szántszándékos ragaszkodás elveszi annak minden erejét... Nem lehet tehát azt mondani, az Egyházban megvan az a kibékítő és megújító erő, mit keresünk, de abból, amit az Egyház hirdet vagy parancsol, választani fogunk. Ezt elfogadjuk, amazt visszautasítjuk. Nem! Az Egyház vagy van, vagy nincs. Elismerni az Egyháznak nekünk szükséges kiegyenlítő és megújító szerepét, de ugyanakkor neki feltételeket szabni következtelenség, annyit jelent, hogy nem is akarjuk, hogy az orvosság működésbe jöjjön — mondja Ollé-Laprune egyik munkájának utolsó lapjain. (Les Sources de causer l'avenir.)

Ezeket a szavakat azonban teljességükben csak a következő nemzedék érti meg tömegesen. A neokrisztianizmus hívői kisebb részükben fenntartás nélkül csatlakoztak a katolicizmushoz, nagyobb részük pedig, akiknél dekadencia-, szereplés-, szociológiai kirándulás volt az egész mozgalom, fölhagytak álmaikkal. Egyedül Paul Desjardins gyűjtögeti hívőit Pontignybe, a régi cisztercita-apátságba.

Hogy a katolikus gondolat és az emberi nyugtalan-ság, keresés egymásra találjanak, hogy a katolicizmus számára kedvező légkör alakuljon ki, hogy hódító, vonzóerő legyen sokak számára, az útját kereső francia

léleknek még néhány próbálkozáson és megpróbáltatáson kell átesnie, hogy annyi kísérletezés után ő is azt kiáltsa, mit Broglie abbé a Louvre-ban az egyiptomi és asszíriai régiségek előtt mintegy magában beszélve: A nagy kérdés, mit az ember ezek előtt az emlékek előtt fölvet, mindig ugyanaz: Mit mondatok Jézusról, akit Krisztusnak neveznek? (12.) Akik a következő korszakban a katholicizmus felé fordulnak, ha tekintetüket először pragmatista megfontolások irányították is feléje, most már ezt a kérdést vetik fel. Nagy az út az esztétikai, szociális megfontolásoktól idáig!

IX.

Katolikus megújulás. — *Renouveau catholique*.

A Dreyfus-ügy (1894—1906) és a huszadik század elején szenvedélyesen fellángolt, az Egyház és állam szétválasztásával végződő egyházüldözés jelzik a scientista-materialista alapon álló antiklerikálizmus tetőpontját. Ettől az időponttól kezdve a scientizmus és az antiklerikálizmus nem hódító, tömeget mozgató erő, csak megdönthetetlen politikai hatalom.

A szerencsétlen Dreyfus-ügy a francia nacionalizmus-militarizmus megalázása. Mivel azonban a katolikusok majdnem kivétel nélkül nacionalisták voltak, a vezéreknek vagy néhány tisztjének a nemzeti érzés felvillanyozására szánt üzelmeiért ők fizettek meg. Vagyis inkább a vallásellenes erők ürügyül használták fel az ügyet a vallás megalázására, megsemmisítésére, mint remélték, és a militarizmus elintézésére. Az antiklerikálisok és antimilitaristák a francia lélek igazságérzetét és minden nemesért való hevülését hozták működésbe és vezették le a hadsereg, de főképp a katolicizmus ellen. Egész Franciaország népgyűlésekkel volt tele és a két párt verekedéseitől volt hangos. Nehezen tételezhető fel, hogy mindazokat, akik Dreyfus mellett harcoltak, az ártatlanság védelme ihlette volna. Viszont a Dreyfus-ellenesek jórésze bírói ítéletre támaszkodva legalább is jóhiszeműen foglalt állást. Két ellentétes eszme került összeütközésbe: az igazság és a nacionalizmus, vagy mondjuk: a nemzeti érdek. Mindkettőre a sok szép mellett lerakódott sok szenny is.

A francia lélek jobban magáévá teszi, mint bárki más, a mondást : Aki nincs velem, ellenem van. Dreyfus védői ligáikhoz, tiltakozásaikhoz minden áron egyházi méltóságokat akartak megnyerni. A sürgetésekre a párizsi bíborosérsek azt felelte : Az Egyház nem léphet közbe. Az ország bíróságaihoz kell fordulni. (I.) Elfogulatlan emberek előtt ennél helyesebb feleletet nem adhatott. Mégis a Dreyfus-ellenes katolikusok szenvedélyes viselkedéséért a Dreyfus-pártiak szenvedélyessége a katolikusokon állt bosszút.

A Dreyfus-ügy megalázta a hadsereget, föllángolt miatta az egyházüldözés a legaljasabb formában. Aljas üldözések azonban csak a gyöngéket tántorítják el. Mindkettő számára lendületet, megújulást jelentett az üldözés. Az antiklerikalizmus rosszul számított. Addig nem bocsátotta ki kezéből a konkordátumot, míg azt gondolta, hogy az Egyháznak használhatna a szakítás. Mikor azonban azt gondolta, hogy a szakítással megsemmisítheti, végighajszolta az Egyház és állam elválását. Tévedett ! Lehet a bukásban is győzelem. A szeparáció megszabadította a katolicizmust egy rosszakaratú állam nyűgétől, kivette az állam kezéből az ellene irányuló propaganda hatalmas eszközét ; méltóságteljes viselkedése bámulatot, rokonszenvet keltett sok közömbös ember előtt is, befelé pedig a szellemi és lelki energiáknak olyan áramát indította meg, mellyel az egész világ csodálatát vívta ki, s prozelitizmusa, térítő ereje hatalmasabb lett, mint történetének bármely korszakában.

Mindenki, aki szívén viselte a francia haza sorsát, akin a pártszenvédély, vagy az érdek nem vett erőt, rokonszenvvel fordult az alantasan üldözött Egyház felé, mely kitéve az üldözésnek, anyagi létalapjaiban megingatva, belülről fenyegetve a modernizmustól, fényesen úszta meg a válságot. Folytatta otthon szolgálatait a hazának, de főképp kézzelfoghatók az idegenbe üldözött szerzetesek

szolgálati, kik az egész világon maradtak továbbra is a francia szellemi befolyás előőrsei iskoláikkal. (Dél-Amerika, Balkán, Kelet-Ázsia.) Erre a munkára támaszkodhatott a francia propaganda a háború alatt. L'Église ne chôme pas — az Egyház nem lép sztrájkba — adta ki a jelszót Amette párizsi érsek.

S a kilencvenes évek óta a francia katolicizmus szellemi arculata is megváltozott. Mgr. d'Hulst szava beteljesedett: Ime a tudomány keresztény! Vagy legalább is a másik mellett egyenrangú lett. Ugyanígy van a szépirodalommal, mely a tudománnyal együtt magán hordja a francia lélek apostolkodni, hódítani, meggyőzni akaró szellemét. S indulnak a gondolat- és érzelmvilág kereszténnyé-tevésére.

A legtöbb értelmes emberben jelentkező nyugtalan-ság, istenkeresés útjában már ezzel a megpróbáltatásokon átment, szellemileg fölfrissült katolicizmussal találkozott. Viszont az ellenfél elvesztett minden hódító erőt, maradt csak politika. La politique a tué la mystique — a politika megölte a misztikumot — mint Péguy mondja. S közben egy hatalmas, kedvező légkört teremtő áramlat, tisztító fuvallat vonul végig Franciaországon. A nacionalizmus, a militarizmus megalázása még be se fejeződött, mikor a hazafias érzés oly mértékben föllángolt, amilyenre a francia nacionalisták még legmerészebb álmukban sem mertek gondolni.

Mikor 1882-ben Paul Déroulède megalapította a hazafiak ligáját (La Ligue des Patriotes), Renanhoz is fordult támogatásért. Renan válasza azóta közszájon forgott: Fiatal ember, Franciaország haldoklik, ne zavarják agóniáját. (2.)

A francia intellektüel pacifisták csalódtak reményeikben. Németország nem volt hajlandó velük osztozkodni a világ uralmán azzal, hogy nekik engedi át szellemi téren a vezetést. Fasoda (1898), Tanger (1905) Agadir (1911)

lángra gyújtották a patriotizmust ; a német szocialisták egymásután szavazták meg a hadi költségvetés emelését. Az orosz és angol szövetség pedig szilárd alapokra helyezte ezt a patriotizmust, mely most már a siker reményével veheti föl a küzdelmet. A nemzeti erőknél minden fajtája munkába lép. A nemzeti tradíció megbecsülése fölváltja a scientizmust képviselő intellektüelek germán imádatát. Valóságos hadjárat indul a germán befolyás ellen. A latinságot szembeállítják a germanizmussal, a francia módszert a német módszerekkel. Iskolákban növendékek valósággal terrorizálják tanáraikat. F fiatal emberek hadjáratot szerveznek a Sorbonne úgynevezett germanizáló módszere ellen. (R. Benjamin : La farce de la Sorbonne, H. Massis : L'esprit de la Nouvelle Sorbonne, P. Lasserre : La doctrine officielle de l'Université.) Egyszerre magukévá tették P. Bourget szavait, hogy az 1870—71-es vereség nem véletlen volt a nemzet életében, és hogy a francia nép mindaddig leverve marad, míg ősi öröksége két elemét, a hazafiságot és a vallást helyre nem állítja teljes egészében (3.), mert ez a kettő elválaszthatatlanul összetartozik.

S íme 1905-ben megindul egy sokkal szélesebbkörű mozgalom, mint az eddigiek «Franciaországért egyedül, dicsőségeért, boldogságáért, életeért a jó és szent munkára». Az ifjúság a hazafiság ösztönétől vezetve hamarosan észrevette, hogy az esztétikai szocializmus, mibe őt scientista-materialista mesterei irányították, tökéletesen amorális. Van valami sokkal komolyabb dolog, mint mestereiknek szocializmusa, szociologizálása, akik e mellett sohase törődtek azzal, hogy házi alkalmazottaiknak van-e megfelelő fizetése. (4.) A tegnapi dreyfusardok ma dühös nacionalisták. Péguy mondogatta : Kell, hogy a nép összeszedje minden erejét. Meg kell gondolni, hogy a háború komoly lesz. Nem tudjuk, hogy szerencsések leszünk-e, de kicsinyek nem leszünk. (5.) Mindenfelé föl-

ébredtek a szunnyadó energiák és csak az alkalmat várták, hogy magukat adhassák. Franciaországnak szüksége van heroizmusra, hogy élhessen. A «háború az egyetlen orvosság». «Inkább a háború, mint az állandó gyötrő várakozás.» De aki a kor ifjúsága előtt a heroizmus lámpáját meggyújtotta, nagyon sokak elképedésére az a Dreyfus-rajongó Ernest Psichari, unokája annak a Renannak, kit nem nagyon aggasztott volna, ha kozákok uralma alatt kellene is élnie, csak könyvtárát hagyják meg neki meg az Akadémiát, hol szavát hallathassa. Katonaszolgálatának kitöltése után mindenkinek meglepetésére a gyarmati hadseregbe áll, néhány évi szolgálat után pedig átlép a rendes hadseregbe.

A példa tanításához hozzáadja az írás szélesebb körben meghallható szavát és tanítja kortársainak mindazt, mit egy katonának tudnia kell, vagyis «parancsolni és engedelmeskedni». A szolgálhatás, a használhatás öröme megszabadította őt az intellektuális anarchiától. Franciaország hivatásának, a katonai szolgálatnak valóságos misztikumát adja. «Franciaország fia! A szolgálat, mit (a katona) elvállal, az az a szolgálat, mit akarnak mindazok, kik se nem kereskedők, se nem bankárok. Saját eszméjének a szolgálója lenni, ez nem adatott meg mindenkinek. A katona szolgálása megvan, mint megvan a papé, a gondolkodóé. De a világon csak ezek a szolgálak szabadok!

A katona nagysága és szolgálása! A szolgálás nemeesebb, nagyobb, megmérhetetlenebb, mint a nagyság, mert nem lehet mással mérni, mint magával az eszmével. (6.)

Hogy ezen az úton ne vették volna észre a katolicizmust? Louis Veuillot írta, hogy azok, «akik azt hiszik, hogy csak a hazát szeretik, szeretik már az Egyházat is». Taine szavai közhellyé lettek: Ennek a francia népnek, mely képesebb lelkesedésre, versenyre, nagylelkűsége,

fegyelemre, mint minden más nemzet s amely természeténél fogva követeli az egyenlőséget, társas hajlandóságú, fogékony a testvériségre, mert a pajtáskodásnak érzi a szükségét, józan, szorgalmas; ennek a népnek a közös élet ugyanazon és szigorú szabály szerint nem ellenszenves sem a kolostorban, sem a kaszárnnyában... A mindig vígkedélyű Franciaország ma is, mint Augusztus idejében, a római rendszer számára könnyű hódításként kínálkozik. (7.) Barrès naplójegyzeteiben találjuk: Franciaországban a protestáns koncepció az idegen, Németországban a katolikus koncepció.*

Azonban a rokonszenvtől a megtérésig még nagyon hosszú az út. Ebben a nagy megtérési mozgalomban is, minek az utolsó évtizedekben tanui vagyunk, több jóakarató ember (Faguet, Lemaître, Lavissee) szinte csak a halál küszöbe előtt szánta rá magát a végső lépés megtetésére, nagyon sokan pedig akkor se. Azok, akiket bölcséleti nehézségek, voltairianizmus, Enciklopédia, Nietzsche befolyása hozzászoktattak, hogy a kereszténységben a szépség ellenségét, az élvezetek megvetőjét lássák; Renan és a Biblia német exegetái, elemzői pedig meggyőztek arról, hogy Jézus Krisztus nem volt Isten, az evangélisták pedig szegény, minden hitelnélküli együgyű történetírók, nagyon nehezen bontakoznak ki bilincseikből. S hátha még hozzá a tagadásra olyan fiatalkori erkölcsi válság adta meg a lökést, mely igazolás, megnyugtató okából nagyon hajlandóvá teszi az embert a hitelenség érveinek elfogadására. «Boldogok a tisztaszívűek, mert ők meglátják az Istent». Ez a kijelentés azt is jelenti:

* Nem kell külön fejtegetni, hogy ezeknek az elméleteknek erőszakolása, túlzása mennyi tévedést, szörnyű igazságtalanságot rejt magában. Erre példa a francia háborús propaganda-irodalom, melynek még olyan képviselője is, mint Georges Goyau, olyan képtelenségekre vetemedett, hogy a «La Culture germanique et le Catholicisme» c. munkában azt állította, hogy a világháború nem más, mint a német kultúrharc folytatása.

Jaj, a nem tiszta szívűeknek, mert ők nem látják meg Istent, sem itt a földön a hit szemével, se a másvilágon színről-színre.

Az olyan okoskodások, mint «a katolicizmus a vallási formája annak a társadalomnak, amelyben én születtem. Meggondolva, hogy minden társadalomnak a vallás nélkülözhetetlen eleme, hogy vallás nem képzelhető el egy nép számára különleges formák nélkül, hogy nálunk ez a forma a katolicizmus, azért arra határoztam el magamat, hogy katolikusnak tartom magamat» (8.), egy kissé se szilárdabbak, mint az esztétikai vagy szociológiai alap, ha nem járulnak hozzája más indítók. Az Action Française a példa, hová vezethet ez a pozitivista fölfogás: az atheista katolikus fogalmához.

Nem elég a nacionalizmus se. «A vallási kérdés még nem létezett számomra. Igaz, éreztem, hogy a tradícióban minden szolidáris. Megállapítottam Afrikában és másutt is majdnem mindennap, hogy a vallás a nemzetek lelke... De ezenkívül nem éreztem semmi szükségét, hogy visszatérjek a valláshoz, ami úgy látszott előttem, hogy nálam alapvető nehézségekbe ütközik. Szégyeneltem volna visszatérni a katolicizmushoz olyan okok alapján, melyeknek a keresztény tanhoz semmi közük. Keveset számított előttem, hogy a katolicizmus nemzeti örökség, ha nem volt egyúttal számomra az igazság is.» (9.) Azok, akiknek megtérése csak a hazának vagy a társadalmi rendnek szól, úgy vannak, mint Ernest Psichari, aki, mikor még a kegyelem nem érintette meg, azt felelte barátja, Jacques Maritain édesanyjának gyöngéd kérlelésére: Én kegyelem nélküli katolikus vagyok, a haza szolgálata nekem elég. (10.) Nem elég a megtéréshez egy megtérési áramlat sem. Henri Ghéon írja már a háború után: Az a katolikus mozgalom, mely az irodalomban akkortájt volt alakulóban, semmi hatással nem volt rám. Bár bámultam Jammest, Claudelt, Péguyt, nem követtem

őket. Legföljebb hozzászoktattak egy szemponthoz, mely azonban nekem idegen maradt. (11.)

A megtéréshez a kételkedés, a nyugtalan keresés és az elmélyülés kell. Kell, hogy ez legyen (a kereszténység) vagy nincs semmi — kiált fel kétségbeesésében Francis Jammes. «Ha a természetfölötti rend létezése lehetséges, — hogyan mernők állítani az ellenkezőjét —, akkor a nyugtalanság költözködött be elménkbe, az a nyugtalanság, melyet Pascal hallhatatlan mondatokban fejezett ki. Az ember torkon van ragadva, felelni kell. Míg a kétely megvan, addig az ember nem tud aludni, főképp ha az idő sürget, mikor talán holnap az ember arca fölött lesz az a föld, melyről Pascal beszél. (12.) Nem hittem még, de nagy vágyódást éreztem, hogy higgyek. Ilyen lelkületre már áll a pascali szó: Nem kerestél volna, ha már meg nem találtál volna.»

Igaz, a fejlődés foka nagyon soknál és éppen a legjellegzetesebb megtéréseknél, mint Péguyé, Psicharié, Lotte-é, a szocializmus, a szenvedélyes Dreyfus-pártiságon át, az antiintellektualizmuson, tradicionalizmuson, militarizmuson, vagy, ha úgy akarjuk, nacionalizmuson keresztül vezetett a katolicizmusig. De valamennyi konvertita végigment a komoly keresés útján, hogy a «pillanatnyilag elvesztett utat újra megtalálhassa». Akinél az az elmélyülés nem történt meg, amiről Péguy beszél, annak hiában folyik az ereiben a keresztény ősök vére, ott nem lesz megtérés. Példa állításunkra M. Barrès, akinél talán senkinek se volt nagyobb a hatása a nemzeti megújulásra, s akinek annyit köszönhet a francia katolicizmus, nem érkezett el a megnyugtató hithez. «Érzem — írja 1909-ben (Cahiers) — néhány hónap óta, hogy a nacionalizmustól a katolicizmus felé síklom. Ez azért van, mert a nacionalizmus nélkülözi a végtelent. Ha foglalkozom azzal, amint illik is, hogy megállapítsam (a nacionalizmus) szertartáskönyvét, megszerkeszsem imádságait és liturgiáját, észre-

veszem, hogy az én rendeltetésem gondja Franciaország határainál messzebbre néz. Szeretném magamat tágabb, szélesebbkörű, általánosabb valaminek adni. «Még ma nem vagyok katolikus — írja 1901-ben — talán holnap az leszek. Hogyan? Pascal kríziséhez hasonlóan. Ha én át-élem Pascal krízisét, akkor az a katolicizmus javára lesz. Nem akarom, hogy ezeket a vasúti sineket fölszedjék előttem. Alkalom adtán ezeken akarom magamat irányítani. Ki akarja elvenni az én katolikus táplálékomat? Talán, ha fiaim, leányaim lesznek és lesz bennük vallásos érzés, hóbortosságokra adják magukat? Asztalt táncoltassanak?» «Amit a katolikusok szeretnek, szeretem, amit remélnek, óhajtom; amit mondanak, elragad és ismétlem velük. (1917.) Szeretem az Egyházat és a Krisztusé vagyok» — ír a 1923-ban, néhány nappal halála előtt. (13.)

Barrès várt. Túlságosan sokat épített a körülményekre és úgy látszik, valami rendkívüli hívást várt. Nem követte Ernest Psicharit, aki sokkal messzebről indult, mégis megérkezett. «Mihelyt az ember a közepszerűségeen túl egy lépést tett, meg van mentve.» S megjön a nap, mikor Psicharival idézheti Pascalt: Öröm, öröm, örömkönnök... Agóniámban gondoltam rád.

A kedvező légkör megteremtése után valósággal lendületbe jön a minden valódi francia katolikus lélek mélyén szunnyadó apostolkodás szelleme, mely még története legsiralmasabb napjaiban sem aludt ki, de a XX. század első évtizedében megindult mozgalom a francia katolicizmus legfényesebb korszakaival fölért önfeloldozásban, odaadásban; bizonyítva újra, hogy az Egyházban ma is a francia katolicizmus az, melyben a legtöbb a hódító, vonzóerő a rajta kívül állókra.*

* Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ebben a hódító erőben nagy része van a francia prestige-nek, a francia nyelvnek is, mely kiszámíthatatlan lehetőséget nyújt az idegenek — germán protestánsok, görög-keleti szlávok és ázsiai pogányok — megközelítésére.

Minden megtérésben van valami megfoghatatlan, valami titokzatos elem. Az Úristen a lelkeket különböző utakon vezeti, nagyon sokszor olyanon, melyre éppen nem számítanánk, tekintve az illetők adottságát. Nagyképzettségű embereket, kikről azt gondolhatnók, hogy csak hosszas bölcseleti okoskodások után hajolnak meg, nagyon gyakran érzelmi hatások készítenek elő a kegyelem befogadására. Kevésbé képzett ember, ellenkezőleg, nem egyszer csak hosszabb bizonyítás hatása alatt engedi meg, hogy benne a kegyelem működjék. Van, aki egy kiváló szónoknak vagy barátjának hatása alatt tér meg. Nagyon soknak a keresztény élet valamely jelensége nyitja meg az utat, de legtöbbször az élet-szentség előtt hódolnak meg.

Az őskereszténység egyik történetírójától (Duchesne) kérdezték meg, hogy a kereszténység elterjesztésében kik játszottak nagyobb szerepet, kiknek kell adni a pálmát, a hírhirdetőknek és tudós hitvédőknek vagy a szenteknek és vértanúknak. A felelet habozás nélkül ez volt, a szenteknek. S valóban Szent Ágostontól kezdve, ki az intellektüelnek az igazi típusa, azt látjuk, hogy a legtöbb embert a kételkedésből az életszentségnek és a heroizmusnak a példái ragadtak ki. Paul Bourget-t a jóság, az Egyháznak a társadalomra gyakorolt hatása nyerte meg. Egy mérnök, akit semmiféle vitatkozás meg nem győzött, máról-holnapra megadja magát, mikor látja, hogy felesége, aki a jóságnak, szelídségnek megtestesítője, olyan buzgósággal mondja olvasóját, mint egy «szegény asszony». Híres orvos, kit felesége tapintatos kérései nem győztek meg, felesége halála után megtalálja naplóját, az abból kisugárzó jóság, szerető aggódás hatása alatt megtér. Ma dominikánus (Elisabeth Lesueur.)

Ügyszólván nincs megtérés, melyben meg ne lehetne állapítani a mások jóságának, életszentségének hatását... Csodálatos isteni adomány ez és mindenkinek

rendelkezésére áll. Szegény, tudatlan megtéríthet lángelmét. Henri Ghéont Pierre Dupouey tengerészhadnagy térítette meg viselkedésével, a nélkül, hogy tudta volna. Az egyéni életszentség, a mások megtérítésének a vágya talán soha ennyire nem fogta el a lelkeket.

Soha nem imádkoztak ennyit a Quartier Latinben, soha a hit nem volt tevékenyebb, a térítésnek szelleme buzgóbb és a miszticizmus melegebb. Az Ecole Normale Supérieure-ben az emberek Bossuet-t és Pascalt olvasva tértek meg. (14)*

Mert ezeknek a megtéréseknek tekintélyes része az életszentség útjára való lépést, az Egyház ügyéért való odaadást jelentette. «Az a hit, amit a mi korunkban újra megtalál az ember, őszinte és egyszerű — írja Joseph Lotte. — Nálunk már elmúlt a kor, mikor adtuk a kajánt. Ezek a fiatalok nem esztéták, nem snobok, hanem apostolok, kiknek lelki élete a felnőtt korban megismert és alaposan elsajátított vallási ismereteken alapszik. Imádság, szentiségekhez járulás, az ájtatosság minden fajtájának gyakorlása, a lelki élet elmélyítése a lelki élet mestereinek a tanulmányozásával, jellemzik őket. Csodálatraméltó, hogy e kor fiatal írói — akár azok, kik sohase hagyták el az atyai hajlékot, akár az újonnan megtértek — mily otthonosan mozognak a katolikus tanítás területén, mennyire jártasak a lelki élet kérdéseiben.» «Ami engem különösen meglep — írja André Bavier, aki a protestantizmusból tért át a katolicizmusra — az a lelki élet ismerete... A katolikus vallásban a vallásos életnek valóságos tudománya van.» (15.)

Ezek a megtérések nemcsak az elmék meghódolását

* Nem szabad elhallgatnunk még néhány sort: François Albert ájtatosan vett részt a Szent Genovéa tiszteletére tartott kilencedeken, Louis Gouchoud kenetesen minisztrálgatott (egyetemi hallgató-korukban). Nos, boldogult François Albert szabadkőműves miniszter lett, Louis Gouchoud pedig Renan szerepében tetszeleg. La politique a tué la mystique, mint Péguy mondta. A politika (érdek) megölte a misztikumot.

jelentették, hanem az akaratát is. «Úgy kell élni, amint gondolkodunk, mert különben előbb-utóbb úgy gondolkodunk, amint élünk» — mondja közülük egyik. Csak a már megjelent életrajzokat kell elolvasnunk, mint pl. Ernest Psichari különböző életrajzait, de főképp Pierre Poyet-nak, az Ecole Normale Supérieure apostolának szép életrajzát, hogy lássuk, milyen buzgósággal láttak ezek a fiatal emberek vallási ismereteik elmélyítéséhez. Ellenességük mondta róluk: Ezek a fiatal emberek a katolikus tan egészét elfogadják, sőt úgy látszik, hogy a katolicizmusban főképp a dogma és fegyelem vonzza őket. (16.)*

Ez az elmélyített lelki élet nem marad önmagába zárva. A francia természeténél fogva is jobban hajlik bármiféle eszme terjesztésére, mint más nép. Hitéből élő, Istent, embertársát szerető lélek előtt nem lehet nagyobb feladat, mint a lelkeket megnyerni Istennek. Ezeknek a konvertita íróknak egyik jellemző sajátja az apostolkodás: apostolkodás az imádság által, szóval, tollal, példával. Akiben csak jóakarát van és nincs legyőzhetetlen akadály a kegyelemmel szemben, az mind érzi valamelyik katolikus barátjának szerető gondoskodását, imádságának hatását. Pierre Poyet életrajza, A katolikus megújulás tanui című munka, P. Claudel és Jacques Rivière levelezése, Ernest Psicharinak a megtérése mind erről az apostolkodásról tanuskodnak.

S ennek a munkának, melynek cementje az isten-

* A franciáknál a vallásoktatás nem olyan rendszeres, mint nálunk, még a katolikus középiskolákban sem. Azonban gyakorlatba való átvitele (szertartástan) a mienket jóval felülmulja. A mi mindentől izolált nivós vallásitanításunk (erkölcstan, dogmatika, apológia) talaja lassanként kiszárad. Semmi sem támogatja. A franciáknál az irodalomtörténet tanításának a módszere nagyon alkalmas a katolicizmussal való régiségtszerű megismerkedésre. Pascalnak és Bossuetnek nagyobb szerepe volt az értelmiségi elem megtérési mozgalmában, mint bármelyik jelenkori írónak. Egy másik elmélyítési eszközt nyújt az az alapos filozófiai képzettség, mit a francia középiskola nyújt.

szerepet és az önfeláldozás, meg is lett az eredménye. A szabadgondolkodás fellegráiban, a felsőiskolákban, ahol azelőtt a katolicizmusnak alig néhány képviselője volt található, most már tekintélyes számban vannak. (Pl. az Ecole Normale-ban a háború előtt egyharmad. (40) Ezek az apostoli lelkek már nem Nikodémusok, mert nem ismerik az emberi tekintetből való gyávaságot. «A modern gondolat visszatér Krisztushoz», (17.) — állapítja meg az ellenség. Az ifjúság már nincs velünk — írja Herriot. Marcel Sembat melankólikusan állapítja meg: Mikor az irodalomban vallásos szelek fujdogálnak, fujdogálnak azok a gondolatnak és a társadalmi életnek minden területén... Mikor egy gondolat megszűnt lelkesíteni az ifjúságot, meg fog halni. (18.)* «Mikor mintegy húsz évvel ezelőtt megtértem — írja P. Claudel (1912-ben) — majdnem egyedül voltam kortársaim közül keresztény költő. Ma azt látom, hogy Krisztus világossága mindenfelé újra megjelenik a nemes lelkekben. A vallás úgy tűnik fel, mint az egyedüli menedék azok számára, kik nemcsak a gyomruk számára élnek.»

Ennek a csodálatraméltó buzgóságnak, odaadásnak sikerült az ifjúságnak tekintélyes részét (nem a többségét!) megszerezni, az eddig megvetett, lenézett Egyház számára tekintélyt, megbecsülést szerezni. «A katolikus vallással szemben közömbösek között nincs antiklerikális ellenszenv; még azok is, kik nem hisznek, tudják értékelni a hitet» — írja az akkor még nemkatolikus Agathon. A minap az egyetemeken még lesajnálták a hitetlenek

* Aulard, a szabadgondolkodó egyetemi tanár írja: A szabadgondolkodó köztársaságiak túlságosan biztosak voltak győzelmükben, azt híven, hogy nincs többé szükségük Voltaire-re, naivul büntársai lettek ennek a kiszámított hanyagságnak... Nincs Voltaire-nek nemzeti kiadása. Az a kiadó, aki vállalkozna kiadására, talán sikert aratna Németországban vagy Oroszországban, de tönkremenne Franciaországban.

a katolikusokat, akiket úgy kezeltek, mint ahogyan a művelt ember tekinti a fetiseit tisztelő pápuát. Ma a katolikusoknál van a szellemi fölény. Általános rokonszenvenek örvendenek; a katolikus tant a nemhívók közül is sokan szép, szilárd rendszernek tekintik, melynek követése kívánatos. Még azok is, kik nem lépnek be, bámulják épületének nagyszerűségét. F. Buisson könyvével kapcsolatban (La foi laïque) írja egyik, ebben az időben megtért intellektüel: «Szegény Buisson! Hiába vallástalanított s fog vallástalanítani. A római egyház, a Syllabus és a pápa egyháza szilárdan áll. És ami a fő, az az, hogy az Egyház most a hitetlenek fiai között tobozozza védelmezőit. Szegény Buisson! Az övé voltak az apák, de a fiaik már nem! Nem érti meg, de nem is értheti meg... Én ismerem a 30 évvel ezelőtti hitetleneket, atyám is közülük való volt.» (19.)

Ernest Psichari egyik főhősének, Maurice Vincentnek a szájába adja azóta közhellyé vált gondolatát, hogy t. i. ő az atyjával szemben a nagyapák pártját választotta. «Ezt a csodálatos és hihetetlenül mély szót» Pégyu lelkes szavakkal magyarázza. «Minden ott van ezekben a szavakban, minden meg van mondva. Ez a programja és kemény végzete a mi nemzedékünknek. De ami minket igazol, törvényesíti, természetessé, jogossá teszi pártállásunkat, az az, hogy mi vagyunk a legrégebb, a legtörvényesebb tekintély, mi vagyunk a tradíció, mi vagyunk a folytonosság, mi vagyunk igazában az atyák, mert mi vagyunk a faj... Egy ilyen szó megvilágít mindent. Mi vagyunk az atyák, ők pedig nagyon rossz fiak.» (20.)

A vallási élet megújulásával párhuzamos a hazafias érzés megújulása, erőrekapása. Egyik a másikat támogatta, egyik a másiktól táplálkozott. A hazafiság a valóságos érzésből kap új értelmet, a vallástól kölcsönzi kifejezőképességét. Sacrifice (önfeláldozás), dévouement

(odaadás) a jelszó. Érzik, hogy rájuk felelősség nehezedik, mely többet kíván egy tengődő, szegényes intellektuális életnél és egy menthetetlenül lesüllyedt erkölcsi életnél. «Belénk van helyezve minden remény, tudjuk jól. Tőlünk függ Franciaország, következőleg a civilizáció üdve. Tudjuk, hogy nagy dolgokat fogunk látni és hogy nagy események fognak általunk beteljesedni . . . Nem vagyunk sem műkedvelők, sem turisták. Mikor tudjuk, hogy mit várnak tőlünk, talán elerőtlenítő elemzésekben fogunk kimerülni? Nincs erre idő.» (21.) Remélik, hogy Franciaország őáltaluk tér vissza a rendre, a hűségre. S ha túlságosan sok az ok elkedvetlenedésre, látva a politika piszkos üzelmait, akkor azt mondják: A belső viszályok nem mindig a bukás jelei. Egy megoszlott nép nem olyan gyenge, mint mondják, föltéve, hogy az idegeneknek ezekbe a megoszlásokba semmi szavuk nincs . . . Európa csak úgy marad meg, ha Franciaország szelleme győzedelmeskedik. Ő teremtette először az Egyházat a keresztény világ számára. Azután teremtette a monarchiát, hogy az államok formát ölthessenek. A jelenben arról van szó, hogy az egész emberiséget fölvilágosítsák, megmentve a szellemet (a gép és az anyag uralmával szemben) és emberi rendet adva az embernek. (22.)

A francia lélek számára igazán nem hiányoztak a vátesek, az ébresztők. Gondjuk, figyelmük a nemzeti erőt senyvesztő minden jelenségre kiterjed. Az élet értelme, az erőfeszítés felmagasztalása állandó tárgya a korabeli irodalom legkiválóbb műveinek. Erős, bátor, lelkes, cselekvés után vágyakozó, odaadásra kívánczó nemzedéket akarnak. Az erőfeszítést kell szeretni – mondja a francia lélek egyik gyúrója – «nemcsak a nagy fellángolások, a nagy lelkesedések idején. Ez nagyon könnyű lenne. Egyébként is a fellángolásokkal és lelkesülésekkel úgy vagyunk, mint a lázzal, megviselve kerülünk ki belőlük. Nem! Az erőfeszítést szeretnünk kell minden-

napi alkalmában . . . A mindennapi élet az a nagyszerű és kemény anyag, amiből kivéshetjük egyéniségünk vonásait.» (23.) Az élettől való félelem, a dilettantizmus sohase volt ismeretlen, de főképp «szedi áldozatait a régi kultúrájú társadalmakban». Dante a Pokol harmadik énekében beszél azoknak a szomorú lelkeknek nyomorult sorsáról, kik dicséret és gáncs nélkül éltek . . . Az emberiség nem őrizte meg nevüket, az irgalom és igazság nem méltatja őket figyelemre. Ne beszéljünk róluk — mondja Vergilius kísérőjének ; — vess rájuk egy tekintetet és menj tovább.

Az élettől való félelem megnyilvánul abban, hogy állandó és egyetlen gondunk nyugalmunk megőrzése ; a küzdelem, az erőfeszítés, a veszély, a fáradság, a szenvedély és az áldozat kerülése. Mindez bizonyos fajtájú szenvedőleges önzés. Az ember inkább korlátozza, lefokozza eszményeit, hogy mentől kevesebb fáradságot kelljen megvalósításukra fordítania. Ez az önzés nyilvánul meg azokban a házasságokban, hol az ember inkább a közjegyzőt kérdezi meg, mint a szívét, a közéletben pedig a szavazástól való tartózkodásban, stb. H. Bordeaux és mások is (24.) valóságos hadjáratot indítanak azok ellen, kiknek minden gondja az erőfeszítések elkerülése. Magasztalják az életet, mert élni, azt jelenti, hogy szeressünk minden erőnkkel mindvégig, egészen az önfeláldozásig. (25.) S mint a francia lélek egy másik orvosa mondotta, az élet nagyon értékes valami, ha az ember tudja, miért adatott nekünk, mit tehetünk és mit kell vele tennünk. (26.)

Franciaországnak heroizmusra van szüksége, hogy éljen — vallja az ifjúság új mesterei nyomán — a francia egyháznak szentekre, ifjú szentekre van szüksége — ismételik Lacordaire híres beszéde után. (43. conf.) «A háború szónak hirtelen csodálatos tekintélye lett. Egészen fiatal, új szó ez, körülvéve azzal a varázssal, melyet az

örök háborús ösztön kelt az emberek szívében. A mai fiatalok hozzáfűzik mindazt a szépséget, melyért lelkesednek és amelytől a mindennapi élet megfosztja őket. A háború az ő szemükben főképp alkalom a legnemesebb emberi erények gyakorlására, azokéra, miket ők mindennek fölé helyeznek : akaraterő, önuralom, önmagunk feláldozása olyan ügyért, mely fölöttünk áll. Úgy gondolkodnak, hogy a bátor ember előtt az az élet sajnálatra méltó, melynek nincsen kockázata és jutalma.» (27.) «Úgy látszik, hogy mindazok a jellemvonások, amiket ön a mai ifjúságról feljegyez - írja E. Psichari Agathonnak - egyszer majd bennünket a háborús dicsőségre vezetnek, vagy, hogy mindent kimondjak, a rövansra, a megtorlásra, amitől soha el nem fordíthatjuk szemünket.» Ugyanő néhány hónappal a háború előtt azt írja : Franciaországnak háborút kell viselnie, ha vissza akarja foglalni helyét a világban. Anyjához írt utolsó levelében olvassuk : Bizonyára nagy győzelmek felé megyünk s kevésbé bánom, mint valaha, hogy mindig kívántam a háborút, mire szükségese volt Franciaország becsületének és nagyságának. Abban az órában és úgy jött, amint kellett. Ne hagyjon el bennünket a Gondviselés ebben a nagy és főséges vállalkozásban. (28.)

Franciaország óhajtotta a háborút a rövans miatt, de volt egy, bár kicsi, tábor az irástudók között, akik szükségesnek tartották a háborút a francia lélek egyensúlyának helyreállítására is. Azt hitték, hogy ezek a belviszályok, melyek a harmadik köztársaság alatt örölték a nemzet erejét, megszűnnek, ha egyszer az egész nemzet egy nagy szent ügy védelmében egyesül. «Kérdezze meg, mi tartotta fönnt egynegyedszázad viszálykodása között a nemzeti és társadalmi köteléket országunkban, nemzetgyűléseinken? A rövansnak a vágya egyeseknél, az inváziótól és újabb fölosztástól való félelem a legtöbbjénél. A pártok időről-időre újra összeforradtak ezen közös

érzelem körül. Ez most meggyengült, eltűnt néhány év óta az idő és Németország békés viselkedése miatt. Nézze csak, micsoda szörnyű pusztítást végeztek ezekben az években a polgári és vallási háború leggonoszabb ördögei. (29.) 1915-ben, közvetlen az olasz beavatkozás előtt írta V. Giraud, mikor sokan azt gondolták, hogy az olasz beavatkozás hamarosan eldönti a háborút s így nyiltabban beszéltek: A győzelem megszünteti a legyőzött mentalitását, mely minden egyenletlenségünk oka volt; a szent egység, mely erőnket alkotta az ellenség előtt, túl fogja élni a győzelmet is. Egy megnagyobbodott, tisztelt, egységes Franciaország lesz a megtisztult, békességes Európában... A győztes Franciaország képes lesz állandósítani a francia csodát. (30.) (Hiú remény maradt ez az óhaj!) «Egy harcmező — jegyezte föl néhány héttel hősi halála előtt Ernest Psichari — nemde, földi képe a kálváriai áldozat csodálatos nagyságának.» És másutt: «Ha mi hiszünk a Kálvárián kiontott vér erejében, hogyan ne hihetnénk hasonlóság alapján a hazáért kiontott vér erejének? ... Tudjuk, hogy ez a vér megtisztítja Franciaországot, hogy minden erény tőle jó, hogy ereje végtelen, hogy minden haza a vér erejéből él... Vérontás nélkül nincs bűnbocsánat... Tudjuk nagyon jól: a mi küldetésünk az, hogy megváltssuk Franciaországot a vér által (31.)

A francia lélek egyik legnemesebb lelkű ébresztője írta a niederwaldi Germania-szobor fölállításakor: Mások lelküket a niederwaldi kolosszusban fejezik ki, mi a mienket egy törékeny gyermek márványszobrában (Jeanne d'Arc), amint térdre ereszkedve, fejét az égnek emelve hallgatja az égi szöveget. Ez a lélek talán nem alkalmazkodik a hosszú előkészületet, türelmet kívánó erényekhez: ideges és hirtelen, lényében a nekilendülésnek, a sugallatszerű megvilágításnak van nagy szerepe. Gyorsan elcsügged, mint ez a bánatában lehajló fiatal leány, de

mint ez, ő is hirtelen nekilendüléssel felemelkedik, ha sugallatot kap. Pedig sugallatok mindig vannak... Az isteni segítség közlése sohase szűnik meg... Minden eszköz jó neki, nem egyszer a legtermészetesebb a legtitokzatosabb. Nagyon gyakran a költő, az író, a tanár nem is lévén tudatában a küldetésnek, melyet kapott, szolgál eszközül ezeknek a sugallatoknak. Mint Jeanne d'Arc, az ifjúság is hallgatja ezeket a sugallatokat, hogy megtalálja lelkének útját. Az egész jövőendő ettől függ. (32.)

Vogüé tavaszt hirdető gólyái nem hazudtak. A vallási és hazafias megújulás megérkezett a vezetőosztályokhoz. Az irodalomtörténet a jövőendőben a kat. megújulás írói néven könyvel majd el nagyon tekintélyes számú író, kik sem tehetségben, sem kedveltségben nem állanak a kor többi írói mögött. Ezt a renouveau ellenségei is tudomásul veszik, legfőljebb kesernyésen akarják jelentőségét csökkenteni. Mi, remélve, hogy egyes képviselőivel lesz még alkalmunk foglalkozni, mielőtt a végső áttekintést adnók, adunk néhány idézetet, melyek az új szellemet szembeszökően fejezik ki. 1912-ben a Revue Hebdomadaire az ifjúságról ankétezett. A fiatal írók nevében François Mauriac felelt: Nem ismerem szót, mely jobban el lenne koptatva s mely jobban elvesztette volna fényét, mint a dilettante szó. Ah, hogy untat bennünket az az álbohém Renan. Alig tudjuk elhinni, hogy annyira meg tudta ízézni a kortársakat...

Renan akadémiai beszédét említettük. Harmincegy évvel később, 1913 november 27-én René Bazin mondta a beszédet az Akadémia erénydíjainak a kiosztásánál: Ezek a lelkek hírnökök. Jelzik annak a nevelésnek az értelmét, mit egy országnak adni kell. Ahol ők azt merítették, ott van az élet, a nagyság és az igazi béke forrása.

Ezek a lelkek különböznek és mégis egyek. Akarják vagy nem akarják, tudják vagy nem tudják, mindnyájan

megszűntek az antik világhoz tartozni. Ők ennek a megszentelt földnek a légkörét lélekeznek, Franciaország keresztiségének a hatása alatt éltek. Mindegyiken keresztül látok megjelenni egy tiszta, vagy elhomályosult, de mindig fölismerhető képet, a Mesterét, aki a szeretetet hozta a földre; a szegények barátját, a szenvedők vigasztalóját, azét, aki átvonult jót cselekedve és akit én az élők millióival és a holtak milliárdjaival örömmel nevezek meg, a mi Urunkat, Jézus Krisztust.

Az akadémiai gyűlésen jelenlevő közönség 30 évvel azelőtt finom, megértő mosollyal jutalmazta Renant, hatalmas tapsba tört ki 1913-ban. A két beszéd és fogadása közötti különbség fokmérője annak a változásnak, mely a francia vezetésosztályokban 1880 és 1913 között beállott.

A XX. században a francia katolikus írástudók egy kicsi csoportja feleletet adott az Ami du Clergé 100 év előtti siránkozására, hogy mit lehet tenni, ha nincsenek velünk a hatóságok, a kormány, a képviselőház. Sokat! Megalázottságban, háttérbeszorításban is lehet hatni, elszórni a jó magot, mi még az ellenfélnél is nagyon sokszor öntudatlanul kikel. S ha a politikai sikernek olyan a technikája, hogy a francia katolikusok emberi számítás szerint diadalra soha nem jutnak, vannak olyan területek, hol legalább is a nemzeti lelket lehet erősíteni, nagy szociális igazságokat lehet a nemzeti köztudatban beönteneni. A szégyen, hogy a francia nemzet és az Egyház tizenöt százados szövetsége felbomlott; hogy abban az országban, mely az Egyház legidősebb gyermeke névvel dicsekedett, a hivatalos hatalom mindent megtesz a nép elkereszténytelenítésére, sok energiát hozott munkába, másokat pedig felfokozott. Sok francia katolikus érzelmét fejezte ki René Bazin 1912-ben Wetterlé abbéhoz intézett beszédében, aki Elzász lelke címen Párizsban előadást tartott: Mondja meg nekik (az elzászi test-

véreknek), hogy Jeanne d'Arc tisztelete egész Franciaországban, még a távolabbi kunyhókban is gyökeret vert, ami az előjele az elkövetkezendő megértésnek, egységnek.

Mondja meg nekik, hogy az antimilitarizmus csak rossz álom volt.

Mondja meg nekik, hogy a tanult ifjúság már nem dilettáns, hanem eszmények lelkesítik és a cselekvés vágya fűti.

Mondja meg nekik, hogy Franciaország öntudatára kezd ébredni annak, hogy a gyógyulás közel van.

Mondja meg nekik, hogy az orvosok, kik eddig gyógyították, csodálkoznak, mert tudják, hogy a gyógyulásban semmi részük sincsen.

Mondja meg elzászi testvéreinknek, hogy az az érzélem, mely az egész nemzetet átjárja, nem a gőg, sem a hengegés, sem a kihívás szelleme, hanem valami más, amit el akartak vele felejtetni, vagyis azt, hogy nemes fajból való, hogy a megpróbáltatás csak ideiglenes.

Mondja meg nekik, hogy a francia megújulásnak a jelei kétségbevonhatatlanok, okai nagyrészen ismeretlenek maradnak előttünk.*

* Gaulois, 1912. január 30.

X.

BEFEJEZÉS.

Mi az értelme, a jelentősége a «renouveau catholique» kifejezésnek? Hitélet, tudomány, irodalom terén jelent-e igazi gyökéresztést, a francia lélek átalakulását? Mindezek olyan kérdések, melyekre azok, kik az igazságot őszintén keresik, csak a legnagyobb körültekintéssel felelhetnek, de főképp nem bízhatják magukat reklámizű ujságcikkekre, a külföld használatára szánt előadásokra, a háború előtt, alatt és után készült propagandafüzetekre, melyek legtöbbször kiáltó visszaélések a katolikus gondolat ellen. De az tény, hogy a francia egyház arculata már a háború előtt észrevehetően megváltozott. Angol, amerikai, olasz folyóiratok (Nineteenth Century, Voce) bőségesen beszámolnak erről a változásról, melyben sok a vigasztaló és felemelő. Áttekintésünkben egyrészt követjük Lacordaire figyelmeztetését, másrészt alávétjük magunkat az idegent kötelező tapintat követelményeinek. Éppen azért értékelésünkben, megállapításainkban lehetőleg ragaszkodunk hitelt érdemlő francia forrásainkhoz.

«Látok tetteket — írja Jacques Roccofort — amelyek nem tagadhatók le. A francia egyház fennáll és dolgozik, mialatt az antiklerikalizmus hanyatlik. De szörnyű csalódás, ha túlozzuk önmagunk előtt azt, ami van, ha elképzeljük azt, ami nincs, félrevezetve kívánságainktól, a kritikai érzék hiányától, mellyel a szónokló és szentimentális katolicizmus, sajnos, megvert bennünket.

Mit mondjak a katolikus szociális mozgalomról? A vakmerőségek és félrelépések mellett, amelyek előtt nem hunyhatunk szemet, csodálatos erőfeszítések vannak, hogy az Egyházhoz visszavezessék a dolgozóosztályt. Olyan sikerek is vannak, melyek kívánatossá teszik, hogy a keresztény szociális mozgalom emberei folytassák munkájukat bizalommal és békében.

Agathon és utána számtalan vallásos lap egy állítólagos vallási megújulásról beszél, mely az állami iskolák (Universi-té) tanárai és növendékei között léteznék, amit én nagyon túlzónak tartok. Agathon egész könyve felületes, ez a fejezet pedig méginkább, mint a többiek. Alig van két bizonyítéka: Az állami tanárok számára jelenik meg egy kis folyóirat kétszáz tanár előfizetővel. Ez van meg a tanároknál. Az Ecole Normale Supérieure-ben a növendékek egyharmada hitéletet élő katolikus. Ez a tény a növendékeknél... Hát bizony kétszáz állami tanár előfizetése egy hitbuzgalmi folyóiraatra még nem teremt vallási megújulást. (1900-ban a nemkatolikus középiskolák száma 540 volt. Ehhez még hozzá kell venni az állami egyetemek és felsőfokú iskolák tanárait s látjuk, hogy ez a megjegyzés nem túlságosan epés.) Ugyanígy vagyunk az Ecole Normale növendékeivel is... És azután milyen katolicizmusról van szó? Sokuk számára Bergson, Boutroux és mások a kedvelt mesterek. Bizonyára ez többet ér, mint a materialista és atheista bölcselők tanítása, de ez még nem az Egyház tanítása... Az igazság elég szép az Egyház és állam szétválasztása, benső meghasonlásaink ellenére is. Az Egyház él és dolgozik, fennáll és mindenfajájú új intézményt létesít. Jól gondoljuk meg, hogy mindez még erőt, jellemet és hűséget jelent. De miért nagyítsuk az igazságot képzelt tényekkel? Miért dicsekedjünk hódításokkal, mikor még az ellenállás is alighogy megindult? Mintha azt a hangfógot, melyet a külső veszély kényszerít az antiklerikaliz-

musra, nem tudom micsoda félelemnek vagy irántunk érzett szánalomnak tulajdonítanók. Ez gyerekség lenne. (Revue du Clergé Français, 1913 ápr. 1.)

Valamivel később, a háború alatt Pierre Batiffol (mgr.) Egy semlegeshez (A un neutre) címen írt füzetben, mit a Le Correspondant is leközölt (t. 223.), azt akarja bizonyítani, hogy Franciaország győzelme nagy nyeresége lesz a katolicizmusnak. Ideges, patriotizmustól lüktető sorairól nem tételezhetjük fel, hogy a megújulás jelentőségét, terjedelmét kisebbíteni akarta volna. Tehát bizonyosáértéke a mi szempontunkból kétségbevonhatatlan. Ebben a füzetben olvashatjuk a következőket: Másodszor a mi semleges katolikusunk azt kérdi, hogy a győztes Franciaország antiklerikális vagy pedig újra az Egyház legidősebb leánya lesz-e? (Fille aînée de l'Église.) Erre a legegyszerűbben azt feleljük, hogy a győztes Franciaország egyszerűen Franciaország, la France tout court lesz. Ime ez az, amit az idegen nem tud rólunk. Nem ismeri azon tehetségünket, hogy el tudjuk felejtetni pártharcainkat, helyesbíteni álláspontunkat hirtelen, egyértelműleg, hogy szembeszállhassunk az ellenséggel . . . Őn a Jézus Krisztusban megújult Franciaországért imádkozik. Ne imádkozzék feltétellel, hanem inkább azért imádkozzék, hogy magunkévá tegyük Szent Pál apostol szavait: Testvérek! Imádkozzatok, hogy az Úr szava folytathassa útját . . . René Bazin római előadásában nagyon pontos és szabatos kifejezésekkel magyarázza meg, hogy a vallási megújulás nem határtalan. Egy betegápoló jezsuita írja nekünk a frontról, hogy a katonák 30—40 százaléka végzi el húsvéti gyónását. Ez az arány igazi mértéket ad a megújulás természetéről.

S hogy a jelen se maradjon el a bizonyágtéveszből, adunk újabb bizonyágot is, melyből látni fogjuk, hogy Psichari álma, mely szerint Franciaország talán ő általuk tér vissza a hűségre, Batiffol la France tout court-ja és

annyi sok más francia vágyakozása nem valósult meg. Aulard és más, a szabadkőműves, laikus állam zászlóvivőjének cikkei elmaradtak a különféle egyházi lapokból.

1928-ban a Lettres című folyóirat A vezetőosztályok válsága és a francia katolikusok címén ankétezett. Jacques Leclercnek, a Bruxellesben megjelenő Cité Chrétienne szerkesztőjének leveléből vesszük a következő sorokat: A cikk, mit Ön közölt a vezetőosztályok válságáról, örömet is szerzett, le is sujtott. Örömet szerzett, mert az ember boldog, mikor látja, hogy vannak emberek, kik mernek beszélni, Lesujtott a miatt, hogy az igazság ilyen.

Belgiumban mi nem ismerjük Franciaországot a néppel való mindennapi érintkezésből, csak a sajtó útján. Márpedig a hivatalosnak nevezhető katolikus sajtó: ujságok, folyóiratok és a nagy katolikus kiadók könyvei nem szűnnek meg a katolikus megújulást hirdetni. Igaz, hogy ezt teszik már száz év óta, de azért Franciaország mindemellett elég szabályszerűen folytatja az elkereszténytelenedés (se déchristianiser) munkáját. De éppen azért, mert az ember idegenből nézi Franciaországot, van ebben a dologban valami rejtélyes. Beszélnek nekünk a vezetőosztályoknak a hit felé irányuló csodálatos mozgalmáról. Néhány héttel ezelőtt lelkesítő statisztikákat olvastunk a felsőiskolák húsvéti áldozásáról. Ezek után az ember csodálkozik, hogy mindennek nem látja eredményét a nyilvános életben... Ön azt mondja nekünk, hogy a katolikus értelmiségi osztály jellegzetes jegyei fásultság bizonytalanság, várakozás!

Ön a francia katolikus lélek fásultságáról beszél. Nem onnan van ez, hogy egy század óta túlságosan sokat vitatkoztak, hogy nagyon sokszor szenvedtek a katolikusok vereséget? Így azután megérti az ember, hogy tekintélyes részük visszahúzódik, vallási szempontból remete lesz. (Énigré à l'intérieur.) És mivel senki se lát

semmiben se világosan, nem tudja senki se, hogyan lehet ebből a lelki állapotból kilábalni, bezárkóznak magánéletükbe, gyakorolják vallásukat, hogy megmentsék lelküket, végzik foglalkozásukat, foglalkoznak családjukkal. A szó rendes értelmében becsületes emberek, de minden hatóerő nélkül... Nekem az a benyomásom, hogy a francia katolikusok között bizonyos idegesség uralkodik... Nem látnak semmi olyast, mi Franciaországot az Egyházhhoz visszavezethetné. Minden új kezdeményezés régi dolgok ismétlésének tűnik fel előttük, amikkel már máskor is elbuktak. (1928 júl. 1.)

A három idézet közlése bizonyítja, hogy könyvünk megírásánál nem jártunk a Lacordairetől kifogásolt eszményi vidékeken. Nem, mert a krónikás hivatása az igazságot követeli! Ezt követeli az ügy érdeke is, melynek szolgálatában a könyv megírására vállalkoztunk. Komoly szemlélő nem elégedhetik meg azzal, hogy a magyar közönség számára föleresszen kritika nélkül olyan cikkeket, melyek egyenes leszármazói azoknak a propagandairatoknak és a semleges államokban a háború alatt elmondott előadásoknak, melyeknek a háború alatt és utána szenvedő alanya is voltunk, melyek rólunk és katolicizmusunkról az igazságnak nem megfelelő képet dobtak a világ közvéleményébe, akár mert nem törődtek az igazsággal, akár mert hiányzott íróiknál a más életformák megértéséhez szükséges történeti érzék, tudás, de főképp a türelem tolerancia jelentésben.*

* Legyen egy példa erre G. Goyau l'Église libre dans l'Europe libre című könyvének ismertetése: Goyau azt mutatja be fényes tudásával, elragadó ékesszólásával, főképp mikor Lengyelországról szól, hogy a Habsburgok uralma védelem látszata alatt mennyire ránehezedett a katolicizmusra s hogy milyen lehetőségek nyílnak az Egyház számára a keleti nem egyesületeknél (Hiú álom, lelkiismeretaltatás!). Az olvasók vele együtt következtetnek: Míg bizonyos szolgaságok emléke megtiltja az Egyháznak, hogy sirassa azt, ami meghalt, mosolyoghat az új világra, mely a nélkül, hogy tudná, úgy gondolkodik,

A szabadságot nem adják ingyen, meg kell azt szerezni, mondották már száz évvel ezelőtt az Avenir fiatal szerkesztői. A francia katolikusok ezt elmulasztották akkor, mikor arra a pillanat a legalkalmasabb volt, vagyis a győztes háború után, melyhez odaadásban, vérben ők adtak legtöbbet. A France tout court-ból, a nagy csoda állandósításából semmi se lett. A francia katolikusok még eggyel többször csalódtak. A háború alatti nagy testvériség, ölelkezés után megint csak kismisztikázták, kijátszották őket. Dehát ki hitte volna mindezt, mikor a háború alatt az egész világnak a szabadkőművesek, hitéletet nem élők hirdették a francia katolicizmus életerejét? Frédéric Masson, a Napoleon és az asszonyok című munka írója Vallásháború (Guerre de Religions) címen 108 oldalon bizonyította, hogy a háború nem más, mint a luteranizmusnak a katolicizmus megsemmisítésére törekvő vállalkozása.

A katolikusok sem maradtak alul a szolgálatban. Ők pedig azt akarták elhíttetni a külfölddel, hogy a francia (szabadkőműves) rendszernél eszményibb állapotot el sem lehet képzelni az Egyház számára. (Ennek a rendszernek a háború előtt és után csak régime abject — elvetemült rendszer a neve a francia katolikusok nyelvén.) A Syllabust ugyan nem igen forgatták, mikor ezeket írták, de a lendületes érvek, megfogalmazások nem hiá-

a nélkül, hogy még akarná, úgy beszél, mint az Egyház. (Le Correspondant, 1920 márc. 1.) Ehhez a szép szóaradathoz hasonló értékű a neves akadémikusnak e sorok írója előtt adott következő okfejtése: «Régente a fiatalság a vallást mint valami elavult dolgot tekintette. Azonban ma már, mivel a vallást egyáltalán nem ismeri, ha találkozik vele, új dolognak tűnik fel előtte». Ez a mondat sok minden szempontból megállhatja a helyét, csak arról nem tud meggyőzni, hogy az előnyösebb-e az Egyházra nézve, ha a vallási ismeretek nélkül felnőtt tömegeből némelyek előtt ujságként tűnik fel vagy ha az egész nemzet keresztülmegy a vallási képzésen, még ha sokakban meg is fogyatkozik a hit. Quomodo credent ei, quem non audierunt?

nyoztak. A következtetés szabatos volt, csak az előtételeket kellett volna bizonyítani. A külügyminisztériumtól pénzelt, kiváló főpapoktól, elismert nevű teológusoktól jegyzett füzetek azt hirdették a hívőknek, hogy a háború a legjogosabb önvédelem volt. Az ötven hónapon át hallgatott háborús predikációk nyomán a hívők azt hitték — annyiszor ismételték előttük — hogy a győzelem nem más, mint az Egyház legidősebb leányának a győzelme a protestáns Németországon. Az egyháziakra hulló kitüntetések, a háborúban hazájukért vérüket hullató szerzetesek visszatérésének az elnézése csaló álomba ringatta a katolikusokat. Annál is inkább, mert az ország többségében mérsékelt, sőt katolikus képviselőket küldött a parlamentbe. (1.) Azt gondolták, hogy majd lassan, észrevétlenül áll be a változás.

A baloldalnak, hogy lehűthesse ezt a jámbor hazafiságot, észrevétlenül, fokozatosan kellett cselekednie. Kisebbsége három éve alatt átcsoportosította erőit és éberen őrködött, hogy az államot és Egyházat szétválasztó törvényekhez és az úgynevezett laikus törvényekhez hozzá ne nyúljanak. Nem volt nehéz a dolga, mert erre a többségre álltak Donoso Cortès szavai: Az ilyen fel fogás csak akkor uralkodhatik, mikor a társadalom felbomlóban van. Uralmának ideje csak átmeneti és gyorsan tűnő idő. Mikor a világ nem tudja még, hogy Barabást választja-e vagy Jézust és habozik a dogmatikus állítás vagy a végső tagadás között. Az ilyen társadalom szívesen hagyja magát kormányozni olyan irányzattól, mely sohase meri mondani sem azt, hogy *igen*, sem hogy *nem*. Ezeket a középpártokat vagy a forradalom morzsolja szét, vagy a konzervatív párt szorítja vissza fölényesen. (2.)

Elszász-Lotharingia (Alsace-Lorraine) visszacsatolása miatt szükségessé vált a diplomáciai viszony fölvétele a Szentszékkal. Ez alkalommal az antiklerikálisok meg-

mutatták, milyen erőt képviselnek. Hitéletet élő katolikus, Noblemaire terjesztette elő 1920 július 15-én a javaslatot, melyben hangsúlyozza, hogy a «diplomáciai viszony felvétele nem jelent semmiféle változtatást a vallás, iskola és egyesülési szabadság terén fennálló francia törvényhozáson . . . S ha volna valami bizonyosság vagy csak feltevés arra nézve, hogy ez a francia gesztus valami anakronizmust vagy visszafejlődést jelentene a szövetségesek szemében, a barátokéban vagy még a semlegesekében is, akiket a háborút követő idő már politikailag, bölcséletileg és társadalmi szempontból előrehaladottabb állapotban talált, akik szeretik Franciaországot és azt akarják, hogy Franciaország mindig az élen legyen, akkor kétszer is meg kellene a dolgot fontolni.» (3.)

Közben azután az ellenfél összeszedte magát és Herriot miniszterelnöksége alatt (1924 júniusától 1925 áprilisáig) megkezdte az egyházüldözést. Csak a frank esése akadályozta meg az antiklerikálisokat munkájuk folytatásában. Azóta kiemelkedő tehetségek nélkül, kevesebb feltűnéssel, de nem kevésbé hatásos eszközökkel folytatják az elkereszténytelenítést.*

Nem csoda, hogy ezután a katolikusok tömegesen csoportosultak nem hívő, de a katolicizmussal rokon-szenvező emberek és tanai köré, akik legalább erélyes, megalkuvás nélküli küzdelmet jelentettek. «Tartozom az igazságnak annak kijelentésével — mondja Jacques Maritain — hogy valóban néhány, a legnemesebb értelemben vett természetfölötti lélek a legbuzgóbb politikai tanítványa volt Charles Maurrasnak. (4.) Pedig hát az Action Française is micsoda jót jelenthetett az Egyház számára, mikor ott az uralkodó felfogás az volt, hogy «a Bourbonoknak, jól lehet hívők voltak, megvolt az

* A *vie Intellectuelle* 1933 és 1934. évfolyamaiban *Enquête sur les raisons de l'incroyance* címen közölt hozzászólások a helyzet alapos megvilágítását adják.

igazi francia módszerük, hogyan értelmezzék az Egyházzal szemben a kormányzást» — mondja valahol Jacques Bainville.

Az eredmény, mint ismeretes, az Action Française elítélése, amit olyanok véleménye szerint, kiket semmiféle szenvedély nem fűt, régen meg kellett volna tenni. Sajnos, nem lehetne mondani, hogy a kérdés tisztázása megtörtént volna. A helyzet jellemzésére megint csak francia forrás szavaival élünk. Egy jóindulatú, nem hívő franciának katolikus barátjához intézett leveléből veszszük át a következő sorokat: Az ember nem érti meg önöket. Önöknek, ha nincs is hatalmas katolikus szervezötük, de legalább megvannak annak elemei. Azonban, az önök jelentősége nagyon is közepes, ha összehasonlítjuk erejükkel. Az ok nyilvánvaló: meghasonlásaik önöket közönbösítik és siralmasan béklyóba verik minden erőfeszítésüket. Ezt nem tudom magamnak megmagyarázni. Egy hit kapcsolja önöket össze, mely nemcsak néhány dogmában áll, hanem magában foglal olyan szociális és politikai tant a szó legnemesebb értelmében, melynek összefüggése, szilárdsága, következetessége csodálatomat váltja ki. A dogmatikus előzmények kikerülnek figyelmemet, de azt minden elfogulatlan elmének el kell ismernie, hogy az Egyház minden században a legfelfoghatóbb és legmélyebb emberiséget, humanizmust képviselte.

S mégis a helyett, hogy ez az igazság összehozná önöket, úgy látszik, hogy önök meg vannak oszolva, egymással szembenállanak egészen másodrendű kérdésekben való véleménykülönbség és előítéletek miatt.

Érintkezem néhány nagyon különböző árnyalatú katolikussal. A mértéket csak egy nagyon kicsi rész tudja megtartani, akikben, amint látni vélem, bensőségesebb lelki élet van. De a többiek?

Itt a demokratákról úgy beszélnek, mintha nem is

volnának katolikusok. Mikor azt mondják, hogy demokrata pap (abbé démocrate), legalább is bizonyos szalokban fölényességgel vagy olyan megvetéssel teszik ezt, mely nem kíméli sem az embert, aki nagyon is tiszteletre méltó lehet, sem a papot, kit az önök szemében a papi jelleg mindörökre megjelöl. Megfordítva, a baloldali katolikusok könnyen állítgatják, hogy a másik irányzattal semmire sem lehet menni.

Az Egyházra nézve olyan fontos iskolakérdésről van szó? Emitt a multhoz ragaszkodó embereket látunk, akik csak az ellenállásra gondolnak a nélkül azonban, hogy valami hatásos ellenállást fejtenének ki, ami lehetővé teszi ellenségeiknek, hogy kockázat nélkül folytassák munkájukat. Természetesen megtörténik, hogy ezek az emberek nagyon is okos dolgokat írnak vagy mondanak. Amott mások, rendesen fiatalabb emberek, kik jobban felfogják a régi módszer terméketlenségét, változtatni akarnak haditervükön, ami előttem föltétlenül szükségesnek látszik, de nincs semmi szabatos tervük. Egyik a másikat kölcsönösen bírálhatja, elítéli. Az eredmény a katolikusok tervszerűtlensége az iskolakérdésben.

A szociális téren? A leggyakrabban előítélet uralkodik a Rómából kapott csodálatraméltó tanítás ellenére is, pedig a baloldal politikusait is ezek a tanítások sugallják: osztályelőítélet, nevelésből származó, magánérdektől sugallt előítéletek. Az emberek vagy a munkaadók, vagy a munkások érdekében foglalnak állást, vagy a gazdasági liberalizmus hívei, bármily valószínűtlennek látszik is a dolog, vagy az állami beavatkozás szószólói. Pedig, ha jól értem, az Egyház mindenkinek közös javára törekszik.

Nemzetközi téren mi sem világosabb és határozottabb az én szememben, mint a pápa állásfoglalása és tanítása. A valóságban nem is lehet más állásfoglalás. Azt hiszem, hogy minden őszinte kereszténynek ösztönszerűen ugyan-

így kell gondolkodnia. Az ő számukra a háború a mai formájában nem lehet elfogadható tény, hanem minden áron elkerülendő csapás, ami nem azt jelenti, hogy kivonjuk magunkat a katonai szolgálat alól, ha mindennek ellenére háború tör ki. Azonban mit látunk? A katolikusok között, nem számítva egy tekintélyes közömbös tömeget, világosan meg lehet különböztetni azokat, akik tudatosan vagy nem tudatosan a nagy vezérkar sugallatait követik és akik behúnyva szemüket a tények előtt, készek lennének bármily pillanatban kalandra rohanni. Az okosak és megfontoltak csak egy minden feltűnés nélküli kisebbséget alkotnak.

Elismerem a különféle szempontok jogosultságát. Semmi sem volna sivárabb és eredménytelenebb, mint az olyan katolikus tábor, melyet a legkisebb részletekig egy és ugyanazon gondolat irányít. Az értelem szabadsága egyaránt szükséges az egyénnek és az emberi csoportosulásoknak. Dehát ugyanazon bizonyosságokra támaszkodva nem becsülhetnék meg önök kölcsönösen egymás szabadságát mindazon területeken, ahol az ember szabadon foglalhat állást? Főképp pedig nem tudnák megérteni, mennyire elgyöngítik így önmagukat?

Megozslásaik hihetetlen helyzetet teremtenek. Nem tekintve a vidéki ujságokat, melyek gyakran nem is merik megvallani katolikus voltukat, vagy azokat az újságokat, melyeknek úgyszólván semmi hatásuk sincs a közvélemény irányítására, a La Croix-n kívül középonti sajtószervük, legföljebb néhány szerény hetilap. Ezzel szemben nagyon sok katolikus olvassa azokat a jobboldali lapokat, melyeknek felfogása nem egyezik meg az önökével és amelyekből hiányzik minden eleven, hatásra képes vallásos érzés.

Ennek a következménye az, hogy Franciaországban nincs egy hatalmas, megszervezett katolikus egyesület. Majdnem minden szervezetük különleges politikát követ.

Ez néha hasznos, de a leggyakrabban bizonyos társadalmi osztályok érdekeit képviseli és így megakadályozza, hogy a hittől eltévedt néprétegek visszatérjenek a hithez. Önök előre elvesztették a csatát ütközet nélkül, egyszerűen elhasználódás (elkopás) következtében, ha nem alkotnak egy olyan, az egész nemzetre kiterjedő szervezetet, mely mindenkinek kiadná a követendő utasítást abban a két vagy három lényegbevágó kérdésben, amelyek a francia egyházban éppen megoldásra várnak. Ezek között, azt hiszem, első helyen áll az iskolakérdés. Ehhez szükséges még, hogy ez a szervezet a szó igazi értelmében katolikus legyen, mentes minden politikai célzattól, nyitva álljon mindenkinek, következőkép kitűzött céljában kevésre szorítkozó . . . Ha van mélyreható oka azoknak az egymásután következő elítéléseknek, melyek a Sillontól a modernizmusig, a modernizmustól az Action française-ig kísérik egyháztörténelmünket, az az éleslátás hiányának és annak a súlyos logikai tévedésnek a következménye, mely a katolikus hitet és az Egyház tanítását valamely rendszer (politikai vagy szociális.) szolgálatába állítja. (Vie Intellectuelle 1933 május 25. 63—65. l.)

Ez az idézet a főntebbiekkel együtt nem sok felemelőt, biztatót nyújt, de ha a politikai helyzet, a francia lélek széthúzásra hajló természete miatt közös, egységes, az egész országot átfogó fellépést nem is lehet várni, Franciaországban a katolikus élet minden megnyilvánulásában tevékeny munka folyik. A működésben levő erők felfokozása, a működésben nem levők munkába állítása talán sehol sem folyik olyan lendülettel, mint Franciaországban. Az Actio Catholica szabályzatában felsorolt szervezetek, intézmények (oeuvres) gazdasága, a vezetők és vezetettek képzését, irányítását szolgáló eszközök változatossága (folyóiratok, füzetek, könyvek) mindenki elismerését kiválthatja. A munkát élteti a térítésnek és

az apostolkodásnak az a szelleme, melyről beszél Joseph de Maistre. Ez a buzgóság csodákat művel, hegyeket mozdit, mint talán egyetlen más országban sem. A felebaráti szeretet hősi gyakorlása, missziók a területei ennek a lelkiületnek. Duchesne mondása a háború utáni francia katolicizmusra is áll. Az életszentség nagyobb hódítóerő, mint a tudósok hitvédő munkája. Mikor hiányoznak az intézményes, a törvényhozási eszközök, sőt a nagy állami szervezet ellenük dolgozik, mikor a francia lélek (esprit gaulois) alkotó elemei olyanok, hogy megakadályozzák a tömeg széles körben való megdolgozását, ez a lelkiület még mindig nagyon sokat tehet.*

Ezelőtt hajlunk meg legtöbben, ez nyitja ki a legtöbb ember szemét, ez viszi őket a templom előcsarnokából a szentélybe. Taine írja a következő sorokat a nyolcvanas években, de amelyek ma talán még jobban helytállóak: Párizsban, a rendőrségen van két terem, ahol az elbukott és tolvaj fiatal leányok ideiglenes letartóztatásban vannak. Az apácák, kiket hivatásuk arra kötelez, hogy ebben az emberi nyomorúságtól, bűnöktől teli szennycsatornában éljenek, néha úgy érzik, hogy már nem bírják tovább. Szerencsére az egyik sarokban kis kápolnát rendeztek be nekik. Odajárnak imádkozni és egynegyedóra alatt újra töltekeznek bátorsággal és szelidséggel. Nagyon igazán és hosszú gyakorlatra támaszkodó tekintéllyel mondta a lazaristák és az irgalmas nővérek főnöke az idegen látogatóknak: Megismertettem önökkel életünk részleteit, de nem adtam meg a titkát. Ezt is megadom. Nem más az,

* Természetesen egyik a másik nélkül nem teljes. Az Egyház munkájának intézményes, törvényhozásszerű biztosítása közömbösséget eredményez, ha a munkát nem járja át az odaadás és jámborság szelleme. Viszont a francia katolikusok siralmas helyzete bizonyítja, hogy minden buzgóság ellenére is fel kell tennünk az evangéliumi kérdést: És a kilenc hol van? Kívánatos volna, hogy akik ehhez a kérdéshez hozzászólnak, előbb tanulmányozzák át az Egyház tanítását.

mint az Úr Jézus, akit ismerünk, szeretünk, szolgálunk az Oltáriszentségben. (5.)

A jámborság, a bensőséges lelkiélet az ereje, a fegyvere a francia katolikusoknak. A jámborság, az ájtatosságnak a formája is «nagy változáson ment át az utolsó száz év alatt. Ez a jámborság nem a XVII. és XVIII. század kimért, hideg, merev vallásossága. Az ezt tápláló források, a janzenizmus és a gallikánizmus, elszáradtak. Róma, Liguri Szent Alfonz teológiájának és a Jézus-társaság hatása alatt a jámborságnak új fajtája fejlődött: melegebb, talán olaszos, de emberibb is, katolikusabb is, korunk szükségleteihez jobban alkalmazkodó. Természetesen a középpont mindig Isten, a Jézus Krisztusban jelenlevő és élő Isten. De ez már nem a janzenisták keresztjén levő Krisztus, aki az ég felé terjeszti karjait és kétségbeeső szemeit, hanem az irgalmas Krisztus, aki szívét mutatja és azt mondja: Nézzétek ezt a szívet, amely annyira szerette az embereket. Ez az a Jézus Krisztus, aki a szeretet foglya a szentségházban. A Szent-szív (Sacré-Coeur) és az Oltáriszentség tisztelete. Azután Mária szeplőtelen fogantatása megszemélyesítva a lourdes-i Miasszonyunkban, egy csomó különösen népszerű szent tisztelete, mint Szent József, Szent Antal.» (6.) Tegyük hozzá Lisieux bájos szentjét és azt a hatalmas folyamává vált liturgikus mozgalmat, melynek megindítója száz évvel ezelőtt dom Guéranger volt Solesmesben, melynek éltető nedve már az egész világot átjárja.

Ötvenéves erőfeszítésnek a következménye, hogy Franciaország a katolikus tudomány élére küzdötte fel magát. Egy 1881-ben XIII. Leóhoz eljuttatott bizalmas emlékirat szomorú képet fest a francia papság szellemi színvonaláról. El kell ismerni — mondja — hogy a francia papságnak nagy általánosságban nincs meg a szükséges tapasztalata, képzettsége, hogy egyenlő fegyverekkel harcolhasson a modern tévedések ellen, melyek bennün-

ket marcangolnak. A nagy- és kisszeminariumokban csak ritkán vannak olyan tanárok, akik a franciává lett német tévedéseket megcáfolhatnák. Elégtelenek a bölcelet, történelem, archeológia és a természettudományok terén. Sem a hitszónok, sem a hitoktatók nincsenek olyan helyzetben, hogy illetékesen szóljanak hozzá azokhoz a kérdésekhez, melyek napjainkban a tanult embereket foglalkoztatják. (7.)

Ez a szomorú kép napjainkban a katolicizmus javára egészen megváltozott. Mióta legalább helyenként az ideiglenes megoldások helyébe (boucher le trou, fortwursteln) a tervszerűség lépett s így mgr. d'Hulst álma részben megvalósult. A tudományokban a katolikusok mindenütt ott vannak mint egyenrangú munkások, ha nem vezetők. Szentírástudományokban, történelemben, archeológiában ők vezetnek. Ma Renan hiába írná meg Jézus életét, a komoly közönség Grandmaison, Huby vagy Klein műveit olvasná. A Jeruzsálemben, Rómában alapított biblikus intézetekben a francia dominikánusok és jezsuiták vannak főképp képviselve. A keresztény bölcelet világhírű művelőket mutat fel (Blondel, Maritain, Gilson, Tonquédec etc.) A szociológia és a lelki élet terén mindenféle igényt kielégítő bőséges választék áll rendelkezésre. Van már mivel felcserélni a Rousseau- és Chateaubriand-féle katekizmust. Szent Tamás Summájának magyarázatos francia fordításáig mehetünk a választásban. Renan, Taine helyébe az ellenfél nem talált megfelelő utódokat. Az epigonok csak a politika által nyújtott biztos fedezékekből folytatják munkájukat, de személyes varázs vagy különösebb tudományos tekintély nem vonzza a tanítványokat. Most a katolikusok alkalmazhatják Littrének fentebb idézett megjegyzését: Elfoglaltjátok a hivatalos pozíciókat, mi majd a tényleges hadállásokat foglaljuk el.

1931-ben ünnepelte a *Revue des deux Mondes* alapí-

tásának századik évét.⁵ Ez a világszerte egyik legtekintélyesebb folyóirat melegágya volt a katolicizmus elleni szellemi hadjáratnak. S ime körülbelül 50 éve megkezdett átalakulása (Brunetièrrel) odajutott, hogy az ünnepségeket követő ebéden René Pinon felköszöntőjében azt mondhatta: A folyóirat alapításától kezdve tudatában van annak a csodálatos átalakulásnak, mely arra törekszik, hogy az európai művelődést, melynek igazi neve *heresztény művelődés*, az egész földkerekségén elterjessze és fejlessze. A sajnos már megszűnt Le Correspondant körében sem beszéltek különben.

S míg az egyenetlenség, a széthúzás lehetetlenné teszi a katolikusoknak, hogy törvényhozási úton akadályozzák meg az istentagadó állam vallást romboló hatását, a fokozott egyéni erők, a mozgásba hozott energiák a jelenlegi pozíciók őrzése mellett még hódításra is képesek főképp az értelmiségi elem között. (A Vie Intellectuelle több helyen tíz millióra teszi a komolyan katolikusnak nevezhető franciák számát.) Gaetan Bernoville-nek a La Croix-ban 1934 január 27-től folytatott ankétje a bizonyosság, hogy a katolikus könyvnek mekkora a becsülete és a kelendősége.*

A szellemi életnek bennünket főképp érdeklő része a szépirodalom. Az a szellem, mely éltette ezt az irodalmat a háború előtt, nem aludt ki napjainkban sem. Azok a fiatal írók, kik 1911-ben a Cahiers de l'Amitié de France-ban közölték programjukat, ha a halál el nem ragadta őket, most is állják, mit akkor mondtak: «Követeljük és hirdetjük a katolicizmust a maga teljességében. Nekünk

* Természetesen a 30.000—80.000, 200.000-es kiadások jelentőségét sem lehet túloznunk. Nem szabad ugyanis elfeledkezni arról, hogy a francia könyv közönségét az egész világ szolgáltatja. Merjük állítani, hogy nem egy elismert katolikus francia munkából található annyi példány Magyarországon, még a gazdasági válság ellenére is, amekkora példányszámot nem ér el sok magyar könyv.

Krisztus nem elérhetetlen eszmény, hanem valóság, aki testté vált táplálásunkra az Oltáriszentségben. Ránk nézve az Egyház az ő csalhatatlan jegyese ; a szentmise-áldozat, a szentségek, a szentek egyesége lelki valóságok, amelyekben megújul valamennyi lelki erőnk. Ez az éltető erő, mi táplálja folyóiratunk számait». «Mikor azt mondjuk, hogy a művészet szomjazik Isten után, tudjuk, milyen Istenről van szó. Ez nem valami elvont, ködös lény, hanem az eucharistia Istene . . . Én vagyok az igazság, út, élet. Ime ez az egész esztétikánk. Nagyon régóta nem adtak maguknak számot a katolikusok arról a nagy hódolatról, mellyel a művészet tartozik az Istennek. Ennek meg kell szűnnie. Bele kell vinnünk a művészetbe Krisztust, amint dolgozunk azon, hogy a közéletbe is belevigyük. (8.)

Vagy halljuk egyik másik, sajnos, megszűnt folyóirat programját : Mi azt követeljük a fiatal katolikus irodalomtól, hogy merítsen a katolicizmus erejéből és látassa annak mélységes, újjáalakító szépségét. Legyünk katolikusok a velőkig. Akkor nem lesz szükséges, hogy kérkedjünk katolikus voltunkkal. Élnünk kell katolicizmusunkat és akkor minden megnyilvánulásunk tele lesz a katolicizmussal. Nem lesz szükséges a keresztény művészet formuláit keresnünk, mert a művészetünk egész természetesen keresztény lesz. (9.)

Francia Jammes a Géorgiques Chrésiennes előszavában azt mondja : Kijelentem ennek a munkának a küszöbén, hogy római katolikus vagyok, alávetem magamat alázatosan az én pápám, X. Pius határozatainak, aki az igaz Isten nevében beszél. Sem távolról, sem közelről nem csatlakozom semmiféle szakadársághoz. Az én hitem nem tartalmaz sem szörszálhasogató, sem modernista, sem másfajta eretnekséget. Semmiféle, még a legnehezebbnek látszó dogmát sem vetem el . . . Tiltakozom előre minden visszaélés ellen, mit ezzel a költeménykötettel szemben

az ideológusok, bölcselek vagy reformátorok elkövetni akarnak.*

A katolikus hit az én ereimben folyó vér. Ha nem volna bennem, nem tudnám elképzelni létezésemet. Nem tudom az embereket másképp nézni, mint annak a két nagy ténynek a világossága mellett, melyre valamennyi visszavezethető: a bűnbeesés és a megváltás. E felé (a megváltás) egyetlen út vezet s ez az az út, melyen az Isten fia hagyta megkínzott lábainak nyomát, vagyis a szeretetben való önfeláldozás útja. Hogy ilyen igazságokat elmélyíthessünk, nem elégséges, hogy beszéljünk róluk, elsősorban élni kell szerintük. (10.)

Ez a kereszténység nem a Tolsztoj-féle anarchia, hanem tudással elmélyített élése a kereszténységnek. Tudás és keresztény élet az igazi alapja minden keresztény életnek. Hogy ezt a francia katolikus írók milyen komolyan vették, arról meggyőzően tanuskodhatik a háború után néhány évig tartott katolikus írói hetek tárgysorozata, melyben a benső élet elmélyítéséről, írói lelki-gyakorlatokról épen úgy beszélnek, mint az esztétikai vagy technikai kérdésekről. Sajnos, ezt a szépen indult kezdeményezést is megölte az egyenetlenség. (Action Française körüli meghasonlás.)

A háború előtt a nemzeti megújulás munkálásának a vágya éltette ezt az irodalmat. A túlhajtott egyéniség-kultusz, a szerelem és boldogsághoz való jog hangoztatásának, a különködésnek eredményei gondolkodóba ejtették a nemzet írástudóit. Az erkölcsi rendnek a francia irodalomban annyiszor gúnyolt alapelvei újra becsüléshez jutnak. A katolicizmusra már nem úgy néznek, mint egy üres vázára, melyben még érzik a benne volt virág illata, hanem mint az egyéni és társadalmi egyensúly

*Célzás azokra a törekvésekre, melyek a katolikus megújulás íróit meggyanusították, hogy csak irodalmi divat náluk a kereszténység.

egyedüli alapjára, mellyel semmi más nem ér fel. Míg ellenségeit elfeledtette az idő, érveik hatóereje semmiséggé zsugorodott, a katolicizmus tizenkilenc évszázad után is élő, ható erő, melyből meríthetők mindazok az alapelvek, melyek a nemzeti megújuláshoz szükségese-
sek: összetartás, felelősségérzés a közösséggel szemben, fegyelem, rend, hagyomány, tekintélytisztelet, család megbecsülése stb.

A háború elmúltával a francia katolikus értelmiség egy részénél mindezen elvek fölé emelkedik a szeretet és a társadalmi igazság követelése. Ma már pl. Bourget felfogása túlhaladott álláspont. L'Étape című regényét (Állomásról-állomásra) nagyon sokan nem bocsátják meg neki. Hogy lesznek-e ennek az irányzatnak jelentős képviselői, nem lehet teljes bizonyossággal mondani, mint nem lehet megjósolni a katolikus szépirodalom jövőjét sem. Jelentős képviselői mind az idősebb nemzedékhez tartoznak. A feltörő nemzedékben sok a tehetséges író, de nincs közöttük lángész. Beaucoup de talents, aucun génie, mint megjegyezte abbé Calvet e sorok írója előtt. A csillogó nevek közül François Mauriac is, a jelenleg legolvasottabb katolikus regényíró az ötven felé jár. (1885.) A meglepetésszerű fellépés azonban sohase zárható ki. J. Malégué Augustin ou le Maître est là című, kissé túlhosszú (880 l.) regényével, ha folytatása következik, cátozat lesz a kishitűekkel szemben. De mindenestre, mégha a jövőben nem is folytatódnék ez az irodalom olyan nagy nevekkel, mint amilyenekkel rendelkezett és rendelkezik 30—40 év óta, a legváláságosabb időben végezte el szolgálatát azzal, hogy lendítőkerékül szolgált ahhoz a munkához, mely a katolikusok öntudatra ébredését eredményezte.

Igaz, a fénynek árnyoldala is volt. Claudel jelszava (tout est à moi catholique — minden tárgyhoz hozzányúlhatok katolikus lelkülettel) nem mindenkinél volt

jókezekben. Voltak, kiknél csak irodalmi téma volt a katolicizmus. Értékelésében tévedések, színezések csúsztak be. Vallási szempontból is nagyon soknál lehet kétes az érték, mikor a hitvédelem helyét akarják pótolni. Mások, kik katolikus írónak gondolták magukat, nagyon is hangosan viselkedtek az atyai házban. Azt képzelték, hogy az ő fellépésükig semmi sem történt, nekik kellett fölfedezniök az evangéliumot. Pedig ha kissé körülnéznek, látják, hogy az ő eredeti meglátásaik közkeletű igazságok az Egyházban. Voltak, kik katolikusok voltak egészen a hitig (Barrès), mások pedig sokszor tehetélt jelentettek az Egyháznak, még akkor is, ha zárt körben nagy is volt a hatásuk. (Léon Bloy.) De ki merné kétségbevonni az előző fejezetben említett írók, Claudel, Bourget, Bazin stb. katolicizmusát?

A francia irodalom minden nagy képviselője nem katolikus. Romain Roland, Jules Romains, A. Gide, M. Proust, M. Martin Du Gard stb. nagyon is távol állanak a katolicizmustól, de a XVII. századtól a jelenig nem volt ilyen hatalmas mélyreható, hatásában az egész világra kiterjedő katolikus irodalmi mozgalom akár a régi vágányokon haladó megnyilvánulásait tekintjük, akár az új utakon járókat. (Claudel.)

Louis Veillot írja O'Connellről szóló cikkében: Kell, hogy a mag meghaljon. De igazában csak a magvető hal meg. Ő vetett, a vetés nőni fog. Várjuk meg a három napot. A francia katolikus gondolat vizsgálatánál is látjuk, hogy a tapogatódzással kezdődő, sokszor a magvető elesésével kezdődő vetés kihajtott, aratást, jó termést hozott, bármennyire környékezte is a fagy, a szárazság. Mindegyik korszak új magvakat hintett el, miközött sugár fává szökkentek. Lamennais és köre szociális irányzata Albert de Mun és La Tour de Pin-en át az Action Populaire-hez és a francia katolicizmus szociális heteihez érkezett el. Lacordaire és Montalembert hagio-

grafikus kezdeményezése a jelenkori francia irodalom páratlan, irodalmi értékű szentek életrajzaiban kapta meg folytatását, melyek a jelenkorban terjesztik az élet-szentség és a keresztény erények hősi gyakorlása után való vágyakozást. (Contagion de la sainteté.)

Félreértések elkerülése végett újra hangsúlyozzuk, hogy ennek a nagyszerű lendületnek az értékelésében óvatossággal és kritikával kell eljárunk. «Olvasni kell tudni az ilyenfajta könyveket — mondja H. Brémond — akkor azután könnyen napfényre hozzuk a tiszta igazság aranyerét, mit rendesen eltakarnak akár az elbeszélő szószaporítása, akár a dicsőítő beszéd írására vállalkozó író túlzásai, akár a védőügyvéd elhallgatásai.» (II.) Azt hisszük, nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az igazi mértéket Gaetan Bernoville találja el Jacques Leclercnek adott válaszában: A katolikus megújulás Franciaországban kétségbevonhatatlan és fényes, de főképp csak az értelmiségi elemre szorítkozik, azonkívül nem is régi keletű. Első körvonalai 1900—1910 között rajzolódnak ki. A háború alatt, mint a társadalmi és politikai élet is, megakadt, de a megújulás azóta erősödött és szélesebb-körűvé lett, de még mindig nem volt arra elég idő, hogy hatása észrevehető legyen a tömegben is, mely egyre jobban elvallástalanodik. A főiskolák húsvéti áldozása nem látszat. Ez tény, mégpedig fölemelő tény, azonban csak szűkkörű vezetőelemre szorítkozik. Jóllehet mindezek a megnyilvánulások még nem érintették a nép összességét, de azért szépek és telve vannak ígérettel.

Igen, a katolikus megújulás csodálatraméltó és nyilvánvaló, de hatása csak két föltétel alatt lesz maradandó. Először bizonyos hiányoknak, bizonyos felfogásoknak el kell tűnniök, másodsor, hogy igazán szervezzék, ne pedig csak betoborozzák az embereket.

Minden hiánya, gyöngesége ellenére olyan korszakot vált fel, amelyben Taine és Berthelot szelleme uralko-

dott minden vonalon. A közvélemény mosolygott, mikor vallásos gondolatról, lelki életről beszéltek neki vagy mikor az a néhány író, ki katolikusnak vallotta magát, eredetieskedőnek, vagy, hogy mindent kimondjunk, különcnek látszott. (Lettres, 1928. 281. l.)

Ez a renouveau, aminek részint kifejezője a katolikus irodalom, részint teremtője, eredményezte azt is, hoagy a katolikusok csattanós választ adhattak Briandnak 1905-ben írt cikkére, hol azt mondja a többek között: Az Egyház egy elaludt vár, bástyáin nincsenek ágyúk, szertárai üresek, serege szétszórott, vezérei elszunnyadtak. Ha hozzáfogunk az ostromhoz, azonnal bevehetjük ezt a védelem nélküli várat. (12.)

Tévedett! Az Egyház és állam szétválasztását megszavaztató miniszterelnök még több mint 25 évet élt és el kellett ismernie, hogy az elaludt várban vannak még katonák, mert politikájához egyenesen onnan hívott segédcsapatokat és épen az ostromló fővezér volt az, aki megkezdte a visszacsinálását mindannak, mit ő kezdett annak idején. Mindez pedig azért volt lehetséges, mert amint 1795-ben, a XX. század harmadik és negyedik évtizedében sem aludt ki még a vallásos szellem Franciaországban és még sokáig fog hegyeket elmozdítani, csodákat művelni.

KÖNYVÉSZET ÉS JEGYZETEK.

I. FEJEZET.

Victor Giraud : Le christianisme de Chateaubriand. I. k.
Fernand Mourret : Histoire Générale de l'Église. VI. k. :
L'ancien régime. G. Monod : De Pascal à Chateaubriand.
Les défenseurs français du christianisme de 1670 à 1802.
P. Masson : La religion de Rousseau. 3. k. Taine : Les
Origines de la France contemporaine. 6 k. P. de la Gorce : His-
toire religieuse de la Révolution. 5 k. Daniel Mornet : Les
Origines Intellectuelles de la Révolution Française. H. Bré-
mond : Histoire Littéraire du Sentiment Religieux en France.
10 k.

Jegyzetek.

1. Erre nézve lásd Viatte : Les sources occultes du ro-
mantisme.
2. Emile. IV. Profession de foi du vicaire savoyard.
3. Masson, III. k. 92. l.
4. P. de la Gorce, I. 130.

II. FEJEZET.

L. Madeleine : Vers le consulat à vie. RDM, 1931. apr. 1.
F. Baldensperger : Le mouvement des idées dans l'émigra-
tion française. 2 k. P. Seippel : Les deux Frances.

Jegyzetek.

1. Madeleine, RDM. 1653. l.
2. Vingt ans de haute police, Paris, 1833, 768 l.
3. Madeleine, ugyanott.
4. Madame Duras, id. Bald. 2. k. 282. l.

5. Bald. II. 13—14. l.
6. Seippel, 300. l.
7. Pensée, 118. l.
8. Atala.
- 9—10. Essai, 693, 571—574. l. L. még Paul Gautier :
Madame de Staël et la République, RDM. 1899 nov. 1.
11. Quelle sera la religion qui remplacera le christianisme
c. fejezet.
12. Mémoires d'outre-tombe, II. 178—179. l.
13. Correspondance générale de Chateaubriand. I. 15—
16. 1.

III. FEJEZET.

V. Giraud : Le christianisme de Ch. II. k. A. Viatte : Le christianisme chez les romantiques. Maurice Souriau : Histoire du romantisme en France. 1. k. Ernest Seillière : La religion romantique.

Jegyzetek.

1. Ozanam : Mélanges, II. 85. l. (Ballanche.)
2. Fontanes cikke a Génie du Christianisme 1860-as kiadásában. (Garnier.)
3. Id. Giraud II., 152. l.
4. Id. Génie utolsó fejezetében, IV. ch. 12.
5. Introduction és Défense du Génie.
6. Mémoires, II. 281. l.
7. Mémoires, II. 192—193.
8. Préface générale des Oeuvres Complètes.
9. Mémoires, II. 1. l.

IV. FEJEZET.

Th. Mainage : Les mouvements de la Jeunesse Catholique Française au XIX. siècle. P. de la Gorce : Libéraux et Catholiques d'il y a cent ans. Le Correspondant, 1928. Vte de Guichen : La France Morale et religieuse au début de la Restauration és La France morale et religieuse à la fin de Restauration. Souriau id. m. 2—3. k. Viatte. id. m. Geoffroy

de Grandmaison : La Congrégation. (1801—1830.) Brugette: Le prêtre français et la société contemporaine. La Restauration. Mourret id. m. VIII. k. Lecanuet : Montalembert. 1. k. (Sa jeunesse.) Ludwig Pastor : August Reichensperger, 2 k.

Jegyzetek.

1. E. Trogan : Regard sur la vie, 246. l.
2. Id. P. de la Gorce.
3. De Bonnald : Le Conservateur, t. VI. p. 114.
4. Préface des Odes et Ballades.
5. Mademoiselle la Quintine, ch. X.
- 6.
7. Musset : La confession d'un enfant du siècle. ch. II.
- Vigny : Grandeur et servitude militaire. A. Thierry : Dix ans d'études historiques. Préface.
8. Des intérêts catholiques au XIX. siècle, t. V. des Oeuvres, p. 58.
9. Souvenirs de ma jeunesse, 21—24. l.
10. Dupanloup : Entretiens sur le catéchisme, p. 536.
- 11—12. Id. Mainage, 52. l.

V. FEJEZET.

P. de la Gorce : Louis Philippe. Mainage id. m. Lecanuet id. m. 2—3. k. Dictionnaire de la Foi Catholique Libérale címszó. V. Giraud : Lamennais. Souriau id. m. 2—3. k. Viatte id. m. Henri Brémond : La littérature religieuse d'avant-hier et d'aujourd'hui, Gerbet. Brugette id. m. Boutard : Lamennais, 3. k. Mélanges Catholiques. Extraits de l'Avenir. Férdéric Ozanam et les Conférences de St. Vincent de Paul. Editions Cerf. Juvisy. A. Foucault : La Société de Saint-Vincent de Paul. Livre du Centenaire.

Jegyzetek.

- 1—2. Id. Lecanuet, 128. l.
3. Id. Mainage, 64. l.
4. Id. Boutard, 1. k. 369. l.

5. Notice sur l'abbé de Scorbiac. L'Université Catholique, t. XX—XXIII. p. 12.
6. Encyclica : Libertas praestantissimum.
7. Ives de la Brière : Les luttes présentes de l'Église, première série, 1909—1912. Libéralisme catholique.
8. Considérations sur le système philosophique de M. de la Mennais.
9. Correspondance, II. 214. 1. Lásd még Portefeuille de Lamennais. Goyau kiadása.
10. L. Portefeuille.
11. Boutard.
12. Deuxièmes Mélanges. Restauration de la science politique par M. Haller.
13. Essai. ch. 10.
14. Deuxièmes Mélanges.
15. Deuxièmes Mélanges. De la tolérance.
16. Essais. Introduction.
17. Préface du Troisième Mélange.
18. Essai, t. II. préface, ch. I. Défense des Essais.
19. Avenir, le 16 oct.
20. Id. Lecanuet, I. 128—129. 1.
21. Laveille : Jean Marie Lamennais, 252—253. 1.
22. Forgues : Correspondance, p. 203—204.
23. Régime moderne, t. II. p. 60.
24. Brugerette, 115. 1.
25. Revue de Paris, 1925, 756. 1.
26. Id. Dictionnaire Apologétique.
27. La chute de Lamennais. Revue Apologétique. 1916, 670. 1.
28. Réflexion sur l'Imitation, III. passim.
29. Id. Lecanuet, I. 327. 1.
30. A. Boucher, Le Correspondant, 1912 jan. 10., 8. 1.
31. Le Correspondant, 1921 jún. 10., 817. 1.
32. Progrès de la Révolution, ch. 10.
33. Id. Brugerette, 13. 1.
34. Id. Lecanuet, t. II. 51. 1.
35. Récit d'une soeur, t. I. p. 346, 393. 1.
36. Ernest Sevrin : Dom Guéranger et Lamennais. Paris, Vrin. 1933.

37. Hubert Raymond kéziratós válasza.
 38. Lecanuet, t. I. 373. 1.
 39. Brugerette, 85. 1.
 40. Brémond id. m. 19—20. 1.
 41. Brugerette, 117. 1.
 42. Lecanuet, t. II. 174. 1.
 43—44. Thureau-Dangin: L'Église et l'État sous la monarchie de Juillet. 78. 1.
 45. Pierre Moreau: Le romantisme français, 310. 1.
 46—47. Lecanuet, I. 268, II. 190. 1.
 48—49. Lecanuet, I. 31. II. 269. 1.
 50. Lettre à Lacordaire, Lec. I. 189—190, I. 487—488. 1.
 51—52. Lec. I. 288. 1.
 53. Nouveaux Lundis, 451. 1.
 54. Id. Souriau, II. 150. 1.
 55. Lundis, t. I. 232. 1.
 56. Considérations sur le système de M. la Mennais, 13—14. 1.
 57. Id. Mainage, 100. 1.
 58. Moines d'Occident, Introduction, ch. X.

VI. FEJEZET.

Brugerette id. m. Lecanuet: L'Église de France sous le troisième République. 4. k. Mainage id. m. P. Bourget: Essais de psychologie contemporaine, 2 k. Pages de critique et de doctrine, 2 k. Discours de réception pour E. Boutroux. Témoignage de l'Expérience. Revue Hebdomadaire, 18 juillet 1914. V. Giraud: Essai sur Taine. R. Doumic: Bilan d'une génération. RDM. 1890 január 15. Agathon: Les jeunes gens d'aujourd'hui. (Henri Massis et Alfred Tarde.) Georges Goyau: L'idée de la patrie et l'humanitarisme. — Autour du catholicisme social., 3. k. A. Baudrillart: Religion et Science. Vie de mgr. d'Hulst G. Fonsegrive: De Taine à Péguy. Gustave Michaut: Le dilettantisme d'Anatole France.

Jegyzetek.

1. Id. Brugerette, 135. l.
2. Quinet : Le livre de l'exil-La Révolution religieuse au XIX. siècle, 473. l.
3. Id. Lec., I. 6. l.
- 4—5—6. Id. Lec. I. 6. l., 33. l.
7. Mme Adam : Mes sentiments et nos idées avant 1870, p. 388.
8. Montalembert : Des intérêts catholiques au XIX. siècle. Oeuvres polémiques, t. II., p. 91. stb.
9. Clamageran : De l'état actuel du Protestantisme en France, jan. 1., 1—15. 1857.
10. Id. Lec. I. 18. l.
- 11—12. Mme Adam, 320, 15. l.
13. Mme Adam, 376. l.
14. Lec. 127. l.
15. Id. Baudrillart. Science et religion, 19. l.
16. Témoignages de l'Expérience.
17. Les philosophes classiques du XIX. siècle en France, ch. XIV.
18. Vacherot, id. Parvillez : Histoire de lit. fr. 1147. l.
19. Nouvelles Littéraires, 1931 nov. 15.
20. Mme Adam. 47.
21. Les Contemporaines, Verlaine.
22. Abel Hermant : Renaissance Latine, 104, 15 mars.
23. Témoignages.
24. Id. Bourget : Essais, 242. l.
25. Patrice, RDM. 1908, t. III., 242. l.
26. Préface de l'Histoire d'Israël.
27. Préface de Vic de Jésus.
28. Préface de Vie de Jésus.
29. Préface de l'Avenir de la Science.
30. Doumic : Bilan d'une génération littéraire.
31. Id. Agathon, 23. l.
32. Henriette Psichari : Les lettres du Centurion, 9. l.
33. Id. Stelnachers : Histoire du gouvernement de la défense nationale. III. 336. l.

34. La réforme int. et morale, 236. l.
35. Lettre à un ami d'Allemagne.
36. Id. Agathon, 25. l.
37. Mercure de France, 1891, Le joujou patriotique.
38. Id. Agathon, 25. l.
39. Taine : Régime moderne, t. II. 188. l.
40. Martin : Manuel, 246. l.
41. Goyau : Autour du cat. social, II. 317. l.
42. L'Argent, 386. l.
43. Vie Catholique, 1931 dec. 12.
44. L'Argent, 386. l.
45. Id. R. Cornilleau, 296. l.
46. Taine : Régime moderne, II. 146, 100. l.
47. Le grand péril de l'Église, p. 56. l.
48. Lecanuet, I. 297.
49. Régime moderne, II. 146. l.
50. Hervé : Histoire de la France, 242. l.
51. Notre Jeunesse, 71. l.
52. L'Argent, 411. l.
- 53—54. L. Mandet : La chute d'un idole.
- 55—56. Notre Jeunesse, 168—169. l.
57. Baudrillart, t. II. ch. XXI.
58. Vacherot : De la religion, p. 461. l.
59. Baudrillart : Science et religion, 31. l.

VII. FEJEZET.

Fonsegrive : De Taine à Péguy. Bourget : Discours de réception pour m. Boutroux. Jaques Nanteuil : Le témoignage d'une génération. V. Giraud : Les maîtres de l'heure. — P. Bourget-Brunetière, J. Chaix : De Renan à Jacques Rivière.

Jegyzetek.

1. Ma conversion.
2. Tâche d'encre. Id. Agathon, 3—4. l.
3. Devant le Siècle. Pages Choiesies, 145. l.
4. V. Giraud : Un demi-siècle de pensée français . R
1918 márc. 1.

5. Id. Klemperer: Die moderne Französische Prosa, 79. l.
6. Roman russe. Préface.
7. Roman russe. Préface.
8. Giraud : Un demi-siècle.
9. Les Affaires de Rome, passim.
10. Les maîtres de l'heure, I. 282. l.
11. Drame de famille, 3—5. l.
12. Nouveaux essais, préface. VII.
13. Science et religion, 92—93. l.
14. Id. Giraud, 105. l.
15. Id. Giraud, 105. l.
16. Bergson levele J. Tonquédechez. Études, 1912 febr. 20.
17. Id. Agathon, 86. l.

VIII. FEJEZET.

F. Klein : Le mouvement néo-chrétien dans la littérature contemporaine. Baudrillart : Mgr. d'Hulst. R. Doumic : Les décadents du christianisme. RDM. 1895 márc. 15. J. Nanteuil : Le témoignage d'une génération. Lecanuet : La vie de l'Église sous Léon XIII. J. Sageret : Les Grands Convertise és La Vague mystique (rosszakarátú munkák).

Jegyzetek.

1. Les Idées morales conclusion-jában.
2. Jérusalem, 1—2. l.
3. Id. Klein, 10. l.
4. Nanteuil, 22. l.
5. Les Contemporains, Jean Lahor.
6. Klein, 47—48.
7. La crise chrétienne, 167. l.
8. Les Contemporains, de Vogüé.
9. Klein.
10. Doumic : Les décadents du christianisme.
11. Baudrillart, ch. XX.
12. Mourret : L'Église contemporaine, II-ième partie, 375. l.

IX. FEJEZET.

Mainage id. m. és Les Témoins du renouveau catholique. H. Massis : Évocations, I. Vallery Radot : Le réveil de l'esprit. José Vincent : Ames d'aujourd'hui. L. Rouzic : Le renouveau catholique. A. Bessières : Pierre Poyet. P. Pacary : Un compagnon de Péguy. R. Cornilleau : De Waldeck-Rousseau à Poincaré. Mourret : L'Église contemporaine. P. Archambault, Gaetan Bernoville, Yves de la Brière : La Renaissance religieuse című kötetben. (Alcan.) Eckhardt Sándor : A francia nemzet missziós hite. Louis Capéran : Il y a trente ans : Une Croisade de Libre Pensée. (Bulletin de Littérature Ecclésiastique, 1933. Toulouse. 1—2, 9—10. sz.)

Jegyzetek.

1. Lecanuet, III. 184. l.
2. Id. Tharaud : La vie de Déroulède, 33. l.
3. Préface de Pages choisies de Vogüé.
4—5.
6. Appel des Armes, 207., 270—271. l.
7. Id. Klemperer, 77. l.
8. Agathon megfogalmazása, 87. l.
9. Louis Bertrand : Les Témoins du renouveau catholique.
10. Goichon : Ernest Psichari, 241. l.
11. Henri Ghéon : L'homme né de la guerre. 23. l.
12. Ste Thérèse d'Avila, 10. l.
13. Duhourcau : La vie intérieure de Barrès.
14. J. Ageorges : Péguy, berger de son troupeau. Le Correspondant, 1926 máj. 25.
15. Les Témoins du renouveau cath.
16. Paul Boncour : Le Radical, 1913 jan. 14.
17. Henri Bazaire : Libre Parole, 1914 jan. 14.
18. Notre Jeunesse (Am:s d'Aujourd'hui).
19. Charles Poulain : Bulletin des professeurs catholiques de l'université, márc. 20. 1913.
20. Appel des Armes, 221. l. Péguy : L'Argent, 89—90. l.

21. Psichari : Les voix qui crient dans le Désert., 119., 115., 116. l.
22. Suarez : Réflexions sur la décadence. Id. Klemperer, 189. l.
23. H. Bordeaux : Ames modernes, préface, XXVII—XXVIII.
- 24—25. La peur de vivre, préface.
26. Léon Ollé-Laprune : Le Prix de la vie. Avant-propos.
27. Agathon, 32—33. l.
28. Henri Massis : E. Psichari, 61—62, 81. l.
29. Id. Brugerette, 247. l.
30. Le miracle français.
31. Les voix qui crient dans le Désert. 189. l. Itt nagyön is érezhető J. de Maistre hatása.
32. La statue de Germanie.

X. FEJEZET.

Camille Melloy : Le beau réveil. J. Calvet : Le renouveau catholique dans la littérature contemporaine. Jacques Nanteuil : Le témoignage d'une génération : L'oeuvre sociale d'une génération. Vingt ans d'exégèse et d'histoire catholique. Vallery Radot : Le temps de la colère és Das catholische Schriftum Frankreichs, a Katholische Leistung in der Weltliteratur der Gegenwart c. kötetben (181—218. l.) Jean Soularoil : Catholicisme littéraire. Revue des Vivants, 1932 szept.—okt. Hermann Platz : Geistliche Kämpfe im modernen Frankreich. W. Gurian : Die politischen und sozialen Ideen des französischen Katholicismus. 1789—1914. H. de Pully : Le problème de la foi et l'élite cultivée actuelle. J. Huby : La conversion. *** : Les Catholiques dans la vie publique. Vie Intellectuelle, 1932, 10—25. oct. Journal catholique? (Vie Int. 1933 apr. 25., máj. 10.) Crise religieuse et crise sociale. (Vie Int. 1933 jan. 25., febr. 10.) Brémond : Manuel illustré de la littérature catholique. R. Hubert : Léon Bloy et le Prétendu Renouveau Catholique. R. Hubert : Le Procès du Prétendu Renouveau Catholique. A. Baudrillart : La Vie Catholique dans la France contemporaine. Jean Rivière : Le modernisme dans l'Église.

Jegyzetek.

- 1—2. Vallery—Radot : Le temps de la colère : L'occasion unique és a Les violons sont retenus című fejezetek.
3. Id. Vallery, 89—90. l.
4. Une opinion sur Charles Maurras et le devoir des Catholiques, 54. l.
5. Taine : Régime moderne, II. 115. l.
6. Lecanuet, I. 378. l.
7. Boissonot : Le cardinal Meignan, 345. l.
8. Réveil de l'esprit. Rappel des Muses c. fejezetben.
9. Lettres.
10. Trois Villes Saintes, préface.
11. La littérature catholique et la tradition. Le Correspondant 1926.
12. Id. Vallery, 99—100. l.

TARTALOM.

	Oldal
<i>Bevezetés</i>	3—6
I. A vallásos gondolat a XVII.—XVIII. század irodalmában.....	7—21
II. Napoleon és a konkordátum	22—29
III. Chateaubriand és a vallási megújulás a forradalom után	30—43
IV. A vallási megújulás és a vallásellenes erők küzdelme a restauráció alatt	44—58
V. A francia katolicizmus második renaissance-a; Lamennais, Lacordaire, Montalembert, Ozanam	59—108
VI. A scientizmus uralma	109—146
VII. Visszahatás a scientizmus ellen	147—164
VIII. A neokrisztianizmus	165—172
IX. Katolikus megújulás — Renouveau Catholique	173—193
X. Befejezés	194—215
<i>Könyvészet és jegyzetek.</i>	216—226

SZENT ISTVÁN KÖNYVEK

Katolikus kultúrát fejleszteni, katolikus tudományt terjeszteni és népszerűsíteni, ez a hivatása a Szent István-Társulatnak, ez a hivatása a kiadásában megjelenő Szent István Könyveknek.

A Szent István Könyvek sorozata az emberi tudás minden ágát fel akarja karolni. A Szent István Könyvek a tudomány mai színvonalán mozognak. Oly stílusban jelentetjük meg, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy minden művelt egyén érdeklődéssel olvashassa. Viszont súlyt helyezünk arra, hogy a Szent István Könyvek mindegyike a katolikus világnézetnek legyen beszédes hirdetője.

Ilymódon, reméljük, elérjük azt a célt is, mely e könyvek kiadásánál szemünk előtt lebegett: az olvasni vágyó katolikus közönségnek oly műveket nyújtani, amelyek kielégítik igényeiket anélkül, hogy veszélyeztetnék hitüket, sőt amelyek alkalmasak arra, hogy a tudás és műveltség eszközeivel is megerősítsék őket vallásos meggyőződésükben és világnézetükben.

A Szent István Könyvek sorozatában eddig megjelentek:

	Pengő
1. Zubriczky Aladár dr.: Jézus élete és a vallástörténet	—
2. Wolkenberg Alajos dr.: A teozófia és antropozófia ismeretése és bírálata	—
3—4. Wolkenberg Alajos dr.: Az okkultizmus és spiritizmus multja és jelene	5.60
5—6. Balanyi György dr.: A szerzetesség története	5.60
7—8. Alszeghy Zsolt dr.: A XIX. század magyar irodalma...	—
9. Miskolczy István dr.: Magyarország az Anjouk korában	2.80
10. Palau-Timkó Jordán: Krisztus útján. A katolikus tevékenység ívelvei	2.80
11. Quadrupani-Babura László dr.: Útmutatás jámbor lelkűk számára	2.80
12. Prohászka Ottokár: Elbeszélések és útirajzok	—
13. Trikál József dr.: Természetbölcselet	2.80
14. Bognár Cecil dr.: Értékelmélet	2.80
15. Prohászka Ottokár: A bűnbocsánat szentsége	2.80
16. Babura László dr.: Szent Ágoston élete	2.80
17. Lepold Antal dr.: Szalézi Szent Ferenc válogatott levelei	2.80
18. Áldásy Antal dr.: A keresztshadjáratok története...	—

	PENGŐ
19. <i>Marosi Arnold dr.</i> : Átöröklés és nemzetvédelem ...	2.80
20. <i>Zoltvány Irén dr.</i> : Erotika és irodalom	2.80
21. <i>Horváth Sándor dr.</i> : Aquinói szent Tamás világnézete	2.80
22. <i>Balogh Albin dr.</i> : Művelődés Magyarország földjén a magyar honfoglalás előtt	2.80
23. <i>Marczell Mihály dr.</i> : A katolikus nevelés szelleme ...	2.80
24—25. <i>Motz Alanáz dr.</i> : A német irodalom története... ..	5.60
26. <i>Babura László dr.</i> : Szent Ambrus élete	2.80
27. <i>Márki Sándor dr.</i> : II. Rákóczi Ferenc élete	—
28. <i>Kiss Albin dr.</i> : A magyar társadalomtan története	2.80
29. <i>Szabó Zoltán dr.</i> : A nővények életmódja	2.80
30. <i>Weszelszky Gyula dr.</i> : A rádium és az atomelmélet... ..	2.80
31. <i>Balanji György</i> : Assisi Szent Ferenc élete	2.80
32. <i>Dávid Antal</i> : Babel és Assúr. I. Történet	3.40
33. <i>Fejér Adorján</i> : Római régiségek... ..	4.50
34. <i>Balogh József</i> : Szent Ágoston, a levéltér	3.40
35. <i>Babura László dr.</i> : Szent Jeromos élete	3.40
36. <i>Karácsonyi János dr.</i> : Szent László király élete... ..	3.40
37. <i>Miskolczy István dr.</i> : A középkori kereskedelem története	4.50
38. <i>Szémán István dr.</i> : Az újabb orosz irodalom	4.50
39. <i>Bán Aladár</i> : A finn nemzeti irodalom története ...	3.40
40. <i>Trikál József dr.</i> : A gondolkodás művészete	4.50
41. <i>Kühár Flóris dr.</i> : Bevezetés a vallás lélektanába ...	4.50
42. <i>Babura László dr.</i> : Nagy Szent Gergely élete	4.—
43—44. <i>Kühár Flóris dr.</i> : A keresztény bölcsélet története	8.—
45. <i>Weszely Ödön dr.</i> : Korszerű nevelési problémák... ..	5.60
46. <i>Somogyi Antal dr.</i> : Vallás és modern művészet ...	3.—
47. <i>Divald Kornél</i> : Magyar művészettörténet	5.60
48—49. <i>Birkás Géza dr.</i> : A francia irodalom története ...	8.—
50. <i>Wodetzky József dr.</i> : A világegyetem szerkezete... ..	3.50
51. <i>Záborszky István dr.</i> : Rabindranath Tagore világnézete	3.50
52—53. <i>G. Kurth-Michel K.</i> : A modern civilizáció kezdetei ...	10.—
54—55. <i>Dávid Antal</i> : Babel és Assúr. II. Művelődés	7.30
56. <i>Horváth Jenő dr.</i> : A modern Amerika története... ..	3.30
57. <i>Balogh Albin dr.</i> : Ország és nyelv	4.70
58. <i>Mesztényi Antal dr.</i> : A katolikus egyház és az állam 1848/49-ben	7.30
59—60. <i>Radó Polikárp dr.</i> : A kereszténység szent könyvei. I. Öszövétség	8.30
61. <i>Kecskés Pál dr.</i> : A házasság etikája	4.—
62. <i>Huszár Elemér</i> : A katolikus házasságjog rendszere ...	3.30
63. <i>Petró József dr.</i> : Az ősegyház élete	5.—
64—65. <i>Radó Polikárp dr.</i> : A kereszténység szent könyvei. II. Ujszövétség	8.80
66—67. <i>Trikál József dr.</i> : A jelenségekből a valóságba ...	7.—

	Pengő
68. <i>Erdey Ferenc dr.</i> : Kant vallásérkölcsei világnézete ...	4.—
69—71. <i>Hartmann Grisar</i> : Luther Márton élete (Fordította Hoitsy Lajos Pál.)... ..	12.—
72. <i>Tóth Ágoston</i> : Bevezetés a meteorológiába ...	5.80
73—74. <i>Bánhegyi Jób dr.</i> : A magyar irodalom története I. ...	6.60
75—76. <i>Divald Kornél</i> : A magyar iparművészet története ...	7.50
77. <i>Balanyi György</i> : A római kérdés... ..	6.40
78—79. <i>Bánhegyi Jób dr.</i> : A magyar irodalom története. II.	7.—
80. <i>Pitroff Pál dr.</i> : Bevezetés az esztétikába... ..	3.—
81. <i>Kühár Flóris dr.</i> : A vallásbölcselet főkérdései ...	5.—
82—84. <i>Kőrösi Albin</i> : A spanyol irodalom története ...	11.—
85. <i>'Sigmund Elek dr.</i> : A mezőgazdasági növények termelési tényezői	4.—
86—87. <i>Kalmár Gusztáv dr.</i> : Európa földje és népei ...	8.—
88. <i>Kiss Albin dr.</i> : Szent Ágoston «De Civitate Dei» című művének méltatása	4.—
89. <i>Trikál József dr.</i> : A lélek rejtett élete	4.—
90—91. <i>Petró József dr.</i> : A szentmise története	5.50
92. <i>Meszlényi Antal dr.</i> : A magyar jezsuiták a XVI. században	4.50
93. <i>Mihelics Vid dr.</i> : Az új szociális állam	4.—
94. <i>Éhik Gyula dr.</i> : Prémek és prémes állatok	3.—
95—97. <i>Magdiés Gáspár</i> : A természettudomány útjai Istenhez	10.—
98. <i>Melichár Kálmán dr.</i> : A zsinatok	3.80
99. <i>Szalay Jeromos</i> : Szent Benedek élete és műve	5.—
100—101. <i>Schütz Antal dr.</i> : Krisztus. Tíz előadás... ..	6.—
102. <i>Balogh Albin dr.</i> : Pannonia óskereszténysége	4.—
103. <i>Kalmár Gusztáv dr.</i> : Magyar hazánk és népei. Magyarország leírása... ..	5.50
104. <i>Auguste Diés—Michel Károly</i> : Plátó	3.—
105. <i>P. Takács Ince</i> : Nerótól Dioklécianig... ..	5.—
106. <i>Stuhlmann Patrik dr.</i> : Az ifjúkor lélektana... ..	4.—
107. <i>Pitroff Pál dr.</i> : A szépirodalom esztetikája	3.—
108. <i>K. Török Mihály Miklós</i> : A magyar egyházpolitikai harc története	2.50
109. <i>Schütz Antal dr.</i> : A házasság. Tíz előadás	3.—
110. <i>Gálos László dr.</i> : A Szentlélekisten	4.—
111. <i>Lippay Lajos dr.</i> : A keleti egyházak	4.—
112. <i>Zoltán Veremund dr.</i> : Szent Anzelm... ..	3.—
113. <i>Lendvai István</i> : Róma tornyai alatt. Mozaikok az örök városból	3.60
114. <i>Polzovics Iván dr.</i> : A lateráni szerződés. A Szentszék nemzetközi jogi helyzete	3.80
115. <i>Nagysolymosi József</i> : A lengyel irodalom	2.60
116. <i>Kalmár Gusztáv dr.</i> : Négy világrész földje és népei ...	4.80
117. <i>Szalay Jeromos</i> : A katolikus gondolat útja az újkori Franciaországban	4.20

LATIN-MAGYAR MISSZÁLE

a Római Miskönyv szerint, Fordította, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta dr. SZUNYOGH XAV. FERENC O. S. B. 1488 lap.

Bolti ára

Vászonkötés, vörösmetszéssel	---	---	---	---	---	P 8.40
Vászonkötés, aranymetszéssel	---	---	---	---	---	« 9.40
Börkötés, vörösmetszéssel	---	---	---	---	---	« 16.—
Börkötés, aranymetszéssel	---	---	---	---	---	« 18.—

SZENTEK ÉLETE

4 kötetben. Szerkesztette dr. SCHÜTZ ANTAL BALANYI GYÖRGY, SEBES FERENC, SZAMEK JÓZSEF és TOMEK VINCE közreműködésével.

A kb. 1400 lapra terjedő, négykötetes munka **bolti ára** a következő:

Szép papíron, füzve, kötetenkint	P 3.—, együtt	---	---	---	---	P 12.—
Félvászonkötésben, kötetenkint	P 4.—, együtt	---	---	---	---	« 16.—
Lilaszínű, egésvászonkötésben, aranynyomással, kötetenkint	P 4.50, együtt	---	---	---	---	« 18.—
Kiváló finom, vastag papíron, barna, selyemfényű vászonkötésben, dús aranynyomással, kötetenkint	P 6.—, együtt	---	---	---	---	« 24.—
Barna, luxusbörkötésben, dús aranynyomással, kötetenkint	P 8.50, együtt	---	---	---	---	« 34.—

**Kaphatók a Szent István-Társulat könyvkiadóhivatalában
Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.**